

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України

На правах рукопису

ГУБЕЛАДЗЕ ІРИНА ГУРАМІВНА

УДК 159.922.2: 316.422: 316.444

**ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ СІЛЬСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ
В МІСЬКІЙ СПІЛЬНОТІ**

19.00.05. – соціальна психологія, психологія соціальної роботи

Дисертація

на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Науковий керівник:

доктор психологічних наук, професор
Васютинський Вадим Олександрович

Київ-2012

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	11
1.1. Соціальна ідентичність як психологічний феномен	11
1.2. Соціальна спільнота як інститут формування соціальної ідентичності	23
1.2.1. Психологічний зміст спільноти	23
1.2.2. Порівняльний соціально-психологічний аналіз міської і сільської спільнот	27
1.2.3. Проблема трансформації соціальної ідентичності в умовах міграції молоді з села до міста	35
1.3. Психологічні механізми трансформації соціальної ідентичності	41
Висновки до першого розділу	50
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ, ЗУМОВЛЕНОЇ ІНТЕГРАЦІЄЮ МОЛОДІ СІЛЬСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В МІСЬКУ СПІЛЬНОТУ	53
2.1. Організація емпіричного дослідження	53
2.1.1. Завдання, методика та процедура емпіричного дослідження	53
2.1.2. Обґрунтування добору та характеристика методів дослідження психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності.....	58
2.2. Розробка методичного інструментарію емпіричного дослідження	60
2.2.1. Визначення характерних психологічних рис сільської і міської молоді	60
2.2.2. Методичний інструментарій дослідження особливостей соціальної ідентичності сільської і міської молоді	63
2.2.3. Соціально-психологічні чинники міграції сільської молоді до міста	68
2.2.4. Методики визначення психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті	71
2.3. Визначення психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті	78
2.3.1. Методика і процедура дослідження	78
2.3.2. Психологічний зміст орієнтацій молоді під час планування свого життя	85

2.3.3. Психосемантичне дослідження образів сільської і міської молоді та міських жителів	96
2.3.4. Структура соціальної ідентичності сільської і міської молоді ..	111
2.3.5. Психологічний зміст механізмів трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті	125
2.3.6. Особливості функціонування психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності в різних соціально-демографічних групах молоді	132
2.3.7. Функціонування психологічних механізмів залежно від умов, на які орієнтується молодь у плануванні свого життя	154
Висновки до другого розділу	160
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ СІЛЬСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ ЯК НАСЛІДКУ ДІЇ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ	164
3.1. Програма організації та проведення експериментального дослідження	164
3.2. Особливості реалізації експериментального вивчення змін у структурі соціальної ідентичності молоді сільського походження, зумовлених актуалізацією психологічних механізмів	172
3.3. Характеристика змін, які відбуваються в структурі соціальної ідентичності сільської молоді як результат функціонування психологічних механізмів	179
Висновки до третього розділу	193
ВИСНОВКИ	196
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	199
ДОДАТКИ	222

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

СУ – сільські учні (старшокласники)

ССС – студенти сільського походження, які планують жити в селі

ССМ – студенти сільського походження, які планують жити в місті

СПС – сільська працююча молодь

СПМ – молодь сільського походження, яка живе і працює в місті

МУ – міські учні (старшокласники)

МС – міські студенти

МП – міська працююча молодь

СмтС – студенти із селищ міського типу

СмтП – молодь із селищ міського типу, що живе і працює в місті

СМ – сільська молодь

ММ – міська молодь

МЖ – міські жителі

ВСТУП

Актуальність дослідження. В умовах сучасного соціально-економічного розвитку значна частина сільської молоді мігрує до міста. Для психологічної науки ця тенденція цікава насамперед із погляду адаптації особи до нових умов життя, до цінностей і соціальних норм нової спільноти, можливостей самореалізації, зміни соціальної ідентичності.

Соціальна ідентичність розглядається як один з основних компонентів особистості, у якому концентруються і структуруються уявлення особи про своє місце в соціальному світі. Цьому феноменові присвячено низку досліджень (В. Агеєв, Г. Андреева, Н. Іванова, Ч. Кулі, Дж. Мід, Г. Солдатова, Г. Теджфел, Дж. Тернер, Е. Еріксон), у яких ідентичність постає як динамічна структура, що нелінійно розвивається протягом усього життя людини. Г. Теджфел і Дж. Тернер розглядали соціальну ідентичність як когнітивну схему, що виконує роль регуляції поведінки в певних умовах. Формування соціальної ідентичності відбувається на основі усвідомлення своєї належності до певної спільноти. Протягом життя людина ідентифікує себе з різними соціальними спільнотами, що зумовлює зміну компонентів її соціальної ідентичності (В. Васютинський, Л. Найдьонова, Б. Паригін).

У цьому розумінні не випадковим є зростання інтересу до проблеми трансформації соціальної ідентичності, що визначається складністю та суперечностями цього процесу, його роллю в соціально-психологічній адаптації особи до мінливих умов соціальної реальності, зв'язком з особистісними кризами (Г. Андреева, П. Бергер і Т. Лукман, Н. Іванова, В. Павленко, Г. Солдатова, В. Ядов).

Молода людина сільського походження, переїжджаючи до міста, опиняється під впливом нових соціальних норм і цінностей, що може спричинити відчуття особистісної неспроможності, загострення психічних комплексів, переживання кризи ідентичності. Молодь, яка прагне залишитися в місті, не просто адаптується до умов міського середовища, а

намагається інтегруватися до міської громади, стати членом цієї спільноти і носієм її норм і цінностей.

Переважна більшість досліджень сільського соціуму має соціально-економічне спрямування, тоді як власне психологічних досліджень сільської спільноти майже немає. Були спроби розробити соціально-психологічний портрет міста, визначити місце людини в міському просторі (В. Вагін, Л. Вірт, Н. Іванова, Б. Паригін, І. Туров, О. Фільц, О. Яницький). Однак проблеми соціальної ідентичності представників сільської і міської спільнот, особливості трансформації соціальної ідентичності в умовах міграції населення із села до міста, психологічних механізмів такої трансформації залишилися невивченими, що й зумовило вибір теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано в межах науково-дослідних тем лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України «Соціально-психологічні чинники інтеграції російськомовної спільноти в сучасне українське суспільство» (2007–2010 рр., державний реєстраційний номер 0107U000545) та «Соціально-психологічні чинники подолання бідності як стилю життя» (2011–2015 рр., державний реєстраційний номер 0111U001263). Тему узгоджено бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 25.05.2010 р.).

Мета дослідження – виявити психологічний зміст та особливості функціонування механізмів трансформації соціальної ідентичності сільської молоді в міській спільноті.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз стану розробленості проблеми трансформації соціальної ідентичності в сучасній психології та суміжних науках, узагальнити уявлення про психологічні особливості сільської і міської спільнот.

2. Обґрунтувати методологічні засади та методичний комплекс дослідження психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті.

3. Виявити особливості соціальної ідентичності сільської і міської молоді, розкрити психологічний зміст механізмів трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті.

4. Визначити сфери соціальної ідентичності, які трансформуються внаслідок дії виявлених психологічних механізмів, розробити модель трансформації соціальної ідентичності сільської молоді в процесі її інтеграції до міської спільноти.

Об'єктом дослідження є трансформація соціальної ідентичності сільської молоді в умовах її інтеграції до міської спільноти.

Предметом дослідження є психологічні механізми трансформації соціальної ідентичності, спричиненої інтеграцією молоді сільського походження до міської спільноти.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети і розв'язання завдань дослідження було використано комплекс теоретичних (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння), емпіричних (опитування, експертна оцінка, контент-аналіз, експеримент) методів та методи математичної статистики (t-критерій Стьюдента, Н-Краскала-Уолеса, U-Манна-Уїтні, χ^2 Пірсона, факторний і кореляційний аналізи).

Трансформація соціальної ідентичності та психологічні механізми цього процесу визначалися за методиками «Статуси ідентичності» і «Тест Его-ідентичності» Дж. Марсія, «Інтерв'ю за статусом ідентичності», «Стратегії захисту ідентичності» Г. Брейкуела, «Опитувальник інтерперсонального діагнозу» Т. Лірі, модифікований варіант семантичного диференціала.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що:

- *уперше* визначено поняття психологічного механізму трансформації соціальної ідентичності як закріпленого у психологічній організації

особистості функціонального способу зміни змісту когнітивних, афективних і поведінкових компонентів соціальної ідентичності, у результаті здійснення якого актуалізуються одні і деактуалізуються інші її сфери, змінюється їхня ієрархія та режим функціонування;

визначено провідні психологічні механізми трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті: ідеалізація власної групи, деідеалізація власної групи, групова деідентифікація, активне залучення, ідеалізація образу Я, деідеалізація образу Я, конфронтація, конформізм;

установлено, що на першій стадії трансформації соціальної ідентичності інтенсивніше діють такі механізми, як ідеалізація власної групи, групова деідентифікація, ідеалізація образу Я та конфронтація. Для другої стадії більш характерними є деідеалізація власної групи, групова деідентифікація, активне залучення, ідеалізація образу Я, деідеалізація образу Я;

експериментальним шляхом доведено, що під впливом досліджуваних механізмів відбувається переконструювання соціальної ідентичності сільської молоді, яка мігрувала до міста, насамперед територіальної та етнічної ідентичності і самооцінки;

- *уточнено* розуміння трансформації соціальної ідентичності як психологічно опосередкованого переконструювання її компонентів у результаті впливу на людину біологічних, особистісних, соціальних та економічних чинників із метою збереження балансу та сталості в структурі особистості.

Практичне значення одержаних результатів. Основні теоретичні положення та сформульовані за результатами дослідження висновки можуть знайти застосування при розробці програм із ефективного прогнозування і формування стратегій адаптації та інтеграції молоді сільського походження до міської спільноти, реалізації програм соціальної політики і соціальної роботи із сільською молоддю. Отримані результати можуть бути використані

в роботі соціально-психологічних служб (консультуванні, психокорекції, розробці тренінгів і семінарів) із метою цілеспрямованого формування адаптивних можливостей сільської молоді в процесі міграції до міста. Використаний у роботі психодіагностичний інструментарій може становити методичну основу подальших досліджень процесів трансформації соціальної ідентичності.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення, результати емпіричного дослідження та висновки роботи доповідалися й обговорювалися на щорічній науковій конференції Міжнародного товариства політичних психологів "Cooperation and Human Societies: Towards a Multidisciplinary Political Psychology" (Стамбул, 2011), III Міжнародній науково-практичній конференції «Методологія та технології практичної психології в системі вищої освіти» (Київ, 2012), Першому всеукраїнському конгресі із соціальної психології (Київ, 2010), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Творчий потенціал як умова та засіб реалізації особистості в трансформаційному суспільстві» (Суми, 2010), Всеукраїнській науковій конференції «Проблеми етнопсихології та політичної психології у XXI столітті» (Київ, 2011), Всеукраїнській конференції «Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави» (Київ, 2011), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Людина в сучасному світі: психологічна допомога та супровід» (Луганськ, 2011), Методологічному семінарі для аспірантів та молодих науковців Інституту соціальної та політичної психології НАПН України «Самовизначення особистості в соціумі: теорія, методологія, практика» (Київ, 2011), VI Звітній науковій конференції Інституту соціальної та політичної психології НАПН України «Соціальна і політична психологія сьогодні: здобутки, проблеми, нові рубежі» (Київ, 2012), Круглому столі Асоціації політичних психологів України «Урбаністика та соціальна психологія: точки дотику» (Київ, 2012), засіданнях лабораторії психології

мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (2009–2012).

Публікації. Основний зміст роботи відображено в 11 публікаціях, із них 7 статей – у наукових фахових виданнях, включених до переліку МОНмолодь спорту України.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У розділі представлено огляд основних підходів до визначення соціальної ідентичності, її структури та процесу трансформації. На основі теоретичного аналізу подано опис сільської і міської спільнот та проаналізовано проблеми трансформації соціальної ідентичності, зумовленої міграцією сільської молоді до міста. Розглянуто психологічні механізми формування й трансформації соціальної ідентичності.

1.1. Соціальна ідентичність як психологічний феномен

Актуалізація проблеми ідентичності зумовлена сучасним станом суспільства, що характеризується високою динамічністю внутрішніх змін, зростанням загального напруження, руйнацією раніше стійких структур, а отже, і зміною уявлень людини про себе, про світ та своє місце в ньому.

На сьогодні теорія соціальної ідентичності розробляється в межах різних напрямів психологічної науки, що забезпечує наявність широкого кола підходів у її трактуванні, визначенні характеристик, чинників виникнення, а також механізмів формування й трансформації. Традиції аналізу ідентичності простежуються в руслі психоаналізу (А. Ватерман [229], Е. Еріксон [193], Дж. Марсія [219], З. Фрейд [176]), символічного інтеракціонізму (Ч. Кулі [84], Дж. Мід [102, 220]), біхевіоризму (А. Бандура [10], К. Левін [86]) та когнітивної психології (Г. Брейкуел [207, 208], Р. Дженкінс [215], Г. Теджфел [225], Дж. Тернер [227, 228]).

Підґрунтям для дослідження феномена соціальної ідентичності стали класичні ідеї вивчення ідентичності: У. Джеймс [50], З. Фрейд [176], Е. Еріксон [192, 193], Е. Фром [178], А. Бандура [10, 206], А. Ватерман [229]. Праці цих дослідників заклали передумови появи терміна «ідентичність» у

науковій психології та провокують жвавий інтерес до вивчення цього психологічного явища вже протягом більше ніж століття.

Якщо раніше увагу дослідників привертала проблема ідентичності як психологічного феномена, то в ситуації соціальної нестабільності сьогодення постають вимоги до вивчення ідентичності в умовах стрімких соціально-економічних змін, підкреслюючи її динамічні характеристики (Т. Баранова [11], Г. Макарова [95], Ю. Москаль [110], Д. Савельєв [146]), мінливість і стійкість ідентифікаційних структур (Г. Хамзіна [182], Н. Шматко [160]), адаптаційні можливості (О. Дудченко та О. Митиль [55], Т. Паршина [131], С. Розум [143]). Особлива увага звертається на напрями і силу цих змін, чинники, що їх спровокували (Д. Савельєв [146], Г. Солдатова [158], Г. Хамзіна [182]).

Значний внесок у розвиток цього поняття зробив Е. Еріксон, розробивши концепцію психосоціальної ідентичності. Ідентичність визначається ним як особистісний конструкт, що відображає внутрішню солідарність людини із соціальними ідеалами, цінностями й нормами. Це, як удаło визначила Г. Андрєєва, „інструмент соціальної орієнтації особистості, у результаті якого особистість будує не просто свій власний образ, а й образ групи, до якої вона належить” [5, с. 189–190]. Виходячи з такого трактування, стає зрозумілим, що для Е. Еріксона особистісна та соціальна ідентичності є певною єдністю, невід’ємними частинами одного процесу – психологічного розвитку людини [193].

Аналізуючи психологічну літературу, можна знайти поділ ідентичності на групову (ідентичність групи, спільноти) та індивідуальну (ідентичність окремої особи), яка, у свою чергу, поділяється на особистісну (персональну) і соціальну (колективну). Особистісна ідентичність трактується як набір рис та інших індивідуальних характеристик, що певною мірою є константними, в усякому разі транслуються в часі й просторі, а це дає змогу виокремлювати конкретного індивіда від інших людей. Соціальна ідентичність виникає завдяки усвідомленню власної належності до певних соціальних категорій та

ідентифікації з ними. Поряд із поняттям соціальної ідентичності в працях американських психологів часто трапляється поняття «колективна ідентичність». Між цими категоріями існують досить істотні розбіжності в розумінні їх американськими і європейськими дослідниками. Так, у США термін «колективна ідентичність» традиційно використовують для визначення усвідомлення індивідом своєї належності до соціальної спільноти (це «соціальна ідентичність» в європейському розумінні). А під соціальною ідентичністю вони розуміють частину Я-концепції, що відображає уявлення про себе в міжособових стосунках. У своїй праці ми будемо досліджувати соціальну ідентичність у європейському розумінні.

Особистісна і соціальна ідентичності являють собою складові Я-концепції. Щодо їхнього співвідношення в структурі ідентичності серед науковців існують істотні суперечності. Одні розглядають особистісну та соціальну ідентичності як взаємодоповняльні елементи одного цілого (Е. Еріксон [193], Дж. Стетс [224], Ю. Хабермас [179, 180]), при цьому деякі дослідники підкреслюють первинність соціальної ідентичності (Дж. Брейкуел [207], Р. Дженкінс [215]), інші вбачають у них два полярні конструкти, що в разі актуалізації одного з них веде до деактуалізації іншого (В. Павленко [126], Х. Теджфел [225], Дж. Тернер [227]). Ми схильні підтримувати думку про первинність соціальної ідентичності і взаємодоповняльність цих двох компонентів одного цілого.

Ідентичність являє собою феномен, який виникає з динамічного взаємозв'язку індивіда і суспільства [14], а також діалектично поєднує в собі індивідуальне і соціальне в природі людини [1, 4, 195, 196, 212].

В умовах майже безмежної соціальної варіативності особистість володіє одночасно кількома соціальними ідентичностями, оскільки перебуває в різних соціокультурних просторах. Протягом життя людини постійно змінюється її соціальне оточення, що не може не позначитися на структурі її ідентичності, у тому числі й соціальної. Соціальна ідентичність вивчається як певна система, що підтримує сталість структур і відображає належність

індивіда до певної соціальної групи. Як влучно висловився Е. Фром, «почуття ідентичності може вирости з буття ким-небудь, а також із належності до кого-небудь» [178].

Формування соціальної ідентичності базується на появі відчуття «Ми – Вони». Актуалізація образу «Ми» відбувається на основі сприймання людиною себе як члена певної групи, тобто в процесі ідентифікації з одними і відокремлення від інших груп (Т. Баранова [12], А. Бермен [205], М. Бергер [14], П. Горностаї [43], І. Данилюк [48], Л. Карп'юк [72], С. Клімова [76], М. Слюсаревський [153], Г. Теджфел [225], Г. Філатова [174], М. Яримович [214]).

Базуючись на ідеях У. Джемса про те, що ідентичність постає в активності, творенні і стражданнях [50], більшість дослідників цього психологічного феномена, за винятком представників психоаналітичної теорії, підкреслює активну позицію особистості у формуванні й трансформації ідентичності. Для Е. Еріксона поняття ідентичності є центральним в аналізі стадій психосоціального розвитку особистості і співвідноситься з постійним процесом розвитку Я [193].

Продовжуючи цю традицію, К. Абульханова [1], Б. Ананьєв [4], О. Злобіна [63], О. Леонтьєв [88], С. Максименко [96], Т. Титаренко [166], В. Ядов [195] розвивають ідею активності особистості, розкривають особливості співвідношення в ній індивідуального і соціального. У їхньому трактуванні людина постає як активний суб'єкт і автор свого життя. Завдяки ідентичності в самосвідомості особистості гармонійно поєднуються індивідуальне і колективне, що сприяє максимальній адаптації людини в соціумі.

Розглядаючи проблеми соціалізації особистості, низка авторів трактувала ідентичність як інструмент соціальної орієнтації особистості (В. Васютинський [25], В. Виноградова [29], І. Волосков [32], К. Гордієнко [40], О. Жоголева [58], В. Кайгер [70], Н. Маркелова [99], В. Москаленко [107, 108], А. Реан [141], С. Розум [143], В. Циба [183], Е. Еріксон [192]).

Сучасні дослідники ідентичності (Н. Антонова [6], С. Баклушинський [9], І. Барський [13], І. Бондаревська [20], П. Горностаї [41], Е. Григор'єва [46], М. Заковоротна [61], Р. Каламаж [71], А. Клименко [75], О. Левчишина [87], Л. Помиткіна [135], Н. Правдивець [138]), спираючись на класичні теорії, намагалися сформулювати інтегративне розуміння цього феномена в контексті мінливості сучасного суспільства.

У сучасних психологічних працях розводяться поняття ідентичність та ідентифікація. Проте й на сьогодні є значні розбіжності і навіть плутанина у визначенні цих категорій. Загалом науковці погоджуються в тому, що ідентичність є феноменом, властивістю особистості. Що стосується ідентифікації, то вона в науковій психології часто розглядається як феномен, складова частина загальної ідентичності особистості [41, 42, 47, 111, 176, 177, 194, 197, 198], процес [10, 100, 161, 162, 216] або механізм формування ідентичності людини [63, 113, 221]. У межах нашого дослідження ми розуміємо ідентифікацію саме як механізм, що забезпечує зміни в ідентичності особистості та її адаптацію в мінливих соціальних умовах.

Представники символічного інтеракціонізму Ч. Кулі [84] і Дж. Мід [102, 220] розглядали ідентифікацію як результат соціальної взаємодії. Під ідентичністю, або «Я», Дж. Мід розумів здатність особистості сприймати свою поведінку та життя загалом як єдине ціле, а соціальну ідентичність – як результат неусвідомленого процесу прийняття норм, звичок, очікувань, що відповідають соціальній спільноті, до якої особистість належить. Він виділяв усвідомлювану і неусвідомлювану ідентичність [220].

Цікавим є бачення соціальної ідентифікації та ідентичності І. Старовойтовою. На її думку, соціальна ідентифікація є процесом розпізнавання в оточенні ознак, за якими люди об'єднуються в спільноти, соціальні групи тощо [161].

У вітчизняній соціальній психології проблема соціальної ідентичності розроблялася в межах діяльнісного підходу, представником якого є В. Агеев.

Він доводить, що процес ідентифікації індивіда з групою виникає не спонтанно, а визначається структурою міжгрупової діяльності [2].

Однак найбільш поширеними серед сучасних дослідників цієї сфери є теорії соціальної ідентичності Г. Теджфела та соціальної категоризації Дж. Тернера, що були розроблені в межах когнітивного підходу. Вони визначали позитивну і негативну соціальну ідентичність, що зумовлено ціннісним змістом (позитивним або негативним) соціальної групи та членства в ній. У своїй теорії автори підкреслюють, що соціальна ідентичність – це результат процесу соціальної категоризації, яку вони тлумачать як фундаментальний когнітивний процес, що дає нам змогу організовувати інформацію про навколишній світ. Ці дослідники чітко розводять соціальну та особистісну ідентичність, подаючи їхнє співвідношення у формі континуума. У теорії категоризації підкреслюється мінливість і мобільність соціальної ідентичності залежно від контексту [225, 227]. Дж. Тернер розглядав ідентичність особистості як когнітивну систему, що виконує роль регуляції поведінки в певних умовах. Соціальна ідентичність визначається належністю людини до певної соціальної категорії. Вона є важливим регулятором самосвідомості соціальної поведінки людини [227].

Російський дослідник В. Ядов оперує поняттям „соціальна ідентичність” як „чіткою наявністю групових ідентифікацій особистості” [199, с. 591].

К. Коростеліна розуміє соціальну ідентичність як відчуття, переживання належності до соціальної спільноти, включеності до якої-небудь соціальної категорії [83].

М. Губогло трактує соціальну ідентичність не як постійну і довільно наявну категорію, а як набір інтеріоризованих уявлень, ідей, рис, норм і форм поведінки, що сформувалися під впливом середовища і певної культури [47, с. 326–327]. Шляхи, форма і спосіб єднання з іншими формуються на основі характеристики, що стає соціальною роллю, досягненням особистості і

визнається групою. Урешті-решт комплексна і завершена ідентичність являє собою сукупність соціальних ролей, що їх виконує людина протягом свого життя, будучи залученою до діяльності різних груп і спільнот.

У межах рольової теорії соціальну ідентичність інтерпретують як репертуар ролей з відповідними ідентифікаціями [42, с. 111; 47, с. 327; 187, с. 120–129].

У своєму дослідженні ми будемо розуміти соціальну ідентичність як внутрішню динамічну структуру особистості, яка з'являється і функціонує на основі відчуття власної належності до певних соціальних категорій.

У вивченні ідентичності особистості варто звернути увагу на її параметри – актуальність, вираженість і валентність. Актуальність підкреслює значення цієї категорії для індивіда. Соціальна ідентичність стає актуальною тільки в процесі міжгрупового порівняння з аутгрупою. Виражена ідентичність є центральною, суб'єктивно важливою для індивіда. Виражені ідентичності, як правило, проявляються в більшості ситуацій. Що стосується валентності, то вона показує, позитивна чи негативна ця ідентичність [68].

Дж. Марсія розробив власну статусну модель ідентичності, де було виділено чотири її стани (статуси). Дифузна ідентичність характерна для людей, що не мають чітко сформованих цілей, цінностей і не намагаються це зробити. У людини, яка не пережила кризи, але має сукупність цілей і цінностей, має місце передчасна ідентичність. Як правило, вона формується так рано не в результаті самостійного пошуку і вибору людини, а на основі ідентифікації з батьками або іншими значущими дорослими. Мораторій має місце в людини, яка перебуває в стані кризи, але активно намагається її подолати, пробує різноманітні варіанти. Статусом досягнутої ідентичності володіє людина, що пережила кризу і сформувала певну сукупність особистісно значущих цілей, цінностей та переконань.

В основу такого поділу було покладено дві ознаки: наявність або брак кризи – стан пошуку ідентичності; наявність або брак одиниць ідентичності – особисто значущих цілей, цінностей, переконань.

Для юнацького віку характерними є передчасна ідентичність, мораторій та дифузія. У результаті успішного виходу з кризи цього віку має сформуватись досягнута ідентичність, і найкращою передумовою для цього, на думку Дж. Марсія, є мораторій [218, с. 553–554].

Ю. Качанов та М. Шматко виділяють такі види ідентичності, як ситуаційна і надситуаційна, що детермінується становищем суб'єкта в суспільстві, усім його соціальним досвідом [73].

Оскільки соціальна ідентичність не є сталим конструктом і переходить від однієї ситуації до іншої, від одного стану до іншого, то набір ідентичностей не може бути сформований однозначно. Залежно від ситуації і потреб дослідження його може бути скорочено або розширено, а поряд із формальними людиною може обирати й неформальні ідентичності.

Базова структура особистості може бути подана як сукупність ідентичностей, сформованих у різних ситуаціях чи на різних життєвих етапах під впливом тих чи тих потреб людини і вимог навколишнього середовища.

Низку сучасних досліджень присвячено аналізу сфер соціальної ідентичності та їхній варіативності в структурі ідентичності (Т. Дмитрова [53], Ю. Козирьов [79], Л. Сокур'янська [157], А. Халитова [181]). Н. Іванова, А. Мікляєва, П. Рум'янцева, М. Губогло у своїх працях вивчають різні сфери соціальної ідентичності як елементи одного цілого. У структурі базових ідентичностей Н. Іванова виділяє кілька основних сфер: навчально-професійна позиція, сімейна ідентичність, етнічна, статево-рольова, місцева (локальна), релігійна, громадянство, дружба і самооцінка [68, с. 133]. А. Мікляєва та П. Рум'янцева розглядають такі компоненти соціальної ідентичності, як гендерна, етнічна, міська, професійна, вікова, підкреслюючи їхню домінуючу позицію в структурі соціальної ідентичності [103]. М. Губогло досліджує гендерну, мовну, етнічну, релігійну, сімейну,

колективістську, професійну, громадянську, політичну, регіональну, майнову і соціально-культурну ідентичності [47, с. 41].

Аналіз літератури показав, що є багато досліджень, присвячених вивченню окремих компонентів або сфер соціальної ідентичності: етнонаціональної (Л. Войчишина [31], А. Голота [38], М. Попов [136], Н. Смакотіна та Н. Хвиля-Олінтер [154], Н. Шульга [191]), гендерної або статевої (В. Каган [69], Й. Милюска [105], Л. Ожигова [122], П. Рум'янцева [144]), професійної (Н. Волянук та Г. Ложкін [93]), регіональної (Л. Сагітова [147]), територіальної (Ю. Качанов та Н. Шматко [73], Т. Панченко [128], І. Самошкіна, [148]).

Формування, функціонування і розвиток кожної ідентичності можуть відбуватися залежно від ситуації і стимулювати виникнення взаємодії між ними, що полягає в ефективному співіснуванні і створенні нового симбіозу, або провокувати появу конфлікту, який призводить до розщеплення ідентичностей.

Підтримання і досягнення позитивної ідентичності можливе за допомогою соціальної мобільності як спроби змінити групу, соціальної творчості як намагання перетворити вимір, цінність чи фокус порівняння себе з іншими та соціальної конкуренції як виклику іншим, конфронтації з більшістю [166, с. 109].

Серед критеріїв сформованості соціальної ідентичності можна виділити когнітивний, емоційний та змістовий. Когнітивний критерій сформованості соціальної ідентичності передбачає усвідомлення власної ідентифікації, уявлень про групові норми та власну відповідність груповим цінностям. До емоційного критерію належить усвідомлене ставлення до свого групового членства, а також до представників власної спільноти. Змістовий критерій представлено усвідомленням цінностей групового членства, прагнення їх наслідувати та розвивати [45, 66, 103].

Як зазначалося вище, ідентичність – це динамічна структура, яка постійно змінюється протягом життя людини. Залежно від актуальних умов

розвитку особистості, особливостей соціального оточення в структурі ідентичності на перший план виходять ті чи інші її особливості. Тож постає питання про співвідношення різних компонентів ідентичності та їхнього розташування в загальній структурі. У працях С. Московічі запропоновано гіпотезу про організацію свідомості індивіда за зразком ідентифікаційної матриці, основу якої становлять різні ідентифікації. Ця матриця дає індивіду змогу розподілити всю інформацію, що ним сприймається, за категоріями, із якими індивід себе співвідносить [111].

Однак і досі питання співвідношення і взаємодії різних компонентів у структурі соціальної ідентичності є дискусійним, хоча загалом можна виділити дві моделі соціальної ідентичності.

Найбільш поширеною моделлю є «цибульчата» (кругова, «мотрійка») [209, с. 268–278]. Згідно із цією моделлю різні ідентичності особистості розташовано у вигляді концентричних кіл, усередині яких містяться головні, а на поверхні – менш значущі ідентичності.

Е. Абес та С. Джонс запропонували багатомірну модель ідентичності особистості, яка являє собою переплетення кілець (різні аспекти ідентичності). У центрі моделі міститься ядро – Я, особистісна ідентичність людини. Вплив тих чи інших зовнішніх факторів приводить до змін у змісті ідентичності [202].

Як бачимо, спільним для цих моделей є виділення базових (стрижневих), локальних, короткочасних (ситуативних) ідентичностей. Дослідження підтверджують наявність стійких значущих взаємозв'язків у системі ідентичностей.

На основі узагальнення наявних моделей соціальної ідентичності ми зробили спробу створити власне розуміння цього феномена як системної організації, особливостей функціонування його компонентів (елементів) в умовах динамічних змін суспільства.

Так, соціальна ідентичність нам бачиться як складна, багатомірна структура, що умовно має базові і другорядні ідентичності. Їхній статус

(належність до базових чи другорядних) може змінюватися залежно від соціальної ситуації та актуалізації чи деактуалізації тієї чи іншої сфери. Ці ідентичності мають вигляд сферичних кіл, які концентруються навколо ядра (Я-концепції), що міститься в центрі. Чим більш актуалізованою і значущою є ця ідентичність на даний момент для особистості, тим ближче вона перебуватиме до ядра і, відповідно, тим більший простір у її полі займатиме ядро Я-концепції.

Модель може бути індивідуальною та діяти тут і тепер, що підкреслює її чутливість до соціальних впливів і мінливість залежно від ситуації. Чим більше простору з усього компонента соціальної ідентичності займає Я-концепція, тим більше цей компонент впливає на ідентичність.

Така структура, на наш погляд, дає змогу уникнути взаємовиключення певними елементами соціальної ідентичності один одного і підкреслити їхній функціональний взаємозв'язок і постійну взаємодію.

Активні пошуки власної ідентичності характерні для юнацького віку, коли молода людина на власному досвіді апробує різні товариства й спільноти [47, 156, 193]. На думку Е. Еріксона, період від 11 до 20 років (п'ята стадія) є ключовим для формування відчуття ідентичності. У цей час індивід вагається між позитивним полюсом ідентифікації „Я” і негативним полюсом плутанини ролей. Йому необхідно об'єднати все, що він знає про себе у єдине ціле, усвідомити, пов'язати з минулим і спроекувати на майбутнє. За умови вдалого перебігу кризи підліткового віку у юнаків і дівчат формується почуття ідентичності, за невдалого – плутана ідентичність, що супроводжується сумнівами щодо себе, свого місця в групі, у суспільстві, незрозумілістю життєвої перспективи.

На основі вже сформованої психосоціальної ідентичності у віці 21–25 років (шоста стадія) молоді люди мають зробити принциповий вибір між створенням сімейних і дружніх зв'язків та ізольованістю, що властива людям із плутаною ідентичністю [193, с. 15–16].

Переломний період для соціалізації і формування ідентичності, на думку М. Губогло, припадає на вік 17–31 рік. Він ділить цей період на три інтервали, що відповідають різним етапам формування ідентичності [47].

Варто підкреслити, що соціальна ідентичність як цілісне утворення виконує низку життєво важливих функцій як на особистісному, так і на груповому рівні. Так, Н. Іванова звертає увагу на такі функції соціальної ідентичності: 1) адаптаційна – пристосування до соціальних умов; 2) орієнтаційна – пошук свого місця в соціальному просторі; 3) структурна – надання визначеності, упорядкованості Я; 4) цільова – цілепокладання, побудова моделі поведінки; 5) екзистенційна – усвідомлення своєї сутності, прогнозування [66, с. 11].

К. Дьюї виділяє сім функцій соціальної ідентичності: 1) саморозуміння; 2) позитивне міжособистісне порівняння; 3) колективна самоповага; 4) групова кооперація; 5) міжгрупове порівняння і змагання; 6) соціальна взаємодія; 7) романтична включеність [210].

В. Ядов визначав такі функції соціальної ідентичності: підкорення індивіда соціальній групі; груповий захист; основа для самооцінки і оцінки інших; участь в системі групових взаємостосунків; групова інтеграція [195].

У дослідженні К. Коростеліної підкреслено функціональність соціальної ідентичності в таких аспектах: забезпечення самоповаги; соціальний статус; персональна безпека; гарантія соціального захисту; можливості для особистісного зростання [83].

Найбільш інтегрованою і близькою до нашого розуміння є система функцій соціальної ідентичності, запропонована О. Блиновою, яка на основі узагальнення різних підходів виділяє адаптаційну, соціалізаційну, формалізаційну, смислову, визначальну, захисну функції та функцію самореалізації [16, с. 89].

Теоретичний аналіз дав підстави зробити певні висновки про стан дослідження проблеми соціальної ідентичності вітчизняними і зарубіжними науковцями. Так, трактування цього поняття, його структурних компонентів і

їхнього співвідношення та динаміки дістали своє відображення в різних теоріях. І, як результат, немає єдиної концепції, яка б давала чіткі відповіді на всі ці питання. Під *соціальною ідентичністю* ми будемо розуміти внутрішню динамічну структуру особистості, яка формується на основі відчуття власної належності до певних соціальних категорій. Вона виникає на основі усвідомлення особистістю свого членства в різних соціальних групах, до яких людина долучається протягом усього життя. Одна з головних суперечностей, які турбують дослідників, полягає в тому, який вид ідентичності є первинним щодо іншого. Як правило, науковці доводять первинність соціальної ідентичності та її опосередкований вплив на формування особистісної ідентичності. Вони обґрунтовують домінуючу роль соціального середовища в розвитку особистості. Людина ідентифікує себе, орієнтуючись на реальних або ідеальних людей, на основі чого формується її як особистісна, так і соціальна ідентичність, розвиток та ускладнення якої відбуваються протягом усього життя. У міру проходження низки етапів, кожний із яких сприяє появі певних новоутворень і трансформацій, формується дедалі складніша структура ідентичності відповідно до актуальних умов розвитку особистості. Варто зазначити, що, незважаючи на значну кількість праць, присвячених проблемам ідентичності, найменш вивченими залишаються питання її динаміки, проблема взаємодії структурних компонентів усередині соціальної ідентичності як системи.

1.2. Соціальна спільнота як інститут формування соціальної ідентичності

1.2.1. Психологічний зміст спільноти. Як бачимо, у науковій літературі соціальна ідентичність інтерпретується через групову та соціальну спільноту, оскільки її функціонування відбувається саме в ситуації соціальної дії. Особистість неможливо уявити поза соціальним контекстом. Вона від самого початку соціально детермінована, а її поведінка

конструюється і регулюється в соціумі [8, 14, 49, 101, 125, 129, 149, 163, 196, 222]. Як зазначав Л. Виготський, розкриваючи роль середовища в розвитку особистості, «особистість стає для себе тим, що вона є в собі, через те, що вона являє для інших. Це і є процес становлення особистості» [35, с. 144–145].

У той час, коли виникає особистість, виникає і її особистий психологічний простір – простір соціальних взаємин [52, 195, 196, 223]. Саме через ці соціальні взаємини, через те, як на особистість реагує спільнота, визначається нормативність та адекватність людської поведінки. Соціальна ідентичність означає переживання особою своєї належності до певної соціальної спільноти, наявності подібних цінностей та ідеалів. Членство в спільноті вчить людину реагувати на себе саму соціально, забезпечує здатність викликати в собі реакцію, типову для спільноти, і, як результат, опановувати її норми й цінності [62, 167, 220, 222, 223]. Спільнота допомагає відчутти людські потреби в підтримці та зв'язках або в ізоляції. Побудова власного життя як транслятора набутого індивідуального досвіду багато в чому відтворює досвід спільноти [166, с. 23].

Серед основних факторів, які визначають процес прийняття ідентичності, І. Хадді виділяє валентність членства в групі, ідентифікацію з прототипом, базові цінності та розбіжності з аутгрупами [213]. Проблема діяльності особи як члена групи розглядалася рядом авторів (Дж. Брейкуел [208], Д. Тейлор [226], М. Тоба [167], Ю. Федоренко [172]).

Об'єктами соціальної ідентичності, на думку В. Ядова, є мінімальні групи. Згідно з класифікацією автора це: 1) первинні (сім'я, дружнє оточення) і багато вторинних груп; 2) групи «контактного» спілкування (колеги) і символічна спільнота; 3) примордіальні (архаїчні, традиційні) спільноти [199].

У межах нашого дослідження вивчення життєдіяльності молоді в міській спільноті передбачає використання поняття соціально-територіальної спільноти (локальна спільнота, ком'юніті або громада). З метою коректного

використання цього поняття варто узагальнити наявні уявлення про нього, визначити істотні характеристики й риси.

Одним із перших зацікавився цією проблемою класик німецької соціології Ф. Тьоніс. У праці „Спільнота та суспільство” він стверджував, що „скрізь, де люди органічно пов’язані між собою своєю волею та взаємною згодою, має місце спільнота того чи іншого виду”. Тьоніс Ф. розглядав спільноти як певні соціально-територіальні утворення [170, с. 6].

У найширшому розумінні слово «спільнота» позначає групу або групи громадян, які мають щось спільне. Виділяють територіальні (географічні) спільноти сусідів чи громадян держави і споріднені спільноти (групи за інтересами), які поділяють одну культуру.

Спільнотою, на думку Б. Паригіна, є поняття, яке характеризує зв’язок людей один з одним за тією чи іншою ознакою, підкреслюючи важливість усвідомлення та переживання людиною такого зв’язку з іншими учасниками взаємодії. У більш вузькому розумінні спільнотою позначається група людей, об’єднаних стійкими соціальними ознаками, незалежно від того, чи є між ними безпосередній міжособовий зв’язок. Автор підкреслює значення внутрішньої духовної солідарності між представниками спільноти, що забезпечує відчуття взаєморозуміння, згуртованості та внутрішньої симпатії [130, с. 155].

В. Вагін визначає спільноту як групу людей, об’єднаних географічно, що мають спільну культуру, цінності, а також спільні расові, національні та соціальні ознаки [23, с. 41].

Аналізуючи різницю між спільнотою і групою, В. Васютинський відзначає, що спільнота є різновидом групи. Спільнотою в його трактуванні є «відносно велика (численна) номінально-реальна соціальна група, що виділяється за наявністю спільної ознаки, яка виявляється для багатьох або більшості її носіїв суб’єктивно значущою, а кількість таких носіїв досягає певного критичного рівня» [26, с. 18]. Тож спільнота виникає й існує там, де є певна сукупність людських індивідів, що об’єднані між собою за певною

ознакою, на відміну від інших спільнот або сукупностей людей, що не становлять спільноти. Узагальнивши теоретичні розвідки в цьому напрямі, вважаємо за доцільне послуговуватися визначенням спільноти, що було запропоноване В. Васютинським.

Серед інших ознак, за якими можна класифікувати спільноти, В. Васютинський наводить такі чотири групи ознак: біосоціальні, суспільно-історичні, діяльнісні та ціннісно-орієнтаційні [26, с. 16–17]. Згідно із цією класифікацією міську та сільську громади, напевно, можна віднести до суспільно-історичних спільнот, які склалися в результаті тривалого історичного розвитку. Аналізуючи різноманітність наявних у міській і сільській спільнотах професій та видів діяльності, особливості ціннісно-мотиваційних ознак їхніх представників, ми також припускаємо можливість поділу на основі діяльнісних та ціннісно-орієнтаційних ознак.

Згідно з класифікаціями, які наводяться різними науковцями, сільська і міська спільноти найчастіше належать до територіальних, а також суспільно-історичних. Територіальну спільноту часто визначають як громаду [26, 27, 115].

Досліджуючи територіальні спільноти, якими є сільські та міські громади, важливо дотримуватися цілісного підходу, не відриваючи окремого індивіда від спільноти, до якої він належить. Варто звертати увагу на взаємодію та взаємовплив між окремим членом спільноти і громадою, механізми взаємного впливу цінностей, взаємного обміну ресурсами, які забезпечують відтворення громади і правлять за обов'язкову умову благополучного існування людини.

Спільнота є істотним чинником перетворень: як носій потреб і дійсний автор соціального замовлення; як культура, що визначає цінності індивіда і самовідтворюється через його вчинки; як сенс спільноти, включаючи членство, вплив, інтеграцію потреб та емоційні зв'язки; як ресурс, що створює потенціал задоволення потреб у добробуті та психологічному благополуччі членів спільноти. У своїх дослідженнях Л. Найдьонова

підкреслює роль соціального капіталу спільноти, її згуртованості та підтримки в забезпеченні психологічного благополуччя людини [116, с. 3].

На нашу думку, досліджуючи це питання, варто зосередитися на вивченні не самої спільноти як сукупності людей, а системи «особа-спільнота». Слід звернути увагу, як співвідноситься окрема особа зі спільнотою, яким чином когнітивні, поведінкові, емоційні та мотиваційні особливості людини зумовлюються належністю до спільноти, участю в її функціонуванні, стають персональним внеском у життєдіяльність громади.

Підсумовуючи, можна сказати, що соціальна спільнота являє собою сукупність людей, які об'єднані на основі спільних ознак, цінностей або спільної діяльності в умовах безпосередньої або опосередкованої взаємодії, яка є особисто значущою для кожного члена спільноти.

1.2.2. Порівняльний соціально-психологічний аналіз сільської і міської спільнот. Огляд наукової літератури показав, що соціально-психологічні та структурно-функціональні особливості міста і села здебільшого зумовлено історичними передумовами появи цих соціальних спільнот. Так, історія села – це історія роду, місто ж виникає в результаті боротьби буржуазії з феодальним порядком. Тож місто традиційно сприймається як місце зародження нових соціально-економічних та культурних осередків. Як зазначав А. Шипілов, «якщо село – це причина існування міста, то місто – мета буття села» [189, с. 2].

Неповторність поселенських структур полягає в тому, що вони зберігають свою цілісність як соціологічні складові будь-якого суспільства. Безумовно, і місто, і село зазнають і якісних, і кількісних змін. Проте вони залишаються цілісними утвореннями, що зберігають природним чином виниклу специфіку, чітко виражену якісну визначеність. Вивченню характерних рис міського життя, особливостей урбанізаційного процесу присвячено праці Л. Вірта [230], Н. Іванової [67], С. Мілграма [104], С. Пірогова [132], Т. Семенової [150], І. Турова [169], О. Фільца [175],

О. Яницького [200], були спроби визначити місце людини в міському просторі [30]. У працях Т. Блинової [17], М. Драганової [56], О. Іваненко [64], Л. МакГара [217], О. Нечипоренко [120], Ю. Присяжнюка [140], Р. Ривкіної [145], В. Чигрина [185], О. Шатохіна [188] розкриваються особливості функціонування села, підкреслюється високий рівень сталості і традиційності цієї громади. Однак переважна більшість таких досліджень має соціально-економічний характер, тоді як власне психологічних досліджень сільської і міської спільнот немає.

У науковій літературі трапляється компаративне вивчення села і міста, де, як правило, ці громади протиставляються одна одній і, відповідно, підкреслюється полярність їхніх визначальних характеристик, особистісних рис представників цих спільнот [28, 37, 54, 57, 94, 121, 155, 159, 170, 189].

Е. Дюркгейм порівнював два типи соціального життя і дав їм протилежну оцінку. Так, визначаючи зв'язок між людьми як солідарність, він виділяв солідарність механічну та органічну.

Механічна виникає через схожість членів групи і характерна для примітивних суспільств. Вона утворюється на суспільно-клановій, а пізніше на територіальній основі. Така солідарність в групах із меншим обсягом та густотою населення і зі слабкою функціональною взаємозалежністю індивідів. Зв'язок у таких спільнотах відбувається на емоційній основі. Очевидно, до такого типу спільнот ми можемо віднести сільську громаду.

Згідно із цією теорією органічна солідарність передбачає наявність розподілу праці, професійної та соціальної диференціації. Вона насамперед поєднує людей в економічному, політичному та культурному аспектах, а їхні стосунки будуються на основі соціальних функцій, а не емоцій [57]. Відображення таких взаємин можемо спостерігати в міській спільноті.

Розвиваючи розуміння типів організації соціального життя німецький соціолог М. Вебер виділяв два типи соціальної реальності: традиційний та індустріальний. У традиційному суспільстві регулятором життя є звичай і традиція. У сучасному світі домінує розрахунок і раціональність дій.

Особливе значення в такому суспільстві мають не відчуття спільності, як у традиційному „сільському” устрої, а раціональні дії, прагнення до поставленої мети, що стає можливим в індустріальному суспільстві та міській спільноті [28].

Ф. Тьоніс розглядав спільноти як певні соціально-територіальні утворення, виділяючи спільність крові (рідня), спільність місця (сусідство) та спільність духу (дружба), зауваживши, що кожний попередній вид містить у собі наступний. Сусідство, на думку Ф. Тьоніса, є загальною ознакою спільного життя на селі, де близькість осель, спільні межі між сусідніми територіями сприяють численним контактам між людьми та близькому знайомству, роблять необхідною спільну взаємодію. Поряд із селом розвивається місто, яке в своєму ідеальному варіанті згуртовується не так завдяки спільним природним об'єктам, як завдяки спільному духові.

У його праці знаходимо визначення двох „типів волі”: інстинктивна (сутнісна) і розсудлива (вибіркова). Згідно з першою людиною діє на основі емоційної близькості, почуттів, прив'язаності. Друга воля орієнтує людину на раціональні, цілеспрямовані дії. У цьому контексті з'являються два типи соціальних стосунків. Усі види зв'язків, де домінує сутнісна воля, Ф. Тьоніс називає спільнотою, а ті, які формуються під впливом вибіркової волі, – суспільством. Найяскравішим прикладом взаємин, побудованих на інстинктивній волі, є сільська спільнота. Стосунки, які базуються на раціональному обміні, із вигодою для себе, найбільш характерні для міста, де люди об'єднуються механічно, а не органічно, як у селі [170].

Такий поділ на традиційні і цілераціональні дії у М. Вебера, розсудливі та інстинктивні типи волі в Ф. Тьоніса і виділення механічної та органічної солідарності в Е. Дюркгейма є актуальними в межах нашого дослідження для аналізу міської і сільської спільнот. Як бачимо, в усіх цих класичних теоріях виявляється суть розбіжностей між традиційним суспільством, основою якого є сільська спільнота, і сучасним суспільством, суть якого – міська спільнота. Цікавими ці теорії є також тим, що в основу свого поділу

суспільства на сільські і міські спільноти автори поклали якісні характеристики, а не структурні, як це було зроблено П. Сорокіним та К. Циммерманом у їхній спільній концепції сільсько-міського континууму [159].

Неабияку увагу Н. Смелзер приділяв поселенському чиннику, виділяючи істотні розбіжності між сільськими і міськими спільнотами. Він тлумачив поселенську спільноту як сукупність людей, які мають спільне постійне місце проживання, залежать один від одного в повсякденному житті та здійснюють багато різновидів діяльності з метою задоволення своїх економічних та соціальних потреб [155].

Згідно з поглядами Л. Вірта, міське життя базується на зовсім інших, ніж сільське, взаєминах. Він уважав, що для сільської громади характерними є стосунки первинних груп або безпосередні стосунки на основі взаємної близькості. У міських спільнотах домінують взаємини вторинного порядку, що ґрунтуються на тимчасових, формальних та офіційних зв'язках [230].

Вивчаючи психологію міста, Дж. Голд відзначає деякі психологічні ознаки його жителів. Їм властива аномія, у якій звичайні правила й норми, що регламентують поведінку, утрачають своє значення; відчуження як відчуття відірваності від оточення, що провокує появу відхилень у поведінці; апатія, що стимулює байдужість міських жителів один до одного; міський стрес як недостатність адаптаційних можливостей організму, що еволюційно налаштований на спокійний темп сільського життя [37].

Шалений ритм життя, емоційні та інформаційні перевантаження провокують появу байдужості, агресивності, невеселості городян порівняно із сільськими жителями [104].

А. Шипілов розглядає систему „місто-село” як традиційну опозицію. Якщо місто в його розумінні постає як форма організації соціуму в модальності цілого, то село – як форма організації соціуму в модальності єдиного. Для міської спільноти характерна цілісність, формалізована структурність, ієрархічна системність і внутрішня спрямованість соціальної

активності. Серед характерних рис сільської спільноти А. Шипілов виділяє унітивність (у розумінні єдиного, неподільного), буттєвість, відносний мінімум системності й структурованості та зовнішню спрямованість соціальної активності [189, с. 2–8].

Досліджуючи ментальність села і міста, О. Лозова звертає увагу на такі характеристики міської спільноти: концентроване заселення людей, їхня зайнятість різноманітною діяльністю, переважання антропогенних (техногенних) елементів життєвого середовища. Соціальні стосунки в місті є штучними, мають добру здатність до конструювання та побудови ієрархії. Село ж видається більш розрідженим поселенням, населення якого займається переважно однотипною сільськогосподарською діяльністю. У його середовища переважають природні елементи життя. Соціальні стосунки – природні, здатні до самопоновлення, деградації та навіть зникнення. З погляду рівня соціальної динаміки й мобільності міська спільнота характеризується культурною та інноваційною активністю, а сільська – стабільністю, збереженням і трансляцією традицій із покоління в покоління [94, с. 134–135].

Високий рівень сталості сільського соціуму доводять і російські дослідники Т. В. Блінова, Р. П. Кутєнков, В. М. Рубцова [17].

Як бачимо, усі зазначені підходи до тлумачення соціальної спільноти мають радше соціологічний зміст, підкреслюючи структурність і функціональність спільноти як певного соціального утворення. На жаль, поза увагою залишаються психологічні особливості самих спільнот і людей, яких залучено до їхньої діяльності. У цьому розумінні, напевно, важливішим є розгляд психологічного змісту взаємин між людьми, що є членами спільноти, а також його зумовленість структурно-функціональними та соціально-економічними особливостями громади.

Спробуємо окреслити перелік характеристик сільської і міської спільнот. Виділимо їхні спільні та відмінні риси, а також визначимо

психологічні особливості територіальних громад, що зумовлені їхніми структурно-функціональними характеристиками.

Серед спільних рис сільської і міської громади варто виділити територіальність та виконання соціально-культурних функцій. Так, територіальність розглядається як основа поділу суспільства на спільноти за належністю членів спільнот до певної спільної території. Соціально-культурні функції сільської і міської спільнот є також ідентичними. Обидві громади, як і будь-які інші, забезпечують інтеграцію людей та їхню комунікацію.

Аналізуючи структурно-функціональні особливості сільської і міської спільнот, можна виділити чималу кількість відмінностей, що зумовлюють специфіку та унікальність кожної з громад. Так, однією з основних характеристик територіальних спільнот є розміри території і, відповідно, густота населення. Ця риса визначає рівень соціальних контактів та внутрішніх зв'язків між їхніми членами. Чим більша за кількісним показником соціальна спільнота, тим слабшими є внутрішні зв'язки між ними і менш помітними – певні ознаки, якими ця спільнота характеризується. Такі особливості характерні для міської місцевості. І навпаки, ступінь комплексності й компактності спільноти демонструє її основні спільнототвірні ознаки, які характерні для сільської громади. Ця риса безумовно детермінує прояв таких психологічних рис, як замкнутість і самотність міського населення і щирість і відкритість у спілкуванні серед селян. На думку С. Мілграма, емоційне і соціальне усамітнення є законом міського життя, що править за компенсацію неможливості фізичного усамітнення. Міські жителі більш анонімні, незважаючи на те, що зустрічаються з неймовірною кількістю людей щодня. А така безособовість і деперсоналізація призводять до порушень правил і норм та прояву вандалізму [37, 104, 171].

Міська спільнота є різноманітною і кількісно, і якісно, що зумовлює більш насичене, повне життя людей, які до неї належать і залучені до її

життєдіяльності. З огляду на високий рівень динаміки й мобільності місто розвивається як простір культурної та інноваційної активності, натомість село – як простір стабільності, збереження і трансляції традицій із покоління в покоління. Цей факт зумовлює соціокультурну гетерогенність міста і гомогенність сільської громади.

Як відомо, на міській території проживає велика кількість людей із різними уподобаннями, інтересами й цінностями, що характеризує місто як гетерогенну спільноту, тоді як сільська громада представлена більш однорідною гомогенною спільністю людей. Проживання на одній спільній території такого різноманіття людей зумовлює формування толерантності, або радше терпимого, а часто й байдужого ставлення до «інших» людей. За словами С. Мілграма, «байдужість є неминучим наслідком урбанізації» [104]. Такого роду відхилення від норм і цінностей у місті сприймається адекватно, тоді як сільське населення є нетерпимим до порушень традицій і звичаїв. Місто через слабкість соціального контролю за кожним індивідом має тенденцію збільшувати прояв як позитивних, так і негативних варіантів соціальної поведінки населення. Натомість традиційний тип сільського світосприймання з його стійким культурно-історичним змістом поєднується з неоднозначним ставленням до всього нового, прагне до одноманітності й консервативності.

Рівень гетеро/гомогенності спільноти визначає її структурну диференціацію. Чим вищий рівень гетерогенності, тим вищий ступінь структурної диференціації, яка дає змогу певним чином систематизувати суспільний простір в уявленнях людей. У міському соціумі представлено широке розмаїття людей різних професій і соціальних статусів, що забезпечує високий рівень диференціації міського населення. Сільська громада в цьому розумінні є значно однорідніша і сприймається як певна єдність. Певний рівень професійної та соціальної диференціації зумовлює формування функціональної взаємозалежності членів однієї спільноти. Так, у місті цей показник на досить високому рівні, що сприяє становленню

соціальних стосунків на раціональній та вигідній основі. У сільській місцевості простежується слабка функціональна залежність між членами громади, що, безумовно, допомагає будувати взаємини на емоційній основі.

У цьому контексті варто виділити ще один показник – формальність інтеграції людей до спільноти. Очевидно, що більш формальними є стосунки в міській спільноті, тоді як членство в сільській спільноті для її членів є особисто значущим.

Підсумовуючи, можна сказати, що сільська і міська громади постають дещо опозиційно одна до одної. Серед їхніх спільних рис можна виділити лише територіальність і виконання спільних соціально-культурних функцій. Натомість відмінності можемо простежити за такими показниками: розміри території та густота населення, динаміка і мобільність, гетеро/гомогенність громади, ступінь структурної диференціації в спільноті та функціональної взаємозалежності її членів, ступінь формальності інтеграції людей у громади. На психологічному рівні всі ці особливості дістають відображення в таких показниках, як контактність і комунікабельність членів спільноти, згуртованість громади, відкритість до всього нового. Як бачимо, структурно-функціональні особливості міської і сільської спільнот зумовлюють формування відповідних психологічних рис як самої громади, так і її представників.

Важко не погодитися з думкою, що міська і сільська спільноти якщо й не є діаметрально протилежними, то напевно мають значну кількість розбіжностей між собою, що не може не позначитися на формуванні психологічних особливостей їхніх членів. Зрозумілим у цьому плані є й те, що молода людина, яка мігрувала із села до міста, опиняється в абсолютно інших умовах, ніж ті, що були звичними для неї, що, у свою чергу, призводить до виникнення конфлікту між соціальною ідентичністю сільської молоді і реальною соціальною ситуацією.

1.2.3. Проблема трансформації соціальної ідентичності в умовах міграції молоді з села до міста. Як спосіб самопізнання і форма самоствердження ідентичність набуває особливої актуальності в моменти самозміни конкретної людини або ж у часи кризових змін, що відбуваються в суспільстві [7, 47]. Ідентичність не є сталим конструктом і в умовах соціальної мінливості виконує адаптивну функцію. Складнощі в дослідженні цього психологічного явища викликано діалектичним характером ідентичності, що дістає своє відображення в різноманітті зв'язків між її сталістю і мінливістю. Проблема співвідношення тотожності, сталості і водночас безперервного розвитку, змін, динаміки надає цій категорії певної семантичної подвійності, що відзначається багатьма дослідниками [1, 3, 158, 193]. В умовах зміни соціального оточення різні види ідентичностей можуть змінюватися по-різному, створюючи нову конфігурацію.

У ситуації конфлікту між ідентичністю і соціальною ситуацією особистість може обирати способи захисної стратегії. Загалом можна виділити дві такі стратегії. Перша передбачає розрив зв'язків, відокремлення особистості від групи фізично (міграція) або психологічно (ідентифікація з іншою, більш значущою спільнотою). Друга стратегія – це поновлення позитивного визначення власної групи. Ідентифікація особистості з іншою спільнотою зумовлює трансформацію її соціальної ідентичності.

Проблеми міграції та соціальної мобільності, а також їхніх наслідків для психологічного благополуччя людини розглядали О. Блинова [15], Н. Коваліско [78], Л. Орбан-Лембрик [123, 124], І. Чистенко [186]. Як зазначають науковці, міграція є чинником, що детермінує зміни в особистісній структурі, пов'язані з трансформацією соціальної ідентичності, і може спровокувати кризу ідентичності за складних життєвих обставин [7].

У сучасній науковій літературі на позначення зміни станів будь-якого об'єкта, послідовності і характеру соціальних змін використовується низка понять: «процес», «трансформація», «розвиток», «модернізація» тощо. Проблема трансформації в цьому контексті є найменш вивченою і найбільш

дискусійною в літературі. Її вивченню присвячено праці В. Ключко та Е. Галажинського [77], І. Лєскової [90], В. Павленко та Н. Корж [127], Л. Сокур'янської [157]. Вона визначається як зміна соціальних форм у процесі переходу від одного якісного стану до іншого, що має кілька векторів спрямованості: конструктивний, стагнаційний та деструктивний.

Конструктивна трансформація передбачає таку зміну соціальних форм, у результаті якої відбувається прогресивна зміна і підвищення якості життя. Деструктивна, навпаки, провокує негативні зміни. А стагнаційна трансформація сприяє зовнішнім змінам соціально-культурних норм без набуття нової якості. За характером керування трансформаціями зміни можуть бути цілеспрямованими і хаотичними [90].

У праці В. Ключко та Е. Галажинського трансформація ідентичності трактується як кризова зміна ідентичності в результаті впливу на людину біологічних, психологічних, соціальних та економічних факторів. Залежно від кінцевого результату вона може бути позитивною (продуктивною, досягнутою) і негативною (непродуктивною, дифузною) [77, с. 54; 51, 211]. Позитивна трансформація ідентичності являє собою зміну ідентичності, яка виникла в результаті руху людини від дифузної ідентичності до досягнутої через подолання конструктивної кризи. Негативна трансформація має деструктивний характер і призводить до дезінтеграції самості. Вона супроводжується порушеннями ідентичності та слабкістю его.

Н. Іванова розуміє трансформацію ідентичності як пов'язаний із впливом різних чинників процес видозміни ідентичності на різних етапах соціалізації, результатом якого є якісна зміна ідентичності, тобто розвиток [68, с. 146]. Вона розглядала трансформування соціальної ідентичності в широкому соціально-психологічному розумінні, а саме як оформлення соціальної ідентичності в процесі розвитку, як переконструювання ідентифікаційної структури, що склалася, як необхідний момент соціалізації, у якому проявляється вплив усієї сукупності чинників особистісного становлення. Зникають і змінюються одні ідентичності, з'являються нові,

змінюються їхні взаємозв'язки, роль і валентність в ідентифікаційній структурі.

Процес трансформації може розглядатися у двох аспектах: віковому (зміни відбуваються закономірно, відповідно до певного вікового етапу) і соціально-психологічному, діяльнісному (відбувається під впливом змін у соціальному оточенні і діяльності особистості). Проте в будь-якому разі основним завданням людини в житті є формування позитивної ідентичності, яка впливатиме на її статус у соціумі, внутрішні здатності і зовнішні можливості, а також потреби та вимоги.

У нашому дослідженні базовим є розуміння трансформації соціальної ідентичності як переконструювання її компонентів у результаті впливу на людину біологічних, психологічних, соціальних та економічних чинників із метою збереження балансу та сталості в структурі особистості. Оскільки трансформація соціальної ідентичності іноді має прихований характер, то й її наслідки можуть бути різноманітними і навіть несподіваними.

Будь-яка зміна відбувається за умови готовності особи визнати свої вади і поступово усувати їх, орієнтуючись на становлення цілісної особистості. Джерелами інформації, необхідної особистості для змін, стають механізми самопрезентації і самоверифікації (самоперевірки), коли людина на основі аналізу власного «Я-образу» вносить корективи до своєї самості [60].

Аналізуючи процеси динаміки соціальної ідентичності К. Коростеліна виділяє такі її форми:

- нова ідентичність, що розвивається, може замінити собою цілий комплекс короткочасних ідентичностей, не змінюючи істотно базових ідентичностей;
- нова ідентичність може змінити взаємозв'язок усередині ядра стрижневих ідентичностей, при цьому гармонійно вписавшись у їхню систему;

- нова ідентичність здатна суперечити деяким базовим ідентичностям, при цьому може виникнути конфлікт усередині системи;
- нова ідентичність може видозмінити ієрархію, значущість базових ідентичностей, не змінюючи принципово взаємин усередині системи.

Серед процесів динаміки вона виділяє асиміляцію та акомодацию як переструктурування нових компонентів ідентичності та оцінку значення й цінності нового і старого змісту ідентичностей [83, с. 74–75].

Соціальна ідентичність як двополюсна система базується на співвідношенні подібностей і відмінностей. Вона забезпечує зближення Я з певними індивідами і спільнотами на основі інтеграції та процесу визначення меж цілісності і незалежності Я на основі диференціації.

На думку Г. Теджфела, з кожною соціальною ідентичністю пов'язана оцінка людиною себе, що передає її позитивний або негативний статус у спільноті. У процесі набуття соціальної ідентичності людина має диференціювати соціальні об'єкти на такі, із якими вона себе ідентифікує, і такі, що їй не стосуються. Є певна послідовність усвідомлення свого групового членства. Спочатку відбувається соціальна категоризація, під час якої людина усвідомлює наявність різних груп навколо себе. Потім іде соціальна ідентифікація, коли з усіх груп виокремлюється та, із якою людина співвідносить себе. І нарешті, набуття соціальної ідентичності як повне усвідомлення своєї належності до групи чи спільноти [225].

О. Штепа пропонує об'єднати способи окреслення процесу змін за В. Сатір та Дж. Келлог і виокремлює п'ять стадій трансформації: період парадоксів; лабіринт; автономізація; трансцендентність; кристалізація [190]

Основний вплив на особливості процесу трансформації ідентичності, на думку Н. Дмитрієвої, мають самооцінка, самосвідомість та установки особистості. Самооцінка, що є внутрішнім утворенням особистості, виконує роль регулятора поведінки. Вона забезпечує баланс між внутрішнім станом людини, формами її поведінки і зовнішніми впливами. Самосвідомість дає людині змогу контролювати свої внутрішні стани й потреби і співвідносити

їх із реальною ситуацією в навколишньому середовищі. Установки людини детермінують її ставлення до оточення, особливості побудови взаємин із ним.

Досліджуючи психологічні чинники трансформації ідентичності, Н. Дмитрієва виділяє три форми цього процесу:

- адаптаційні зміни, які являють собою засвоєння нових знань та способів взаємодії, проте незмінними залишаються ціннісні орієнтації і спрямованість особистості. Таким чином відбувається поверхова зміна психічних утворень особистості, тоді як найбільш значущі елементи залишаються незмінними;

- надбудова психічних новоутворень, які становлять систему ціннісних орієнтацій, переконань і спрямованості. Такі зміни організують діяльність по-новому, проте зберігається система минулих поглядів. Така форма зміни ідентичності може спровокувати виникнення внутрішнього конфлікту між новими і вже наявними психічними утвореннями, що може привести до глибоких змін у структурі особистості;

- глибинні зміни, які відбуваються в процесі зміни внутрішніх структур особистості, у яких дістають відображення основні цінності та орієнтації. Такі зміни стають можливими за умови наявності в людини системи здібностей до змін та особистісного росту [51].

У контексті нашого дослідження вважаємо за важливе положення Г. Брейкуела про трансформацію ідентичності як переконструювання її компонентів залежно від ситуації, за якого відбувається зміна актуальності, вираженості та валентності окремих її елементів.

Також актуальними є положення про динамічність системи, її здатності до перетворень, вибірковість впливу зовнішнього соціального контексту на різні види та сфери соціальної ідентичності [207].

Варто зауважити, що в умовах міграції сільської молоді до міста зміна «ідентифікаційної матриці» (за С. Московічі [111]) або загальної структури чи конфігурації її ідентичності відбувається таким чином, що кожна сфера

соціальної ідентичності може піддаватися трансформаційним процесам різною мірою. Ураховуючи принцип цілісності і системності ідентичності вважаємо, що у разі зміни соціального оточення різні компоненти, види, сфери ідентичності можуть змінюватися по-різному, створюючи нову конфігурацію.

Численні дослідження показують, що ідентичність може трансформуватися в умовах зміни соціальної ситуації, у якій перебуває індивід. Так, в умовах міграції із сільської місцевості до міста відбувається перебудова вже сформованих уявлень про себе. У молодій людині, яка протягом усього свого життя жила в сільській місцевості, була сформована базова ідентичність, характеристики якої детерміновано особливостями сільської спільноти та її представників. Переїжджаючи до міста, молода людина опиняється в зовсім інших умовах, де реальність яскраво дисонує зі звичним для неї оточенням, що може призвести до виникнення внутрішнього конфлікту. У цьому контексті внутрішня мотивація, яка спровокувала міграцію із села до міста, рівень соціальної мобільності людини будуть одними з вирішальних чинників, які визначатимуть форми трансформації соціальної ідентичності та актуалізуватимуть певні психологічні механізми цього процесу.

Особливе значення для усвідомлення своєї ідентичності і формування мобільності мають умови, у яких живе людина, а саме: в поліетнічному чи моноетнічному середовищі, у суспільстві з простим чи складним розподілом праці і знань, чітко структурованому чи динамічному суспільстві. У цьому контексті доречним буде звернутися до психологічних особливостей міської і сільської спільнот.

Як бачимо, проблема трансформації ідентичності має цілеспрямований характер. Вона з'являється за умови наявності вибору і визначається цілями людини. Тож ідентичність можна розуміти як результат вибору та формування життєвої моделі в соціальній взаємодії з метою самореалізації.

Проведений аналіз літератури показав, що поки що в психології не напрацьовано чітких уявлень про механізми та критерії трансформації соціальної ідентичності, які б дали змогу описати зміни в ідентифікаційній структурі під впливом різних соціокультурних чинників. На нашу думку, проблема трансформації соціальної ідентичності пов'язана насамперед із пошуком механізмів, які допомагають індивіду співвіднести минуле і майбутнє, інтегрувати різноманітні впливи соціуму і знайти своє місце в складному динамічному світі.

1.3. Психологічні механізми трансформації соціальної ідентичності

У психології терміном «механізм» позначається «система різних факторів, засобів, що забезпечують той чи інший процес прояву психічних властивостей, різноманітні психологічні зміни тощо» [89, с. 47].

Психологічні механізми як способи перетворення особистості та її поведінки були предметом спеціальних досліджень низки авторів (М. Боришевський [22], В. Васютинський [24], Т. Волошина [33], І. Вотчин [34], О. Зав'ялова [59], Т. Кириченко [74], В. Леонт'єв [89], О. Ліщинська [92], С. Максименко [97], В. Мяленко [114], Д. Позняк [134], Б. Поршнев [137], В. Татенко [165], Г. Циганенко [184], В. Ядов [199], М. Ярушкін [201]). У нашій роботі психологічні механізми розглядаються з погляду їхньої здатності забезпечити трансформаційні процеси в структурі соціальної ідентичності.

Аналіз літературних джерел показав, що досі визначення системи психологічних механізмів трансформації ідентичності не проводилося. Також відкритим залишається питання вироблення єдиного підходу до розуміння та систематизації психологічних механізмів. На сьогодні дослідники не доходять згоди в трактуванні цього феномена, простежується неузгодженість навіть у розумінні його природи та особливостей функціонування. Так, Б. Паригін визначає соціально-психологічні механізми

як соціально-психологічні явища, що виникають у результаті взаємовпливу людей один на одного та безпосередньо впливають на рівень їхньої колективної поведінки [130, с. 134]. Також психологічні механізми пояснюються як функціональна здатність на реалізацію особистістю її психічного життя, що закріпилася в психологічній організації [7]. На думку А. Налчаджяна соціально-психологічні механізми являють собою структуру певним чином пов'язаних психічних дій, здійснення яких провокує появу специфічного результату [117].

Розглядаючи психологічні механізми розвитку особистості, М. Боришевський визначає психологічний механізм як феномен, який означає наявність стану оптимальних взаємин і взаємодії між структурними елементами (підсистемами) психологічної системи, що забезпечує її функціонування, становлення та розвиток. На думку вченого, характеристика психологічних механізмів може базуватися передусім на аналізі особливостей структурних компонентів цієї системи [22, с. 28].

Тож традиційно під механізмом розуміють певний спосіб перетворення того, що є в одному і потребується в іншому. На психологічному рівні це ті психічні процеси, що забезпечують перетворення того, що сприймається суб'єктом, у його внутрішній зміст. Якщо психологічний механізм – це психологічний процес, то він, отже, діє в психологічному, суб'єктивному просторі.

Наведені вище наукові уявлення про психологічні механізми стали основою для формулювання робочого визначення цього поняття. Так, у межах нашого дослідження під *психологічним механізмом трансформації соціальної ідентичності* розумітимемо наявний у психологічній організації особистості функціональний спосіб зміни сутності та змісту когнітивних, афективних, поведінкових компонентів соціальної ідентичності, у результаті якого актуалізуються одні і деактуалізуються інші сфери соціальної ідентичності, змінюється їхня ієрархія та режим функціонування.

У науковій літературі, присвяченій проблемі ідентичності, можна знайти опис деяких механізмів її формування. У вітчизняній психології вперше звернувся до аналізу цього феномена Б. Поршнєв. Як один з основних механізмів формування ідентичності він виділяє протиставлення [137, с. 12–14].

3. Фрейд також дав ґрунтовну інтерпретацію проблеми ототожнення індивіда з групою, пов'язуючи це явище з протиставленням прихильності до власної групи та агресії по відношенню до інших груп [176].

Тож бачимо, як у психоаналізі та соціальній теорії ідентичності простежується ідея протиставлення як основного механізму формування чи то трансформації соціальної ідентичності.

Близькими до цієї думки були представники когнітивної психології. У межах цього підходу за один із найважливіших механізмів формування соціальної ідентичності вважається категоризація. У результаті соціальної перцепції люди класифікують об'єкти, людей, у тому числі й себе не за унікальними особливостями, а за певними спільними чи відмінними ознаками, у результаті чого утворюються уявлення про умовні ін- та аутгрупи. Таким чином, сприймання деперсоналізується. Як уважав Дж. Тернер, деперсоналізація – це основний процес, що лежить в основі всіх групових феноменів. Він означає феномен, коли група індивідів сприймає себе не як різні індивідуальності, а радше як представників певної спільної категорії. Це приводить до сприймання себе радше як „ми” і „нас”, ніж „я” і „мене”. Завдяки цьому механізму підкреслюються відмінності між ін- та аутгрупами. Тож процес соціальної категоризації – або процес розподілу соціальних подій та об'єктів по групах – необхідний людині для систематизації соціального досвіду та одночасно для орієнтації в соціальному оточенні, визначення свого конкретного місця в суспільстві.

На другому етапі – соціальна ідентифікація – люди приймають норми і традиції групи, до якої себе зараховують. Важливим є емоційне значення ідентифікації з групою, самооцінка також пов'язана з членством у групі. У

психологічній літературі соціальна ідентифікація трактується звичайно як процес уподібнення, ототожнення індивіда з певним об'єктом або суб'єктом, визначення себе через членство в певній групі.

Заключний етап формування соціальної ідентичності – соціальне порівняння. Після того як людина усвідомила себе частиною тієї чи іншої спільноти, вона починає порівнювати свою спільноту з іншими. Г. Теджфел стверджував, що задоволення та відчуття цінності від власної належності до певної соціальної спільноти має значення лише в порівнянні з іншими спільнотами [225].

Розглядаючи механізми трансформації соціальної ідентичності, варто звернути увагу на ще одну модель формування або трансформації соціальної ідентичності, що була запропонована К. Еміот, Д. Террі, Дж. Сміт. Згідно із цією моделлю процес формування або трансформації соціальної ідентичності має чотири стадії, кожній із яких відповідає певний механізм. Так, перша стадія попередньої категоризації є, так би мовити, підготовчою. Вона виникає ще до того, як у житті людини відбуваються серйозні життєві зміни, що вимагають перегляду ідентичності, або вона опиняється в нових соціальних умовах. На цій стадії людина переносить власні риси та особливості на нові інгрупи, що зумовлює формування відчуття єдності з групою.

На другій стадії – категоризації – перед людиною постають реальні життєві зміни, що пов'язані з її існуванням та взаємодією з новою соціальною групою. У цей період на перший план у структурі ідентичності особистості виходять ті характеристики та риси, які допомагають ідентифікуватися саме із цією спільнотою. Вони стають для особистості найбільш актуальними в певний момент і домінують над цілісним відчуттям „Я”.

Третя стадія розвитку нової соціальної ідентичності – це відособлення. На цьому етапі людина усвідомлює різноманіття своїх старих і нових соціальних ідентичностей та власну належність до різних соціальних груп.

Тож різні види соціальної ідентичності актуалізуються одночасно, що приводить до виникнення певних когнітивних зв'язків між різними компонентами „Я”.

На останній четвертій стадії відбувається інтеграція соціальної ідентичності. На цьому етапі людина усвідомлює, що різноманітні соціальні ідентичності однаково важливі для неї [203].

Як зазначалося раніше, соціальна ідентичність може бути як позитивною, так і негативною. Однак, на думку Г. Теджфела та Дж. Тернера, будь-якій людині властиве прагнення до позитивного образу Я. Тому однією з основних закономірностей динаміки соціальної ідентичності є прагнення людини досягти або зберегти позитивну соціальну ідентичність, а соціальна група розуміється як свого роду умова, що забезпечує певний рівень комфортного існування [225, 227, 228].

Згідно з теорією біхевіоризму, ідентифікація досягається підкріпленням, імітацією, генералізацією, спостереженням та моделюванням [86].

Ідентифікація передбачає ототожнення суб'єктом себе із зовнішніми зразками. Як зазначає О. Злобіна, це «нерозривно пов'язано з інтроекцією, тобто залученням до особистісної картини світу значущих для особистості елементів зовнішньої реальності» [63, с. 182].

Серед механізмів формування спільноти Т. Титаренко виділяє наслідування як онтогенетично перший механізм імітації поведінки значущих дорослих. Наступним, але таким же раннім є механізм навіювання, який з'являється з моменту оволодіння мовою і діє протягом усього життя. Завдяки ідентифікації, що є наступним механізмом формування спільноти, відбувається усвідомлення почуття «Ми», протиставлення «Ми» і «Вони», а також порівняння ін- та аутгруп і вироблення власних цінностей і норм. Автор підкреслює, що переорієнтація людини з однієї спільноти на іншу відбувається завдяки механізму навернення, завдяки чому відбуваються

істотні зміни в структурі особистості та перебудова її життєвого світу [166, с. 41].

Ґрунтуючись на зазначених положеннях, ми припускаємо, що актуалізація основних механізмів трансформації соціальної ідентичності відбувається на основі соціального порівняння, категоризації, наслідування, інтеріоризації, ідентифікації, адаптації, асиміляції і деперсоналізації.

Соціальне порівняння являє собою зіставлення індивідом власних дій і рис із діями й рисами інших людей. Опиняючись у новому соціальному оточенні, індивід у такий спосіб отримує інформацію про нього, може оцінити власну відповідність до цього оточення.

У процесі соціальної перцепції люди класифікують об'єкти, людей, у тому числі й себе за певними спільними чи відмінними ознаками, в результаті чого виникають уявлення про умовні ін- та аутгрупи, підкреслюються відмінності між ними. Цей процес дістав назву соціальної категоризації, тобто розподілу соціальних подій та об'єктів на групи [225, с. 28–33]. Його доцільність зумовлено можливістю систематизації людиною соціального досвіду та одночасно її орієнтації в своєму соціальному оточенні, визначення свого конкретного місця в суспільстві.

Наступним процесом трансформації соціальної ідентичності є наслідування, що являє собою довільне або мимовільне самостійне копіювання дій, сприйнятих в інших. Г. Тард стверджував, що наслідування є універсальним законом суспільного життя. „Суспільство, – говорив він, – це наслідування” [164, с. 28]. Д. Уотсон і Е. Торндайк розглядали наслідування як окремий випадок умовнорефлекторної поведінки [168]. Д. Болдуін визначив наслідування як повторення думки, поведінки або того і другого, як відтворення копії, унаслідок чого формується здатність до життя в суспільстві і відчуття власної індивідуальності [204, с. 53].

Інтеріоризація передбачає формування внутрішніх категорій індивідуальної свідомості шляхом засвоєння зовнішніх соціальних уявлень і цінностей.

Ще один процес трансформації соціальної ідентичності – ідентифікація. Це уподібнення, ототожнення індивіда з певним суб'єктом або об'єктом, часто розуміється як синонім наслідування. Однак А. Мудрик виділяє ідентифікацію як самостійну категорію [112]. Очевидно, ідентифікацію варто виділяти як окремий механізм, оскільки вона, на відміну від наслідування, базується на свідомому уподібненні.

Наступним етапом, на нашу думку, є адаптація – пристосування до умов середовища, досягнення стану узгодженості між індивідом і середовищем. Адаптація як «початкова стадія уподібнення людини до соціального середовища» [89, с. 61] безпосередньо пов'язана з ідентифікацією. У результаті дії механізму ідентифікації відбувається ототожнення однієї людини з іншим носієм привабливих ознак, а також емоційне переживання цієї тотожності.

На основі засвоєних на внутрішньому рівні категорій має місце об'єднання груп або осіб в одну групу із спільними властивостями через прийняття одних із цих цінностей та відмову від цінностей власних. Цей механізм дістав назву асиміляція.

Узагальнення інформації щодо розуміння трансформації соціальної ідентичності та механізмів, що лежать у її основі, різними науковцями дало нам змогу створити концептуальну модель трансформації соціальної ідентичності в умовах міграції сільської молоді до міста, яку наведено на рис. 1.1.

У результаті такої міграції молода людина опиняється в зовсім іншій соціальній ситуації, ніж та, у якій вона жила раніше. За таких умов актуалізується процес соціального порівняння (за К. Аміот, Г. Теджфелом, Дж. Тернером [203, 225, 228]) себе та інших представників сільської молоді з міськими однолітками. Цей процес супроводжується категоризацією (за Г. Теджфелом [225]), на основі чого формуються або змінюються уявлення сільської молоді про свої ін- та аутгрупи, якими є, відповідно, сільська і міська молодь.

Рис. 1.1. Концептуальна модель трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті

Як результат такого порівняння молода людина сільського походження відчуває певну неузгодженість між власними цінностями й нормами,

сформованими під впливом сільської спільноти, і новою соціальною ситуацією, що може спровокувати внутрішній конфлікт. Його переживання може стати загрозою психологічному комфорту сільської молоді і цілісності її соціальної ідентичності. Прагнення молодої людини сільського походження до відновлення позитивної соціальної ідентичності і підтримання свого статусу в новій спільноті спонукає її до переосмислення своїх життєвих позицій, місця в соціальному світі, що активізує трансформацію соціальної ідентичності. До цього процесу залучається низка механізмів, визначення психологічного змісту та особливостей дії яких є головною метою цього дослідження.

У результаті трансформації соціальної ідентичності має відбутися ідентифікація із значущою спільнотою. Залежно від орієнтацій сільської молоді на подальше місце проживання відбувається актуалізація того чи іншого психологічного механізму трансформації соціальної ідентичності. І, як результат, може відбутися ідентифікація з новою (високостатусною, за Г. Теджфелом [225]) групою або поновлення ідентифікації зі старою групою за рахунок покращення її образу і характерних рис.

Розглядаючи механізми трансформації соціальної ідентичності, ми виходимо з таких положень:

- трансформація ідентичності передбачає наявність раніше сформованої ідентичності, яка втратила свою актуальність у нових соціальних умовах;
- трансформація починається з моменту усвідомлення індивідом невідповідності між власними особистісними рисами і вимогами оточення, а також необхідності щось змінювати;
- індивід займає активну позицію в процесі трансформації соціальної ідентичності.

Отже, незважаючи на численні теоретичні та експериментальні дослідження, проблема розвитку і трансформації ідентичності в психології все ще потребує дальшого вивчення, позаяк у відомих концепціях немає

однозначної відповіді на питання про природу й закономірності функціонування механізмів трансформації соціальної ідентичності, бракує єдності поглядів на феноменологію, структуру, стан і критерії сформованості ідентичності, є значні труднощі в поясненні механізмів трансформації ідентичності, немає науково обґрунтованої стратегії корекції негативної трансформації ідентичності.

Висновки до першого розділу

Одним із центральних понять психології особистості є ідентичність, що розглядається як конструкт, який забезпечує цілісність особистості, її тотожність самій собі. Вона виражає унікальність і неповторність кожної людини, єдність її реальної поведінки з прагненнями та переконаннями.

Ідентифікація розуміється нами як процес становлення і трансформації ідентичності. У сучасній психологічній науці ідентифікація розглядається як важливий компонент соціалізації, що забезпечує порозуміння між людьми та опосередковує розвиток особистості в онтогенезі. Через ідентифікацію відповідно до суспільного та культурного контекстів відбувається структурування самосвідомості, яка є підґрунтям для встановлення ідентичності.

Розрізняють групову та індивідуальну ідентичність, яка, у свою чергу, поділяється на особистісну і соціальну. Особистісна ідентичність трактується як набір рис та інших індивідуальних характеристик, що певною мірою є сталими, транслуються в часі й просторі, що дає змогу виокремлювати кожного індивіда від інших людей.

Соціальна ідентичність – це внутрішня динамічна структура особистості, яка формується на основі відчуття власної належності до певних соціальних категорій. Її становлення відбувається протягом усього життя людини, починаючи з найперших етапів онтогенезу. Цей розвиток нелінійний і нерівномірний, може йти як у прогресивному, так і

регресивному напрямі. Ідентичність є соціальною за походженням, вона формується в результаті взаємодії індивіда з іншими людьми в межах спільноти.

Соціальною спільнотою є відносно численна номінально-реальна соціальна група, що виділяється за наявністю спільної ознаки, яка виявляється для багатьох або більшості її носіїв суб'єктивно значущою, а кількість таких носіїв досягає певного критичного рівня. Саме в спільноті визначається нормативність та адекватність людської поведінки.

Сільська і міська громади традиційно вважаються за протилежні одна одній, що зумовлено їхніми структурно-функціональними та психологічними особливостями. Серед спільних рис сільської і міської спільнот можна виділити лише територіальність та виконання спільних соціально-культурних функцій. Натомість відмінностями, що виразно простежуються за низкою показників, є розміри території і густота населення, його динаміка і мобільність, гетеро/гомогенність громади, ступінь структурної диференціації в спільноті та функціональної взаємозалежності її членів, формальність інтеграції людей у громади. На психологічному рівні всі ці особливості дістають відображення в таких показниках, як контактність і комунікабельність членів спільноти, згуртованість громади, відкритість до всього нового. Наявність значної кількості відмінних характерних рис сільської і міської спільнот детермінує формування психологічних особливостей представників цих громад.

В умовах міграції молода людина опиняється в істотно інакшому соціальному контексті, ніж той, що був звичним для неї, а це призводить до конфлікту між внутрішніми прагненнями і реальною соціальною ситуацією. Однією із стратегій подолання або запобігання такому конфлікту є трансформація соціальної ідентичності, що являє собою переконструювання її компонентів у результаті впливу на людину різних (біологічних, психологічних, соціальних, економічних) чинників із метою збереження балансу та сталості в структурі особистості.

Серед основних процесів трансформації соціальної ідентичності виділяються соціальне порівняння, категоризація, наслідування, інтеріоризація, ідентифікація, адаптація, асиміляція, деперсоналізація.

Проведений теоретичний аналіз дав можливість уточнити поняття психологічного механізму трансформації соціальної ідентичності, що розуміється нами як наявний у психологічній організації особистості функціональний спосіб зміни сутності та змісту когнітивних, афективних і поведінкових компонентів соціальної ідентичності, у результаті якого актуалізуються одні і деактуалізуються інші сфери соціальної ідентичності, змінюється їхня ієрархія та режим функціонування.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ, ЗУМОВЛЕНОЇ ІНТЕГРАЦІЄЮ МОЛОДІ СІЛЬСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В МІСЬКУ СПІЛЬНОТУ

У розділі подано результати емпіричного дослідження психологічного змісту соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті та психологічних механізмів її трансформації в умовах міграції із села до міста. Досліджено основні мотиви міграції сільської молоді до міста. Проаналізовано структурно-змістові особливості соціальної ідентичності молоді сільського походження, яка мігрувала до міста, та визначено напрями трансформації. Досліджено психологічні механізми трансформації соціальної ідентичності, що зумовлена міграцією сільської молоді до міста, та особливості їхнього функціонування.

2.1. Організація емпіричного дослідження

2.1.1. Завдання, методика та процедура емпіричного дослідження.

Теоретичний аналіз проблеми трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті показав доцільність дослідження особливостей, соціально-психологічних чинників, етапів і механізмів цього процесу. Згідно з метою і завданнями було організовано й проведено комплексне емпіричне дослідження.

Для досягнення дослідницької мети на його попередніх етапах виконувалися такі підзавдання:

- здійснення попереднього відбору необхідного діагностичного інструментарію шляхом аналізу психодіагностичної літератури;
- відбір та апробація психодіагностичних методик із метою вивчення соціальної ідентичності та механізмів її трансформації;

- аналіз отриманих показників, обґрунтування відібраного психодіагностичного інструментарію;
- визначення характерних рис сільської і міської молоді та розробка семантичного диференціала;
- формування остаточної батареї методик для емпіричного дослідження.

Визначення психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті передбачає, по-перше, дослідження структурно-змістових особливостей соціальної ідентичності сільської і міської молоді, по-друге, виокремлення індикаторів, що відображають трансформацію соціальної ідентичності, пов'язану саме з переїздом до міста і бажанням стати членом міської спільноти, і, урешті-решт, визначення психологічних механізмів цього процесу. Це вимагає використання відповідного психодіагностичного інструментарію, що дав би змогу адекватно дослідити особливості соціальної ідентичності сільської і міської молоді, а також психологічні механізми її трансформації в процесі міграції із сільської місцевості до міста.

Складність і багатокомпонентність соціальної ідентичності ставить питання про методи емпіричного дослідження самого феномена, а також особливості й механізми його трансформації в умовах міграції молоді із села до міста. Цю проблему може бути спрощено, якщо до кожного змістового блоку певної теми підібрати найбільш адекватні методи його вивчення. Серед таких блоків можна виділити:

- соціально-психологічні чинники міграції до міста;
- динаміка образів територіальних спільнот як ін- та аутгруп;
- зміст соціальної ідентичності сільської і міської молоді;
- особливості трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті, що може бути визначена шляхом порівняння відповідних індикаторів за визначеними групами респондентів;
- механізми такої трансформації.

Виходячи з таких міркувань було розроблено схему-модель емпіричного етапу дослідження (рис. 2.1). Згідно із запропонованою схемою емпіричне дослідження психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті відбувалося в кілька послідовних і взаємопов'язаних етапів, на кожному з яких виконувалися конкретні емпіричні завдання.

Так, *першим* етапом стало опитування молоді віком від 17 до 25 років про їхні уявлення про сільську і міську молодь, а також сільську і міську громади. Метою цього опитування було визначення характерних рис, що описують сільську і міську молодь, на основі яких буде створено семантичний диференціал «Образ сільської молоді», «Образ міської молоді», «Образ міських жителів». Цю методику буде використано на етапі основного дослідження. Загалом у цьому опитуванні взяли участь 114 осіб – 51 юнак і 63 дівчини. Респондентам ставилися відкриті запитання, відповіді на які оброблялися за допомогою контент-аналізу. Як результат було виділено певні типові характеристики сільської і міської молоді, а також відповідних громад. Задля отримання вірогідних результатів це опитування проводилося двічі. Обидва масиви даних оброблялися за допомогою контент-аналізу, а результати обох опитувань порівнювалися між собою.

Другим етапом емпіричного дослідження було пілотажне випробування відібраних методик із метою уточнення психологічного інструментарію, що спрямований на визначення основних індикаторів соціальної ідентичності, за якими різняться молодь сільського і міського походження, та підбір методик для дослідження соціальної ідентичності та її трансформації.

Основним завданням цього етапу був відбір сукупності тестових методик, які характеризують різні аспекти ідентичності, й обрання тих, що найбільш адекватно і в повному обсязі описують соціальну ідентичність.

На цьому етапі було опитано 148 першокурсників Сумського національного аграрного університету та Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка віком від 16 до 19 років.

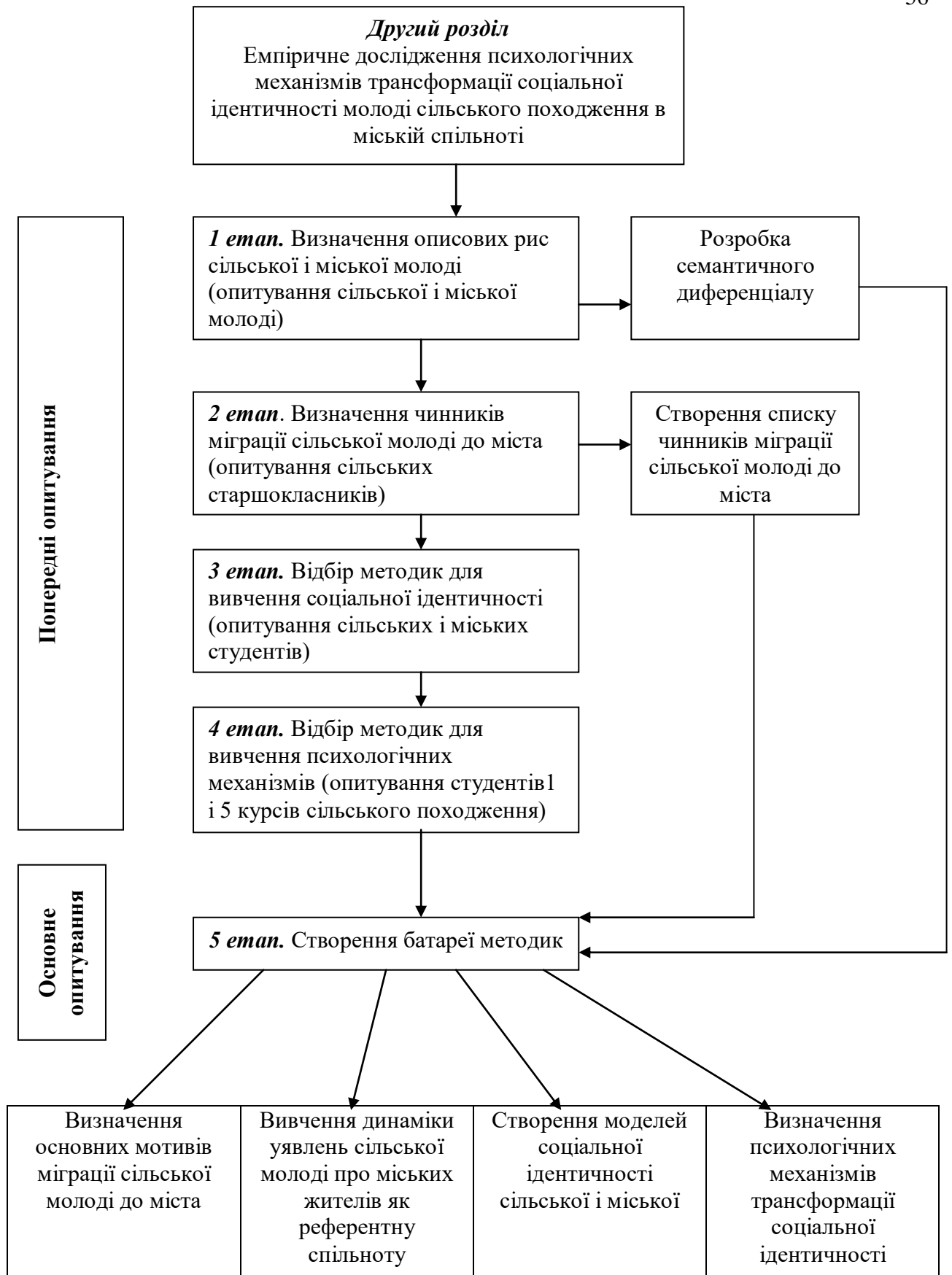

Рис. 2.1. Схема-модель констатувального етапу емпіричного дослідження

На *третьому* етапі визначалися мотиви переїзду молоді із сільської місцевості до міста, а також позитивні і негативні ознаки сільського і міського життя, що дасть змогу нам визначити умови, на які орієнтується молодь у плануванні свого життя, а отже, і її життєві орієнтири. В опитуванні взяли участь 93 старшокласники сільських шкіл Сумської області (с. Будилка, с. Михайлівка Лебединського району, с. Жовтневе Білопільського району Сумської області), із яких 52 дівчини та 41 хлопець віком 15–17 років. Цей етап дав нам змогу виявити основні мотиви міграції молоді до міста і визначити перелік факторів, які вона враховує, плануючи своє життя.

Четвертий етап емпіричного дослідження проводився з метою визначення психодіагностичного інструментарію, що дав змогу виявити індикатори, на основі яких ми могли б дослідити психологічні механізми трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті.

Було опитано 100 студентів історичного факультету та інституту педагогіки та психології Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка, які приїхали із сільської місцевості. Серед них 50 першокурсників і 50 п'ятикурсників. На цьому етапі було використано такі методики: Опитувальник інтерперсонального діагнозу Т. Лірі, Тест-опитувальник самоствавлення В. Століна і С. Пантелєєва, Діагностика типології психологічного захисту Р. Плутчика (адаптація Л. Вассермана, О. Єришева), Стратегії захисту ідентичності Г. Брейкуела, Рівень суб'єктивного контролю Дж. Роттера, Методика Ш. Шварца «Портрет цінностей» (адаптація І. Семків), Дослідження мотивації досягнення, Методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда (СПА).

На *п'ятому* етапі було проведено основне опитування, метою якого було визначення змісту психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті. Опитування

проводилося серед молоді Сумської області. Загальна кількість опитаних – 498 осіб віком від 15 до 25 років.

2.1.2. Обґрунтування добору та характеристика методів дослідження психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності. На кожному етапі емпіричного дослідження використовувалися різні науково-психологічні методи. Розглянемо переваги кожного з них.

Метод контент-аналізу дає змогу робити якісно-кількісний аналіз змісту повідомлень, що полягає у фіксації певних одиниць змісту, який вивчається. Його використання є доцільним у вивченні реальних соціально-психологічних явищ, які відображені в змісті повідомлень, а також для обробки й уточнення даних, отриманих іншими методами в соціально-психологічних дослідженнях [18]. У нашому дослідженні на першому етапі за допомогою контент-аналізу визначається семантична структура образів «сільська молодь», «міська молодь», «міські жителі».

Ми використали цей метод і на третьому етапі під час обробки даних опитування сільських старшокласників із метою визначення особливостей їхнього розуміння позитивних і негативних рис життя в місті і селі, а також виокремлення основних мотивів міграції сільської молоді до міста.

Метод семантичного диференціала широко використовується в дослідженнях, які вивчають особливості сприймання та поведінки людей, а також аналізують соціальні настанови та особистісні смисли. Цей метод дає можливість визначати ставлення людини до свого соціального оточення, до світу речей та до себе самої. Семантичний диференціал базується на використанні факторного аналізу в дослідженні значень. Він дає змогу вивчати різні форми функціонування значень в індивідуальній свідомості [109, 133].

Використання цього методу в межах нашої роботи допомогло дослідити образи сільської молоді, міської молоді і міських жителів у

свідомості сучасної української молоді. Це дало нам можливість не просто визначити семантичну структуру цих образів, а й порівняти їхній між собою, а також їх зміст у представників різних груп респондентів.

Однією з переваг *опитування* є можливість охопити великі групи респондентів за мінімальну кількість часу. Застосування цього методу забезпечило визначення змісту соціальної ідентичності сільської і міської молоді як певних соціально-демографічних груп, а також окреслення пріоритетних механізмів трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті.

Трансформацію соціальної ідентичності сільської молоді, яка мігрувала до міста, можна простежити, використовуючи *порівняльний метод*. За одиниці порівняльного аналізу правлять змістові характеристики соціальної ідентичності сільської і міської молоді, а також психологічні механізми її трансформації в умовах міграції із села до міста в розрізі вікової динаміки (школярі, студенти, працююча молодь) та з урахуванням їхніх планів на подальше проживання в сільській чи міській місцевості. Одночасно цей метод було використано для увиразнення дії соціально-психологічних чинників міграції молоді до міста та визначення особливостей оцінних конструктів щодо образів сільської і міської молоді та жителів міста. Використання порівняльного методу дало нам змогу проаналізувати результати експериментального дослідження до і після експериментального впливу.

Для визначення психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності було використано *метод факторного аналізу*. Ідея цього методу полягає в тому, щоб перетворити матрицю ознак на матрицю з меншою кількістю змінних, що майже повністю зберігає ту саму інформацію, що й вихідна матриця. В основі моделей факторного аналізу лежить гіпотеза про те, що спостережувані змінні є непрямими проявами невеликої кількості прихованих факторів. Крім того, факторний аналіз дає змогу виявити не лише кореляції між змінними та латентні фактори, а й ті компоненти, що

пояснюють більшу дисперсію [106, с. 10–11; 118]. Реалізація цього методу дає можливість визначити конструкти, які є найбільш статистично незалежними і, перетинаючись, утворюють психосемантичний простір механізмів трансформації соціальної ідентичності сільської молоді в міській спільноті. За допомогою факторного аналізу було визначено зміст образів сільської і міської молоді, а також міських жителів

Кореляційний аналіз ліг в основу визначення взаємозалежності різних ознак (сфери і статусів соціальної ідентичності, психологічних механізмів та орієнтацій сільської молоді). Використання цього методу дало можливість не лише визначити форми зв'язку, а й виміряти силу цього зв'язку, що відображається в коефіцієнтах кореляції, і виявити вплив факторів на результативну ознаку.

2.2. Розробка методичного інструментарію емпіричного дослідження

2.2.1. Визначення характерних психологічних рис сільської і міської молоді. На першому етапі було проведено опитування молоді на предмет уявлень про представників сільської і міської молоді, а також того, яким чином вони уявляють сільську і міську громади. Це дослідження являє собою попередній пошуковий етап, що дає можливість визначити характерні риси сільської і міської молоді. Отримані дані буде використано для створення семантичного диференціала на етапі основного опитування. Для отримання вірогідних результатів це опитування проводилося двічі на незалежних вибірках. Обидва масиви даних оброблялися за допомогою контент-аналізу, а результати обох опитувань порівнювалися між собою.

Загальна кількість респондентів склала 114 осіб, із яких 51 юнак та 63 дівчини віком від 15 до 25 років. Опитуваним було запропоновано чотири відкриті запитання: 1. Яким ви уявляєте представника сільської молоді? 2. Опишіть, яким, на вашу думку, є представник міської молоді? 3. Які риси

характерні для сільської громади? 4. Як би ви охарактеризували міську громаду? У такий спосіб ми отримали семантичне поле уявлень сучасної молоді про сільську і міську молодь, а також сільську і міську громади.

На основі результатів контент-аналізу було визначено перелік типових характеристик сільської і міської молоді та відповідних громад. Загалом було виділено 42 категорії, що описують сільську молодь, 39 – що характеризують міську молодь, визначилися 48 ознак, що описують сільську громаду, і 46 – властивих міській спільноті.

Ми проаналізували частоту, із якою трапляються ті чи ті категорії в описах сільської молоді, міської молоді, сільської громади та міської громади. Ці риси було проранговано відповідно до частоти їхньої появи в описах і наведено нижче в порядку зменшення частоти їхнього використання у висловлюваннях молоді про означені об'єкти (Додаток А).

Було умовно виділено п'ять категорій, за якими описувалися зазначені об'єкти: *ділові риси, ставлення до праці* (працьовиті – ліниві; цілеспрямовані, наполегливі – безініціативні; енергійні, активні – пасивні, бездіяльні; люблять розважатися – займаються серйозними справами; творчі, новатори – консервативні; відповідальні – безвідповідальні; освічені – неосвічені; насамперед робота, кар'єра – насамперед сім'я і родина); *соціальні взаємини, ставлення до людей* (замкнуті, відлюдкуваті – товариські, дружлюбні; хитрі, нещирі – відкриті, щирі; добрі – злі; уважні, чуйні – байдужі; щедрі – жадібні, корисливі; згуртовані – роз'єднані; цікавляться життям інших – байдужі до життя інших; підтримують традиції – не підтримують традицій; невиховані – виховані; україномовні – російськомовні); *особистісні риси* (ставлення до себе, емоційне самосприймання) (самовпевнені, амбітні – сором'язливі, невпевнені; сумні – веселі; спокійні, урівноважені, стримані – емоційні, метушливі; невиховані – виховані); *соціальний капітал* (бідні – багаті; мають перспективи – не мають перспектив; мають зв'язки, підтримку – не мають зв'язків, підтримки); *спосіб життя* (фізично сильні – фізично слабкі; погані звички, пияцтво – здоровий спосіб життя; люблять

розважатися – займаються серйозними справами; гарно вдягнені, модні – невимогливі до одягу, неохайно вдягнені).

Так, в уявленнях сучасних молодих людей *сільська молодь* постає як: працьовита; дружелюбна, комунікабельна; фізично сильна; невимоглива до одягу, неохайно вдягнена; добра; неосвічена; відкрита, щира, довірлива; вихована; проста; енергійна, активна; цілеспрямована, знає, чого хоче в житті; україномовна; сором'язлива; весела; розумна; схильна до пияцтва (Додаток А.1.).

Міська молодь була охарактеризована респондентами як: гарно вдягнена, модна; освічена; лінива; наполеглива, прагне до своєї мети; самовпевнена амбітна; нахабна, груба; невихована; розбещена, любить погуляти; хитра, лицемірна; розумна; байдужа до оточення; організована, пунктуальна; російськомовна; креативна; комунікабельна (Додаток А.1.).

Як бачимо, доволі неоднозначно респонденти оцінюють рівень освіченості та інтелектуальні здібності як сільської, так і міської молоді. Також суперечливий вигляд мають оцінки міської молоді, з одного боку, як лінивої і такої, що любить погуляти, і, з другого боку, вона – відповідальна, організована, енергійна тощо.

Описуючи *сільську громаду* молодь зазначає, що вона є згуртованою, дружною, працьовитою, простодушною, відкритою, щирою, комунікабельною, лайливою, схильною до сварок усередині громади й одночасно доброю. Члени цієї громади все один про одного знають, пліткарі, їм властива взаємодопомога, вони веселі, однак необізнані (Додаток А.2.).

Для *міської громади*, на думку респондентів, характерна освіченість, байдужість до життя інших, турбота тільки про себе, лінощі, нахабність, жорстокість, грубість, зайнятість, першочерговість роботи, відчуженість, конкурентність, нещирість, брехливість (Додаток А.2.).

Для дальшого аналізу ми обрали ознаки, які було названо не менш як п'ять разів, і ті, що є протилежними для сільської і міської молоді. Отримані на цьому етапі дані стали підґрунтям для створення семантичного

диференціала, що матиме на меті вивчення особливостей сільської і міської молоді, а також міських жителів як «зразка», до якого прагне молодь сільського походження, переїжджаючи жити до міста.

2.2.2. Методичний інструментарій дослідження особливостей соціальної ідентичності сільської і міської молоді. Одним з етапів дослідження трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті було визначення основних індикаторів складових ідентичності, за якими різняться молодь сільського і міського походження, та підбір методик для дослідження соціальної ідентичності.

Ми виходимо з того, що базовим проявом соціальної ідентичності є вимір Я-соціального, тобто самовизначення особи в соціальному просторі, система її уявлень і переживань власного Я в соціальному світі. Спираючись на положення дослідників соціальної ідентичності [11, 65, 82, 83, 103, 158], ми виділяємо в її структурі когнітивний, афективний і поведінковий компоненти.

Ці індикатори будуть простежуватися в усіх основних соціальних сферах, до яких долучена особа у своїй життєдіяльності. За результатами низки досліджень [47, 65, 68, 103, 158], такими сферами є: професійна, сімейна, батьківство, стосунки з друзями, релігійна, політична, етнічна, регіональна, статеворольова.

Когнітивний, афективний, поведінковий індикатори сплутаної соціальної ідентичності проявляються в різних вимірах: міжособових стосунків, діяльності, цінностей [158].

Когнітивний індикатор постає як повна або часткова нездатність до рефлексії свого Я, брак або розмитість системи уявлень людини про саму себе, погане саморозуміння. Неадекватна самооцінка (завищена або занижена), неприйняття себе, відчуженість і байдужість до свого Я визначаються як афективний індикатор. Поведінковий – невизначеність або неадекватність поведінкових реакцій у певній соціальній сфері.

У вимірі міжособових стосунків індикатором сплутаної ідентичності можуть бути нездатність до встановлення близьких, емпатичних стосунків, глибоке почуття ізоляції, стереотипність у взаєминах. На діяльнісному рівні – брак професійного самовизначення, нездатність до продуктивної діяльності, руйнівна, непродуктивна зануреність у яку-небудь одну діяльність. У вимірі цінностей – брак сформованої системи цінностей, нігілізм, або надзвичайно висока прихильність до авторитетів, цінностей інших, залежність від них [66].

Для відбору відповідних методик у жовтні 2010 р. було проведено опитування серед першокурсників Сумського національного аграрного університету (інженерно-технологічний факультет) і Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка (історичний факультет, інститут педагогіки та психології, інститут фізичного виховання). В окрему групу було виділено вихідців із селищ міського типу та невеликих міст. Кількість опитаних – 148 осіб, із яких 60 юнаків та 88 дівчат віком від 16 до 19 років. За походженням вибірка розподілилася таким чином: сумчани (та представники інших великих міст (наприклад, Харків)) – 50 чол., представники невеликих міст та селищ міського типу – 49 чол. та селян – 49 чол.

Це опитування проводилося саме серед першокурсників, оскільки вони ще не тільки зберігають характерні особливості своїх громад, а й підкреслено демонструють їх у ситуації загрози їхній територіальній ідентичності, якою є переїзд до міста.

Респондентам було запропоновано сім методик, спрямованих на вивчення сфер і статусу соціальної ідентичності особистості: Тест «Особистісна та соціальна ідентичність» В. Урбанович; Криза ідентичності за Е. Еріксоном (модифікація Г. та Е. Аміневих); Тест Его-ідентичності (стандартизоване інтерв'ю Еріксона-Марсія, мінімізований варіант у модифікації Г. та Е. Аміневих); Інтерв'ю за статусом ідентичності; Статуси ідентичності за Дж. Марсія (модифікація Г. та Е. Аміневих); Опитувальник

соціальної (колективної) самооцінки (R. Luhtanen, J. Crocker); Метод дослідження соціальної ідентичності (J. S. Phinney).

Тест «Особистісна та соціальна ідентичність» В. Урбанович [98, с. 146–149] виявляє рівень особистісної і соціальної ідентичності, а також перші ознаки дисонансу особистості в стосунках із собою та оточенням. У методиці представлено вісім шкал: робота, матеріальний стан, внутрішній світ, здоров'я, сім'я, оточення, майбутнє, суспільство. Кожній позиції відповідає дванадцять тверджень. Позитивна відповідь на кожне із запитань оцінюється в один бал, який підвищує рівень особистісної і соціальної ідентичності, відчуття самототожності.

Опитувальник «Криза ідентичності» за Е. Еріксоном [81, с. 463–464] у модифікації Г. та Е. Аміньєвих використовувався в дослідженні з метою діагностики проявів кризи ідентичності відповідно до чотирьох наведених у методиці шкал: негативна ідентичність, зіпсована ідентичність, стадія кризи ідентичності, невроз кризи ідентичності.

Опитувальник «Статуси ідентичності» за Дж. Марсія [81, с. 457–462] складається з 86 тверджень, 70 із яких спрямовано на визначення статусів ідентичності: досягнута передчасна і дифузна ідентичність, мораторій. Крім того опитувальник діагностує шляхи досягнення ідентичності (16 тверджень): привласнювальна і конструювальна ідентичність.

За Дж. Марсія, *досягнута* ідентичність властива особистості, що пережила кризу ідентичності і займається самостійно обраною справою, дотримуючись своїх життєвих позицій. *Передчасна* ідентичність діагностується тоді, коли людина має певні світоглядні настанови, але вони не є результатом особистої позиції, а радше дотриманням певних зразків, прийманням рішення, запропонованого значущими іншими. *Дифузія* ідентичності спостерігається тоді, коли індивід не має особистої і соціальної спрямованості, коли він «пливе за течією». *Мораторій* властивий тим, хто

розв'язує проблему формування світоглядних настанов, перебуває в пошуку, який може тривати досить довго [218].

Ще однією методикою, спрямованою на вивчення статусів соціальної ідентичності, є **тест Его-ідентичності** [81, с. 465–466]. Він являє собою мінімізований варіант стандартизованого інтерв'ю Еріксона-Марсія. Модифікація цього тесту була проведена Г. та Е. Амінєвими. Тест складається із 16 тверджень, за оцінками яких виділяються чотири шкали: дифузна ідентичність, мораторій на досягнення ідентичності, передчасна і досягнута ідентичність.

Із метою дослідження особливостей та статусу соціальної ідентичності також використовується **Інтерв'ю за статусом ідентичності** [36, с. 432–451]. Умовно воно ділилося на дві частини. У першій респондентам було запропоновано дев'ять основних сфер життя людини: професійна сфера, шлюб і сімейні ролі, батьківство, пріоритет сім'ї та кар'єри, релігійні погляди, політичні погляди, статоворольові стосунки, етнічна і територіальна належність. Необхідно було оцінити важливість для респондента кожної зі сфер за п'ятибальною шкалою: від 1 – «ця сфера для мене зовсім не важлива» і до 5 – «ця сфера дуже важлива для мене». Потім слід було ці сфери прорангувати від найменш важливої до найбільш важливої.

Друга частина опитувальника являла собою набір тверджень, що включав 150 пунктів, кожний із яких теж необхідно було оцінити за п'ятибальною шкалою: 1 – однозначно ні; 2 – скоріше ні; 3 – важко відповісти; 4 – скоріше так; 5 – однозначно так. Усі ці твердження стосувалися тих дев'яти сфер, які було запропоновано в першій частині опитувальника.

Одним з інструментів, за допомогою якого сучасні дослідники намагаються визначати рівень позитивної соціальної ідентичності, є шкала колективної самооцінки, що була створена Р. Лухтанен і Дж. Кроккер. Використання **опитувальника соціальної (колективної) самооцінки** [36, с. 451–455] дасть змогу визначити чотири різні аспекти колективної

самооцінки: оцінку себе як члена групи, особисту оцінку груп, суспільну оцінку груп, значущість соціальної ідентичності.

Метод дослідження соціальної ідентичності (Дж. Фінні) [36, с. 455–457] дає змогу визначити належність особистості до певної соціальної групи, рівень досягнення нею соціальної ідентичності, особливості її соціальної поведінки та орієнтацію на ставлення інших груп.

У такий спосіб було створено попередню батарею методик, спрямовану на вивчення різних аспектів соціальної ідентичності. Основною метою цього етапу було визначити ті методики, за шкалами яких між сільською і міською молоддю простежуються найбільші і найчіткіші відмінності. Відбір методик за таким принципом дасть нам можливість в основному дослідженні не лише визначити відмінні риси соціальної ідентичності сільської і міської молоді, а й скоротити перелік запитань і кількість методик, що сприятиме створенню компактнішої батареї методик.

Загалом в опитуванні було подано 413 запитань. Респондентам потрібно було дати відповіді на запитання, обравши один із п'яти варіантів: 1 – однозначно ні; 2 – скоріше ні; 3 – важко відповісти; 4 – скоріше так; 5 – однозначно так. Під час обробки результатів визначалося середнє значення за кожним запитанням і порівнювалися середні значення трьох груп опитуваних – вихідців із села, селища міського типу і міста. Метою було визначення показників, що мають статистично значущу різницю в представників цих трьох груп. У результаті було виділено 46 таких індикаторів. Найбільша частка їх випала на три методики: Тест Еґо-ідентичності (стандартизоване інтерв'ю Еріксона-Марсія, мінімізований варіант у модифікації Г. та Е. Амінієвих, 5 індикаторів із 15), Інтерв'ю за статусом ідентичності (28 зі 159) та Статуси ідентичності за Дж. Марсія (модифікація Г. та Е. Амінієвих, 8 із 70 тверджень). Ці методики й були відібрано для подальшого дослідження.

Для оптимізації процедури дослідження кількість запитань в інтерв'ю було скорочено до 36 таких, які показали статистично значущу різницю у відповідях сільських і міських студентів за t-критерієм Ст'юдента. У кожній

сфері було виділено по чотири твердження. Остаточний варіант Інтерв'ю за статусами ідентичності наведено в додатку Б.

2.2.3. Соціально-психологічні чинники міграції сільської молоді до міста. Це дослідження являє собою попередній пошуковий етап, необхідний для визначення мотиваційних факторів, що спонукають сільську молодь до міграції до міста, а також їхніх уявлень про сільську і міську громади.

Наступним етапом стало опитування старшокласників сільських шкіл, яке було проведено в грудні 2010 р. Метою цього етапу дослідження було визначення мотивів переїзду молоді із сільської місцевості до міста та позитивних і негативних ознак сільського і міського життя. В опитуванні взяли участь 93 старшокласники сільських шкіл Сумської області (с. Будилка, с. Михайлівка Лебединського району, с. Жовтневе Білопільського району Сумської області), із яких 52 дівчини та 41 хлопець віком 15–17 років.

Респондентам було поставлено сім запитань, які стосуються основних мотивів міграції сільської молоді до міста та основних сфер незадоволеності сільським життям (Додаток В).

На запитання «Чи плануєте ви змінити місце проживання після школи (виїхати із села)?» 90% дівчат та 86 % хлопців відповіли «так», і лише 10% дівчат і 14% хлопців планують залишитися в селі.

Як видно із табл. 2.1, значна частина сільської молоді, особливо дівчат, планує поїхати до міста на навчання і залишитися там назавжди. Також привертає увагу чимала кількість старшокласників (майже чверть), які мають намір виїхати за кордон. Четверта частина дівчат ще не визначилася, а тому вони дають два варіанти відповіді. Близько 25% дівчат та 35% хлопців планують усе-таки повернутися жити у село після навчання або заробітків.

Цікавими видаються відповіді респондентів на запитання «Де, на вашу думку, краще жити: у місті чи в селі?». Так, 76% дівчат вважають, що в місті, а 24% – у селі. Натомість 55,8% хлопців вважають за краще жити в селі і

44,2% – у місті. Це запитання давало нам можливість визначити емоційно-мотиваційну складову вибору сучасної сільської молоді. Як бачимо, відповіді дівчат не різняться з відповідями на попереднє запитання, а отже, припускаємо, що вони прагнуть переїхати до міста через те, що їм справді подобається міський спосіб життя. А ось відповіді хлопців доволі суперечливі: хоча 86% їх планують виїхати із села, проте 55,8% схильні вважати життя в сільській місцевості кращим, ніж у місті.

Таблиця 2.1

Відповіді на запитання «Як ви плануєте влаштувати своє життя після школи?» (%)

Варіанти відповідей	Дівчата	Хлопці
залишитися працювати в селі	2	-
поїхати на навчання до міста, а після закінчення вузу повернутися в село	16	16,3
поїхати на навчання до міста і залишитися там назавжди	68	44,2
поїхати тимчасово працювати до міста	8	18,6
поїхати до міста працювати і залишитися там назавжди	8	7
виїхати за кордон	22	25,6
два варіанти	24	7

Також ми запитали сільських старшокласників про позитивні і негативні моменти міського і сільського життя. Отримані відповіді оброблялися за допомогою контент-аналізу. Було визначено основні категорії, які описують міське і сільське життя. Так, основними позитивними ознаками міста виявилися наявність роботи, різноманіття перспектив, можливість особистісної самореалізації, наявність навчальних закладів та закладів для відпочинку. Серед негативних моментів міського життя названо погану екологію та забруднене середовище, багато галасу й метушні, проблеми з житлом.

За тим самим принципом сільські старшокласники характеризували життя в селі. Серед позитивних рис сільського життя вони підкреслили добру екологію та чисте повітря, гарну природу, спокій. Негативними рисами

сільського життя опитані вважають брак роботи, що давала б гідний заробіток, натомість необхідність багато й важко працювати по господарству, брак закладів для відпочинку, мало можливостей для самореалізації.

Із метою визначення основних мотивів міграції сільської молоді до міста ми поставили запитання «Як ви думаєте, чому ваші однолітки прагнуть переїхати до міста?». Аналізуючи відповіді старшокласників, ми помітили, що найбільша кількість як дівчат, так і хлопців написала «тому що в місті краще». Така відповідь дає підстави зробити висновок про не досить сформовані уявлення сільських старшокласників про міське життя. Вони доволі чітко уявляють, що «там краще», проте в чому це «краще» полягає, учні пояснити не можуть.

Серед основних причин переїзду сільської молоді до міста старшокласники виділили також навчання, пошук роботи, наявність перспектив, прагнення самостійного «дорослого» життя, наявність розваг.

Наостанок ми запропонували сільським старшокласникам закінчити речення «Я залишився б жити в селі назавжди, якби...». Отримані відповіді ще раз підтверджують, що основним мотивом міграції молоді із села до міста є пошук доброї, високооплачуваної роботи. Також для молоді важлива наявність закладів для відпочинку, навчальних закладів і гуртків у своєму селі.

Таким чином, проаналізувавши отримані на цьому етапі дані, ми можемо виділити чинники, на які орієнтується молодь у виборі міста або села як бажаного місця проживання.

Припускаємо, що сільська молодь, яка планує переїхати до міста, орієнтується переважно на такі чинники (зазначаються в порядку зниження їхнього значення для респондентів): наявність роботи; наявність навчальних закладів; наявність закладів для відпочинку, розваг; можливість отримувати високу заробітну платню; можливість самореалізації, реалізації власних здібностей; брак важкої роботи по господарству; можливість мати безліч перспектив; прагнення самостійного дорослого життя; можливість мати

(знайти) багато друзів і знайомих; комфортні умови життя (добре житло, стан доріг, високошвидкісний Інтернет тощо); наявність розвиненої інфраструктури (медичне обслуговування, різноманіття магазинів, навчальні заклади, гуртки тощо); можливість стати модним, сучасним, «крутим».

Для молоді, яка планує залишитися жити в селі, найактуальнішими виявляються такі чинники: добра екологія; спокій, помірний темп життя; можливість вести власне господарство і заощаджувати на купівлі продуктів; наявність власного житла; можливість не розлучатися зі своїми друзями.

Ці чинники буде використано в основному дослідженні (див. 2.2.5).

2.2.4. Методики визначення психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті. Після визначення запитань, що відображають трансформацію соціальної ідентичності сільської молоді, зумовлену міграцією до міста, наступним і основним завданням дослідження є безпосереднє визначення психологічних механізмів, що лежать в основі цього процесу.

Згідно з метою дослідження основним завданням було вивчення психологічних механізмів трансформації ідентичності. Аналіз наявного психологічного інструментарію показав брак спеціалізованих методик, спрямованих на вивчення саме цієї психологічної категорії. Тому постала необхідність відібрати такі методики, використовуючи показники яких, ми могли б виявити механізми трансформації соціальної ідентичності.

Оскільки психологічні механізми будь-якого процесу, у тому числі й трансформації соціальної ідентичності не можуть бути виміряні безпосередньо, їх не можна діагностувати за допомогою конкретних методик [114, 134, 184], то постає питання про визначення індикаторів, які дали б нам змогу говорити про дію саме таких механізмів. Ураховуючи, що індикатор – це доступна для спостереження і вимірювання характеристика об'єкта, що вивчається [19], вважаємо за необхідну умову його відбору наявність зв'язку,

прямого чи опосередкованого, між індикатором і тією характеристикою, яку він має виявити. Тож індикаторами є конкретні емпіричні ознаки, які можна визначити за допомогою певної психодіагностичної методики і які репрезентують певний діагностичний критерій. Для отримання комплексного уявлення про психологічні механізми трансформації соціальної ідентичності за ефективніше вважаємо використовувати систему індикаторів.

Було складено орієнтовний список таких методик, який включав вісім опитувальників: Опитувальник інтерперсонального діагнозу Т. Лірі, Тест-опитувальник самоствалення В. Століна і С. Пантелєєва, Діагностика типології психологічного захисту Р. Плутчика (адаптація Л. Вассермана, О. Єришева), Стратегії захисту ідентичності Г. Брейкуела, Тест опитувальник суб'єктивної локалізації контролю С. Пантелєєва та В. Століна, Методика Ш. Шварца «Портрет цінностей» (адаптація І. Семків), Дослідження мотивації досягнення, Методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда (СПА).

Опитувальник інтерперсонального діагнозу Т. Лірі [139, с. 683–693] спрямовано на вивчення не лише уявлень суб'єкта про себе, а й типу домінантних взаємин у групі. Автори методики визначають 16 інтерперсональних змінних: домінантний, егоцентричний, суперницький, агресивний, енергійний, критичний, підозріливий, скромний, принижений, конформний, гіперконформний, кооперативний, гіперафіліативний, гіперпротективний, відповідальний, автократичний. Вони описують ці фактори в трьох різних аспектах і зображують їх як три підпорядковані один одному кола: внутрішнє коло інтерпретується як адаптивна поведінка; середнє коло вказує на тип поведінки, що викликається в інших людей; зовнішнє коло представляє екстремальну тенденцію. Таке поєднання комунікативних та адаптивних здібностей може визначати стратегію поведінки молодого людини, яка переїхала із села до міста і стоїть перед необхідністю адаптації до нового середовища, що й зумовлює використання цієї методики в нашому дослідженні.

Використовуючи таку методику можна виявити самооцінку рівня домінування – підпорядкування, дружелюбності – агресивності, а також розкрити ті характеристики Я-концепції, які зумовлюють міжособистісні стосунки.

Тест-опитувальник самоствавлення В. Століна і С. Пантелєєва [119, с. 141–157], в основу якого покладено розроблену В. Століним ієрархічну модель структури самоствавлення, виявляє три рівні самоствавлення, що різняться за ступенем узагальненості: глобальне самоствавлення; самоствавлення, диференційоване за самоповагою, аутосимпатією, самоінтересом та очікуванням ставлення до себе; рівень дій (готовність до них) у ставленні до свого «Я».

Опитувальник включає такі шкали: інтегральне почуття «за» або «проти» власного «Я»; самоповага; аутосимпатія; очікуване ставлення від інших; самоінтерес. Також опитувальник має сім шкал, спрямованих на ам досліджуваного: самовпевненість; ставлення інших; самоприйняття; самопослідовність; самозвинувачення; самоінтерес; саморозуміння.

Опитувальник «Стратегії захисту ідентичності» Г. Брейкуела [81, с. 467–468] спрямовано на діагностику заходів, що використовуються індивідом у разі певної загрози ідентичності. Опитувальник складається з 19 тверджень. Респондентам пропонувалося дати відповіді на запропоновані запитання, використовуючи шкалу: 0 – ні, неправильно; 1 – скоріше правильно; 2 – так, правильно. Стратегії захисту ідентичності представлено в шкалах: інтрапсихічні, міжособистісні та міжгрупові захисти. Стратегії подолання труднощів (техніки співіснування) відображено в шкалах: техніка досягнення, пристосування, уникання, захисна та агресивна техніка.

Виходячи з того, що ситуація міграції із сільської місцевості до міста є доволі складною для сільської молоді і може стати загрозливою для її ідентичності, вважаємо за необхідне використання цього опитувальника в нашому дослідженні для визначення основних стратегій поведінки сільської молоді в складній ситуації.

Методику «Діагностика типології психологічного захисту» Р. Плутчика [173, с. 444–452] спрямовано на визначення основних типів еґо-захисту. Респонденту необхідно оцінити, чи відповідають запропоновані твердження його уявленням про себе. Методика містить 97 тверджень, які утворюють вісім шкал: заперечення, витіснення, регресія, компенсація, проєкція, заміщення, інтелектуалізація, реактивні утворення. На основі отриманих даних створюється профіль еґо-захистів особистості.

Тест-опитувальник суб'єктивної локалізації контролю С. Пантелєєва та В. Століна [142, с. 324–327] спрямовано на вивчення локалізації контролю як узагальненої генералізованої змінної. Опитувальник складається з 32 пунктів, що побудовані за принципом змушеного вибору одного з двох тверджень, і утворює одномірну шкалу, яка демонструє узагальнений показник локусу контролю.

Як показують зарубіжні і вітчизняні дослідження, локус контролю особистості має важливе значення в поясненні поведінки людини, адже він формує почуття відповідальності, готовність до активності. Інтернальний локус контролю характерний для людей, які впевнені, що події їхнього життя залежать від їхніх особистісних властивостей і є закономірним наслідком їхньої власної діяльності. Люди, які переконані в пріоритеті дій зовнішніх сил (доля, талан, випадковість, дії інших людей тощо) мають екстернальний локус контролю. Кожна особистість має певну орієнтацію локусу контролю в проміжку від інтернального до екстернального, й адекватне її відображення має велике значення у формуванні ефективної поведінки, особливо в складних для особистості ситуаціях [119, 139].

За даними численних досліджень однією з психологічних характеристик сільського населення є екстернальність, тоді як жителі міста частіше сприймаються як інтернали [37, 121, 155]. Тому використання цієї методики дає можливість не лише визначити локус контролю сільської і міської молоді як однієї з характеристик ідентичності, а й може стати

індикатором, що свідчатиме про певні механізми трансформації їхньої соціальної ідентичності.

Ще одним компонентом соціальної ідентичності є цінності. Вивчення ціннісно-сислової сфери дасть змогу точніше зрозуміти особливості соціальної ідентичності сільської і міської молоді та визначити психологічні механізми цього процесу. Для цього ми використали **методику Ш. Шварца «Портрет цінностей» в адаптації І. Семків** [151, с. 289–294].

На думку Шварца Ш., розвиток і формування ціннісних орієнтацій особистості залежить від низки зовнішніх і внутрішніх чинників. Серед зовнішніх він визначає елементи мікросередовища, а саме: референтні групи, традиційну систему загальнолюдських цінностей, соціальних ролей, соціальних інститутів тощо [151].

В основу методики покладено концепцію М. Рокіча про наявність термінальних та інструментальних цінностей і концепцію Ш. Шварца про мотиваційну мету ціннісних орієнтацій та універсальність базових людських цінностей.

Опитувальник являє собою шкалу виміру значущості десяти типів цінностей і складається з двох частин. Перша частина визначає нормативні ідеали, цінності особистості на рівні переконань, а також структуру цінностей, яка має найбільший вплив на всю особистість, але не завжди проявляється в реальній соціальній поведінці. Ця частина опитувальника являє собою два списки слів, які сумарно характеризують 57 цінностей. Перший список утворюють термінальні цінності, сформульовані як іменники, а в другому списку наведено інструментальні цінності, виражені як прикметники. Респонденти повинні оцінити міру значущості кожної цінності за шкалою від -1 до 7 балів. Чим вищий бал, тим більш значущою є ця цінність.

Другу частину опитувальника спрямовано на вивчення цінностей на рівні поведінки. Вона являє собою список із 40 описів людей, які відповідають тому чи іншому з 10 типів цінностей. Респонденту необхідно

оцінити, якою мірою описана людина схожа чи не схожа на нього, використовуючи 5-бальну шкалу: від «зовсім не схожа на мене» (1 бал) до «дуже схожа на мене» (5 балів).

Опитувальник «Дослідження мотивації досягнення» (А. Мехраб'ян) [142, с. 310–315; 173, с. 98–102] використовується для діагностики двох узагальнених стійких мотивів особистості: мотив у прагнення до успіху і мотиву уникання невдач. Він дає змогу визначити, який із двох мотивів домінує. У своїй роботі ми використали модифікований варіант цього тесту-опитувальника, що був запропонований М. Ш. Магомед-Еміновим.

Опитувальник має дві форми – жіночу і чоловічу, кожна з яких складається з 30 і 32 тверджень, відповідно. Респондентам потрібно оцінити рівень своєї згоди із цими твердженнями за 5-бальною шкалою.

Використання **методики діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда (СПА)** дає можливість діагностувати і диференціювати не тільки стани адаптації – дезадаптації, а й особливості уявлень особистості про себе, їхні трансформації в критичні періоди розвитку та в складних ситуаціях, що спонукають людину до переоцінки себе і своїх можливостей [173, с. 193–197].

Цей опитувальник виявляє ступінь адаптованості – дезадаптованості в системі міжособових стосунків і як підстави для дезадаптації припускає низку різноманітних обставин: низький рівень самоприйняття, низький рівень прийняття інших, емоційний комфорт/дискомфорт, який може бути вельми різним за природою, залежність від інших, екстернальність, прагнення до домінування. Таким чином, можливість вивчити чинники, що визначають особливості адаптації особистості, зумовила використання цієї методики. У нашому дослідженні шкалу СПА було використано в редакції, запропонованій О. Осницьким та апробованій ним на різних вибірках, у тому числі на дорослих випробуваних [173].

Загалом у названих методиках було представлено 78 шкал: домінантність, егоцентричність, суперництво, агресивність, енергійність, критичність, підозріливість, скромність, приниження, конформність, гіперконформність, кооперативність, гіперафіліативність, гіперпротективність, відповідальність, автократичність, особистість авторитарна, егоцентрична, агресивна, недовірлива, покірна, гіперконформна, гіперафіліативна, гіперпротективна, інтегральне почуття «за» або «проти» власного «Я», самоповага, аутосимпатія, очікуване ставлення інших, самовпевненість, ставлення інших, самоприйняття, самокерівництво і послідовність, самозвинувачення, самоінтерес, саморозуміння, заперечення, витіснення, рефлексія, компенсація, проекція, заміщення, інтелектуалізація, реактивні утворення, інтрапсихічні захисти, міжособистісні захисти, міжгрупові захисти, техніка досягнення, техніка пристосування, техніка уникання, захисна техніка, агресивна техніка, інтернальність, екстернальність, конформізм, традиція, доброзичливість, універсалізм, самостійність, стимуляція, гедонізм, досягнення, влада, безпека, прагнення до успіху, уникання невдач, адаптивність, дезадаптивність, прийняття себе, неприйняття себе, прийняття інших, неприйняття інших, емоційний комфорт, емоційний дискомфорт, внутрішній контроль, зовнішній контроль, домінування, підкорення, ескапізм.

Дослідження проводилося серед студентів першого та п'ятого курсів історичного факультету і факультету педагогіки та психології Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка, які приїхали із сільської місцевості. Загалом в опитуванні взяли участь 100 студентів – 50 першокурсників та 50 п'ятикурсників.

Статистична обробка даних полягала у визначенні середніх показників за кожною шкалою запропонованих методик окремо для першокурсників і п'ятикурсників та порівняння їх і визначення шкал із статистично значущою різницею. Було використано t-критерій Ст'юдента для незалежних вибірок. Загалом таких шкал виявилось три: суперництво, конформність,

гіперафіліативність. Усі вони належать до опитувальника інтерперсонального діагнозу Т. Лірі.

У дальшому аналізі отриманих даних було визначено показники, які мають відмінності на рівні $p \leq 0,1$. Таких шкал було 20: суперництво, агресивність, енергійність, підозрливність, конформність, гіперафіліативність, гіперпротектність, егоцентрична, агресивна та гіперафіліативна особистість (Опитувальник інтерперсонального діагнозу Т. Лірі); витіснення, проєкція (Діагностика типологій психологічного захисту); інтрапсихічні захисти, міжгрупові захисти, техніка досягнення, техніка пристосування, техніка уникання, захисна та агресивна техніки (Стратегії захисту ідентичності Г. Брейкуела).

У результаті такого аналізу методики, які не показали статистично значущих відмінностей або відмінностей хоча б на рівні тенденції між першокурсниками і п'ятикурсниками, було відхилено для дальшого дослідження (Діагностика типологій психологічного захисту Р. Плутчика, Тест-опитувальник самоствавлення В. Століна і С. Пантелєєва, Тест-опитувальник суб'єктивної локалізації контролю С. Пантелєєва та В. Століна, Дослідження мотивації досягнення, СПА). Для наступного етапу дослідження відібрано дві методики: Опитувальник інтерперсонального діагнозу Т. Лірі і Стратегії захисту ідентичності Г. Брейкуела.

2.3. Визначення психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті

2.3.1. Методика і процедура дослідження. Метою п'ятого етапу було визначення психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті та їхнього змісту. Виходячи з поставленої мети підзавданнями цього етапу стали:

- складання батареї методик на основі раніше отриманих результатів;

- визначення основних соціально-психологічних чинників міграції сільської молоді до міста;
- аналіз динаміки уявлень сільської молоді про сільську і міську молодь як ін- та аутгрупи;
- виокремлення актуальних складових соціальної ідентичності сільської і міської молоді, виявлення особливостей і вектору їхніх трансформацій;
- характеристика дії механізмів, що лежать в основі трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження, яка мігрувала до міста.

Опитування проводилося в лютому 2011 р. серед молоді Сумської області. Середній вік респондентів 15–25 років. Загальна кількість опитаних 498 осіб. Параметрами, за якими респонденти об'єднувались у групи, були: походження, плани щодо місця проживання на майбутнє, рід занять. Загалом було утворено 13 соціально-демографічних груп (табл. 2.2):

Таблиця 2.2

Характеристика вибірки

Рід занять	Походження				Загальна кількість
	село		селище міського типу чи місто Сумської області	Суми	
	планують жити у селі	планують жити у місті			
учні	58		-	51	109
студенти	33	66	82	55	236
працюючі в Сумах		34	15	44	93
працюючі в селі	<i>не виїжджали із села</i> 30		-	-	61
	<i>виїжджали із села</i> 31		-	-	
працюючі в селі	29	28	-	-	
	<i>не визначилися</i> 4				
Всього:					498

1. Учні:

- сільські старшокласники (с. Будилка, с. Михайлівка Лебединського району, с. Новосуханівка Сумського району Сумської області);
- міські старшокласники (Сумська спеціалізована школа I-III ступенів №9);

2. Студенти (історичний факультет, інститут психології та педагогіки, інститут фізичної культури, інститут філології Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка, агрономічний та ветеринарний факультети Сумського національного аграрного університету):

- студенти сільського походження, які після закінчення університету планують повернутися до села;
- студенти сільського походження, які після закінчення університету планують залишитися в місті;
- студенти, що приїхали з інших міст Сумської області або селищ міського типу;
- сумські студенти;

3. Працюючі в Сумах:

- працюючі в Сумах, які приїхали із сіл Сумської області і планують залишитися в місті;
- працюючі в Сумах, які приїхали з інших міст і селищ Сумської області;
- сумські працюючі;

4. Працюючі в селі (с. Будилка, с. Михайлівка Лебединського району, с. Миропілля Краснопільського району, с. Катеринівка Білопільського району Сумської області):

- працюючі в селі, які не виїжджали до міста;
- працюючі в селі, які виїжджали до міста;
- працюючі в селі, які планують залишатися в селі;
- працюючі в селі, які планують виїжджати до міста.

Така вибірка дає можливість з'ясувати не лише структурно-змістові характеристики соціальної ідентичності сільської і міської молоді, а й визначити вектор її трансформації, етапність цього процесу і механізми, що лежать в його основі, а також окреслити вікову динаміку трансформації, простежити початок її формування та остаточне становлення.

Із метою визначення структурно-змістових особливостей соціальної ідентичності різних груп молоді, а також виокремлення індикаторів трансформації соціальної ідентичності, що зумовлена міграцією сільської молоді до міста, проводилося порівняння відповідних даних (середніх значень) за схемою, що відображена на рис. 2.2.

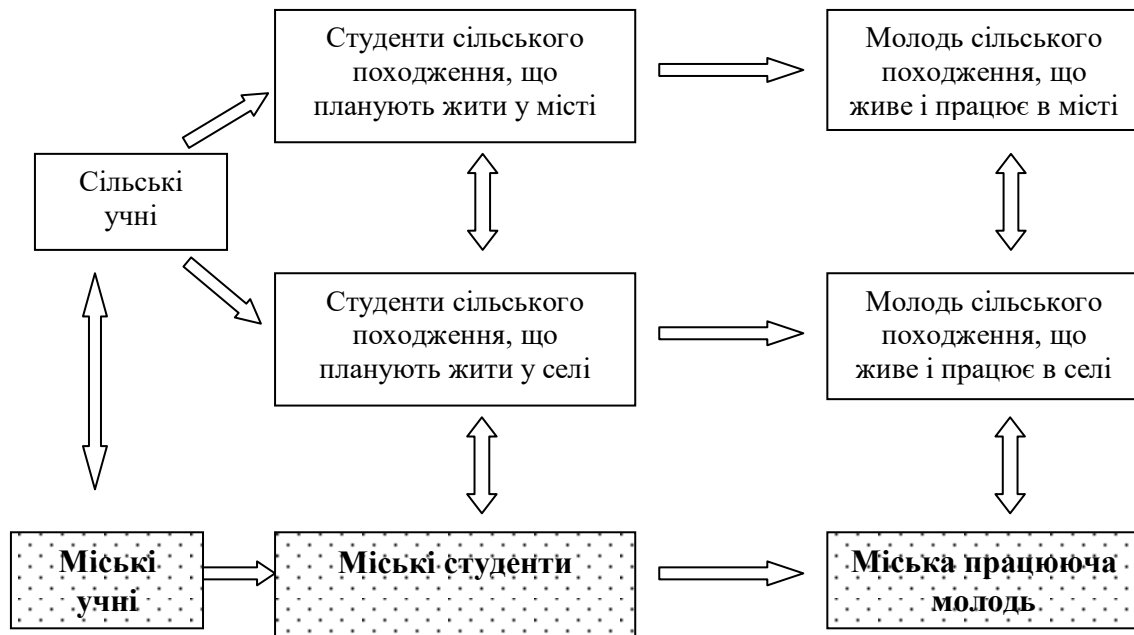

Рис. 2.2. Схема порівняння результатів різних соціально-демографічних груп

На основі раніше отриманих результатів було створено анкету, що складається із шести блоків завдань.

Перший блок становить перелік умов, які звичайно враховуються людиною під час планування свого життя на майбутнє: добра екологія;

можливість добре заробляти; спокій, помірний темп життя; наявність навчальних закладів; наявність закладів для відпочинку, розваг; можливість самореалізації, наявність життєвих перспектив; можливість вести власне господарство і мати власні продукти харчування; наявність власного житла; наявність розвиненої інфраструктури та комфортних умов життя; можливість не розлучатися зі своїми друзями. Респондентам необхідно було прорангувати кожний із них, починаючи з найважливішого для себе під час планування свого життя на майбутнє (1 місце – найважливіше, 10 місце – найменш важливе).

Ці умови було визначено за допомогою контент-аналізу результатів опитування сільських старшокласників. Ми проаналізували отримані дані, визначили основні характеристики сільського і міського життя (див. 2.2.3). З утвореного списку вибрали п'ять умов, що є індикаторами сільського життя (добра екологія; спокій, помірний темп життя; можливість вести власне господарство і мати власні продукти харчування; наявність власного житла; можливість не розлучатися зі своїми друзями), і п'ять, що характеризують міське життя (можливість добре заробляти; наявність навчальних закладів; наявність закладів для відпочинку, розваг; можливість самореалізації, наявність життєвих перспектив; наявність розвиненої інфраструктури та комфортних умов життя). Припускаємо, що рангуючи ці умови, молодь несвідомо визначає свою орієнтацію на життя в сільському чи міському середовищі.

Для створення *другого блоку* анкети ми використали метод семантичного диференціала. На основі результатів, що були отримані за допомогою контент-аналізу відповідей респондентів на запитання, якими вони уявляють сільську і міську молодь, а також сільську і міську спільноту (див. 2.2.1., дод. Г), ми склали перелік рис, що описують ту чи ту спільноту. До кожної риси підібрали протилежну за значенням ознаку. Таким чином утворилися 27 пар ознак: працьовиті – лінівi; замкнуті, відлюдкуваті – товариські, дружелюбні; фізично сильні – фізично слабкі; гарно вдягнені,

модні – невимогливі до одягу, неохайно вдягнені; неосвічені – освічені; мають перспективи – не мають перспектив; хитрі, нещирі – відкриті, щирі; невиховані – виховані; добрі – злі; самовпевнені, амбітні – сором'язливі, невпевнені; україномовні – російськомовні; цілеспрямовані, наполегливі – безініціативні; погані звички, пияцтво – здоровий спосіб життя; енергійні, активні – пасивні, бездіяльні; бідні – багаті; люблять розважатися – займаються серйозними справами; творчі, новатори – консервативні; уважні, чуйні – байдужі; сумні – веселі; мають зв'язки, підтримку – не мають зв'язків, підтримки; відповідальні – безвідповідальні; підтримують традиції – не підтримують традицій; спокійні, урівноважені, стримані – емоційні, метушливі; щедрі – жадібні, корисливі; згуртовані – роз'єднані; цікавляться життям інших – байдужі до життя інших; насамперед робота, кар'єра – насамперед сім'я і родина. Респонденти повинні були описати сільську молодь, оцінюючи її відповідно до запропонованої шкали.

Третій блок анкети поєднав твердження чотирьох відібраних на попередніх етапах дослідження методик: Статуси ідентичності за Дж. Марсія, Стратегії захисту ідентичності Г. Брейкуела, Інтерв'ю за статусом ідентичності, Тест Его-ідентичності. Загалом цей блок включає 141 запитання, що утворюють 31 шкалу: досягнута ідентичність, передчасна ідентичність, мораторій, дифузна ідентичність, професійна, державна, релігійна, сімейна ідентичність, дружні взаємини, сенс життя, (Статуси ідентичності за Дж. Марсія), інтрапсихічні захисти, міжособистісні захисти, міжгрупові захисти, техніка досягнення, техніка пристосування, захисна, унікальна та агресивна техніки (Стратегії захисту ідентичності), професійна ідентичність, сімейна, батьківство, конфлікт між шлюбом і кар'єрою, статеворольова, релігійна, етнічна, політична, регіональна ідентичність (Модифікований варіант інтерв'ю за статусами ідентичності), досягнута ідентичність, передчасна ідентичність, мораторій, дифузія (Тест Его-ідентичності).

Респондентам потрібно було оцінити, наскільки вони згодні з тим чи тим твердженням за шкалою: 1 – однозначно ні; 2 – скоріше ні; 3 – важко відповісти; 4 – скоріше так; 5 – однозначно так.

Четвертий блок являє собою той самий семантичний диференціал із 27 пар рис, як і в другому блоці. Проте в цьому завданні респондентам потрібно було оцінити міську молодь.

У *п'ятому блоці* анкети подано опитувальник інтерперсонального діагнозу Т. Лірі. Респонденти мали оцінити, чи відповідають запропоновані характеристики їхнім уявленням про себе. За автором цієї методики запропоновані риси можна об'єднати в 32 характеристики, що, у свою чергу, поєднуються в 16 типів адаптивної поведінки, а ті утворюють вісім категорій, що описують особистість відповідно до її інтерперсональної поведінки: керівний – автократичний (домінантна особистість); експлуатуючий – суперницький (егоцентрична); грубий – агресивний (агресивна); скептичний – недовірливий (недовірлива); сором'язливий – самокатувальний (покірна); слухняний – залежний (гіперконформна); кооперуючий – «надзгідливий» (гіперафіліативна); відповідальний – занадто вдячний (гіперпротективна особистість).

У *шостому блоці* респондентам треба було оцінити міських жителів, визначивши, яка риса в кожній парі точніше їх описує. Завдання являє собою семантичний диференціал із 27 пар рис, як у другому і четвертому блоках.

Визначаючи складові соціальної ідентичності, ми спиралися на трактування соціальної ідентичності через поняття її статусів, актуальних сфер, способів взаємодії особистості із соціальним середовищем і стратегій захисту, що їх використовує людина з метою збереження своєї соціальної ідентичності. Усі ці індикатори закладено в методиках, що були відібрані для основного опитування. На нашу думку, такий підбір дасть змогу досить повно вивчити структурно-змістові особливості соціальної ідентичності молоді, а також визначити моделі соціальної ідентичності молоді сільського і міського походження, дізнатися, які трансформації відбуваються в соціальній

ідентичності молоді сільського походження в умовах міграції із села до міста.

Статистичні методи обробки даних включали методи факторного і кореляційного аналізу та методи статистичної перевірки значущості емпіричних даних (обробка даних методами багатомірної статистики проводилася в статистичному пакеті OCA та SPSS 16.0).

2.3.2. Психологічний зміст орієнтацій молоді під час планування свого життя. На основі описаних на попередньому етапі позитивних і негативних ознак життя в сільській і міській місцевості (див. 2.2.3) було визначено п'ять чинників, які становлять характерні ознаки сільського і міського життя, та інтерпретовано їх як важливі умови, на які орієнтується молодь у плануванні свого майбутнього. Так, до умов сільського життя належать: наявність власного житла; добра екологія; спокій, помірний темп життя; можливість вести власне господарство і мати власні продукти харчування; можливість не розлучатися зі своїми друзями. За характерні умови міського життя вважаються: можливість добре заробляти; наявність навчальних закладів; наявність закладів для відпочинку, розваг; можливість самореалізації, наявність життєвих перспектив; наявність розвиненої інфраструктури та комфортних умов життя. Аналіз таких особливостей дасть нам можливість зрозуміти соціально-психологічні чинники міграції сільської молоді до міста. Із цією метою було проаналізовано середні значення по кожній з означених умов відповідно до соціально-демографічних груп респондентів. Припускаємо, що, вибираючи ту чи іншу умову, що є індикатором сільського або міського життя, респондент оцінює власну орієнтацію на подальше місце проживання.

Для увиразнення відмінностей у виборі таких умов серед різних груп молоді було проведено порівняння середніх значень показників і визначення статистично значущої різниці між ними за допомогою непараметричного критерію Н-Краскала-Уолеса для незалежних вибірок. Підставою для

використання цього критерію є результати за тестом Лівена, які показують статистично вірогідні відмінності між дисперсіями груп.

Зауважимо, що оцінені респондентами «наявність власного житла» та «можливість не розлучатися зі своїми друзями» можуть бути доволі умовно віднесені саме до умов сільського життя, оскільки придбання житла, а також поява нових друзів можуть стосуватися й переїзду до міста і не обов'язково асоціюватися саме з житлом і друзями в селі.

За отриманими середніми значеннями ми прорангували всі ці умови в межах кожної групи і визначили, що для всіх груп респондентів найважливішими є три пункти: «наявність власного житла» (2,07 – 3,69, $M = 3,04$), «можливість добре заробляти» (2,56 – 4,16, $M = 3,32$), «можливість самореалізації, наявність життєвих перспектив» (3,15 – 5,32, $M = 3,94$).

Тож можемо говорити, що ці умови є найактуальнішими для всіх груп респондентів, незважаючи на їхній вік, походження, плани щодо місця проживання. Розглянемо їх у порядку зменшення їхньої значущості для молоді. Нагадаємо, що респонденти рангували перелік чинників від 1 до 10, причому на першому місці опинявся найважливіший, а на останньому – найменш важливий. Тобто чим менший показник, тим більш значущою є ця умова для респондентів.

Наявність власного житла як вагомий чинник орієнтації на майбутнє виявився найбільш значущим для молоді, яка працює в місті незалежно від її походження (сільські – 2,07; міські – 2,58; із селищ міського типу – 2,58) (рис. 2.3). Статистично значуща різниця простежується між відповідями студентів сільського походження, які планують жити в селі, і тими, що планують жити в місті (3,69 і 3,38, відповідно, $p \leq 0,001$); між сільською працюючою молоддю і молоддю сільського походження, що живе в місті (3,51 і 2,07, відповідно, $p \leq 0,001$). Також статистично значущі зміни виявлено між студентами сільського походження, які планують жити в місті (3,38), і молоддю сільського походження, що живе й працює в місті (2,07,

$p \leq 0,001$), та між міськими студентами (3,5) і міською працюючою молоддю (2,58, $p \leq 0,001$).

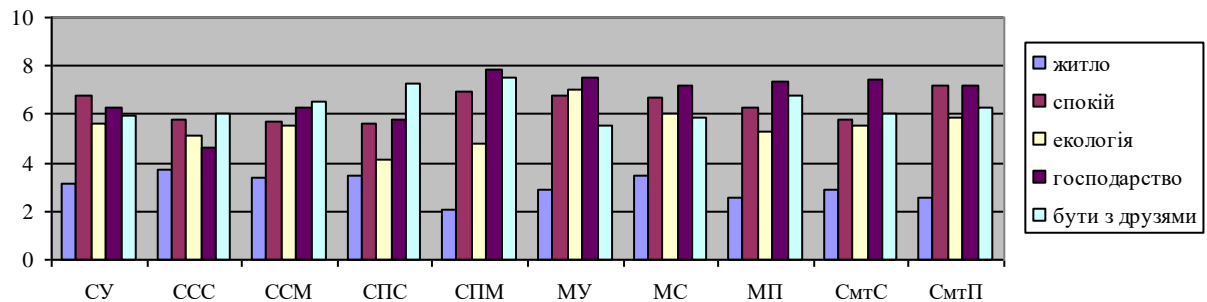

Рис. 2.3. Особливості актуалізації умов, які є ознаками *сільського життя*, у різних групах молоді

Як бачимо, для молоді, яка працює в місті реалізація цієї умови є особливо значущою, оскільки отримання власного житла на сьогодні є проблемою як для приїжджих (із сіл та селищ), так і для міської молоді. Тоді як студентська молодь ще не настільки заклопотана цим питанням, оскільки міські студенти, як правило, живуть із батьками, а приїжджі – у гуртожитках за рахунок батьків, працююча молодь уже зорієнтована на створення власної сім'ї, а отже й отримання окремого житла. Тому можливість мати власне житло є для молоді особливо важливою умовою подальшого життя. Виходячи з отриманих результатів, бачимо, що найвищий ранг цьому чинникові надає молодь, для якої питання наявності власного житла є найболючішим.

Припускаємо, що такий результат зумовлено не орієнтацією молоді на реальну можливість придбати житло в місті, а його актуальністю і загостреним переживанням саме для працюючої молоді. Актуалізацію цього питання зумовлено як віковими, так і соціально-демографічними особливостями цих груп респондентів.

Можливість добре заробляти займає найвищі позиції у відповідях молоді, яка працює в місті, незалежно від її походження (міські – 2,56; із селищ – 2,77; сільські – 2,9) (рис. 2.4). Також ця умова важлива для сільських

учнів (3,0). Можливість добре заробляти є менш важливою для всієї студентської молоді порівняно з працюючою (3,77 і 2,9, відповідно, $p \leq 0,001$). Однак найнижче цей фактор оцінюють студенти сільського походження, що планують повернутися в село (4,16). Тож можемо стверджувати, що саме можливість знайти добру роботу та здобути гідну матеріальну оцінку праці спонукає селян мігрувати до міста.

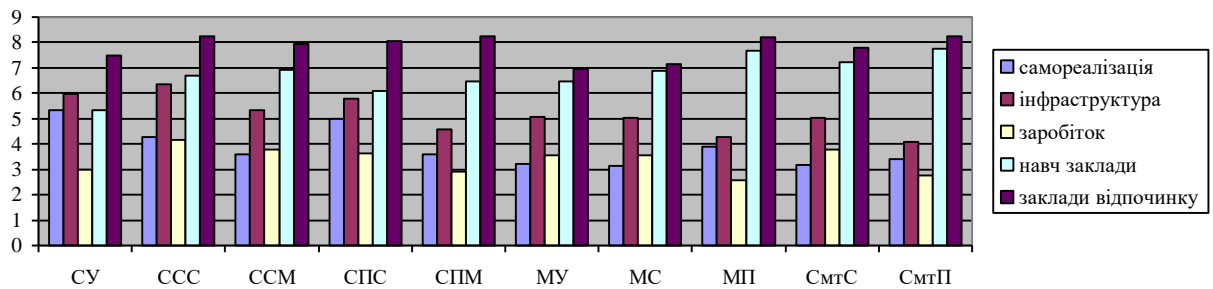

Рис. 2.4. Особливості актуалізації умов, які є ознаками *міського життя*, у різних групах молоді

Очевидно, найсильнішою актуалізація цієї умови є саме серед працюючої молоді, що є характерною ознакою саме цього життєвого періоду. Працююча молодь починає свій трудовий шлях, фактично вперше отримує фінансову винагороду за свою роботу. Вона заклопотана тим, як щонайкраще влаштувати своє життя. Створення власної сім'ї та початок самостійного життя, відокремлення від батьківської сім'ї, а отже, і повний або частковий брак фінансової підтримки з боку батьків зумовлюють інтенсифікацію потреби в наявності доброї високооплачуваної роботи.

Порівнюючи відповіді сільської молоді, бачимо, що студенти сільського походження, які планують жити в місті, вище оцінюють значущість для них цієї умови (3,77), ніж ті, хто планує повернутися в село (4,16, $p \leq 0,001$). Серед молоді, яка вже працює, простежується та сама тенденція: для молоді сільського походження, яка живе й працює в місті, можливість добре заробляти є більш актуальною, ніж для сільської працюючої молоді (2,9 і 3,64, відповідно, $p \leq 0,001$). Це дає підстави

стверджувати, що можливість знайти добру високооплачувану роботу в місті та практично брак або нестача такої в сільській місцевості істотно впливають на рішення сільської молоді мігрувати до міста.

Можливість самореалізації та наявність життєвих перспектив загалом є важливою для сучасної української молоді, оскільки займає третє місце серед усіх інших чинників за сумарними показниками. Однак найменш заклопотаними з приводу реалізації власних здібностей виявилися сільські учні (5,32), а також молодь сільського походження, яка планує жити в селі (як студенти – 4,27, так і працюючі в селі – 5,0) (рис. 2.4). Порівняння з відповідними групами міського походження показує, що між сільською і міською молоддю в цьому питанні є статистично значуща різниця ($p \leq 0,001$). Порівнюючи відповіді молоді сільського походження, але з урахуванням віку і планів на майбутнє, можна помітити, що між студентами сільського походження, які планують жити в селі і які планують жити в місті, статистично значущої різниці ще немає, хоча останні вище оцінюють можливість власної самореалізації (4,27 і 3,61, відповідно). Водночас така різниця вже є між сільською працюючою молоддю (5,0) і молоддю сільського походження, яка живе й працює в місті (3,58, $p \leq 0,001$).

Так, ми бачимо, що можливість самореалізації є більш значущою для молоді міського походження, ніж для сільської. Остання, очевидно, песимістичніше ставиться до можливості реалізації власних здібностей. Брак або нестача можливостей для самореалізації в сільській місцевості детермінує появу зневіри у власних силах і формування пасивних стратегій життєздійснення.

Об'єктивно в сільській місцевості є мало робочих місць, немає широких можливостей і перспектив, що спонукає молодь орієнтуватися на ймовірні перспективи розвитку та реалізацію здібностей у місті. Виходить, що та частина сільської молоді, яка впевнена у своїх силах і бачить необхідною і можливою реалізацію власних здібностей, більшою мірою прагне мігрувати до міста, де, на їхню думку, є більше таких можливостей.

Натомість інша частина молоді чи то зневірена у власних можливостях і можливостях села, чи то не схильна щось міняти в житті, залишається жити в селі.

Молодь сільського походження мало вірить у свої сили і здібності, а отже, і не бачить можливостей їх самореалізації. Натомість міська молодь постає як більш самовпевнена й амбітна, така, що прагне самореалізації та творчого розвитку.

Що стосується молоді сільського походження, яка планує жити в місті, то вона вище оцінює себе і свої можливості. Чим довше вона живе в місті, тим більше перспектив схильна відкривати для себе. Такі результати дають підстави стверджувати, що особисте прагнення людини до самореалізації та здійснення власних життєвих перспектив є одним із спонукальних мотивів до міграції сільської молоді до міста.

Наявність розвиненої інфраструктури як одна з умов організації дальшого життя найвищий рівень актуалізації має для молоді, що живе або планує жити в місті. Очевидно, що цей чинник важливіший для працюючої молоді, ніж для студентів. В усіх порівняннях простежується статистично значуща різниця. Міські учні порівняно із сільськими теж вище оцінюють цей чинник у своєму житті (5,06 і 5,98 відповідно, $p \leq 0,001$). Порівняння відповідей студентів сільського походження, що планують жити в селі, і тих, хто планує жити в місті, дає можливість побачити, що останні значно вище оцінюють необхідність мати розвинену інфраструктуру. Така сама різниця наявна й між сільською працюючою молоддю і молоддю сільського походження, що живе й працює в місті (5,8 і 4,56, відповідно, $p \leq 0,001$). При цьому останні вважають за важливіший цей чинник, ніж студенти, зорієнтовані на проживання в місті. Тож значущість розвиненої інфраструктури лінійно збільшується не лише з віком, а й залежно від терміну проживання молоді сільського походження в місті.

Міська молодь, яка звикла до комфортних умов життя та наявності розвиненої інфраструктури, очевидно, найбільше прагне реалізації цієї умови

у власному житті. При цьому сільська молодь, яка демонструє невдоволення умовами власного життя, браком розвинутої інфраструктури, прагне отримати ці умови, переїхавши до міста.

Оскільки наявність розвинутої інфраструктури та комфортних умов життя є в Україні характерною ознакою саме міського життя, то й можливість її реалізації для себе сільська молодь бачить лише в міграції до міста.

Виходячи із цього, бачимо, що наявність розвинутої інфраструктури – це ще одна умова міського життя, яка тісно корелює з планами молоді на даліше проживання. Психологічною основою вибору цього чинника є бажання покращити умови свого життя.

Найвищий бал чинника *спокій, помірний темп життя* віддають молоді люди, які працюють у селі (5,66) та студенти сільського походження, які планують жити в селі (5,79) або в місті (5,73) (рис. 2.3). Найменш важливим цей чинник є для міської молоді, а також для молоді, яка працює в місті, походженням із сіл і селищ (6,97 і 7,19, відповідно). При цьому для останніх цей чинник є найменш важливим. На спокій як важливий чинник майбутнього життя мало орієнтуються й сільські учні (6,8).

Можна припустити, що сільські учні так сильно прагнуть мігрувати до міста і мати все, що забезпечується саме тут, оскільки ще не знайомі з міським життям і мають дещо ідеалізоване уявлення про нього. Студенти сільського походження, незалежно від планів на майбутнє (жити в селі чи в місті), уже мають досвід життя в міському середовищі і тому більш схильні цінувати умови, що є характерними для села. Очевидно, їхні плани й погляди на майбутнє ще не сформувалися остаточно, проте вже є негативний досвід взаємодії з міським середовищем, що зумовлює вибір саме цих ознак. І тільки молодь сільського походження, а також із селищ міського типу, яка вже живе й працює в місті, схильна дотримуватися таких самих орієнтирів, що й міська молодь.

Виходить, що молодь, яка мігрувала до міста, готова відмовитися від звичного для неї спокою і помірного темпу на користь інших позитивних ознак міського життя, таких як наявність доброї високооплачуваної роботи, можливість самореалізації та розвинена інфраструктура і комфортні умови життя.

Як бачимо, спокій і можливість добре заробляти як ознаки, відповідно, сільського і міського життя від'ємно корелюють між собою. Тому чим більше людина зорієнтована на високі статки, тим менш важливим є для неї спокійний темп життя, і навпаки.

Порівнюючи оцінки респондентами чинника *наявність доброї екології* в кожній групі, можна відзначити, що сільська молодь більше зорієнтована на проживання в екологічно чистому середовищі: порівняймо сільських і міських учнів (5,62 і 7,06, відповідно, $p \leq 0,001$), працюючу сільську і працюючу міську молодь (4,16 і 5,3, відповідно, $p \leq 0,001$) (рис. 2.3). Найбільше ця проблема актуалізована для працюючої молоді, ніж для учнів і студентів незалежно від їхнього походження. Інтенсифікація значущості цього чинника істотно корелює з віком респондентів: чим старші респонденти, тим більш значущою є для них ця умова.

Очевидно, що наявність доброї екології як характерна риса сільського життя найзначущішою виявляється для молоді, зорієнтованої на проживання в сільській місцевості. Гадається, що її орієнтація на екологічно чисте середовище визначає вибір подальшого місця проживання. Молодь сільського походження, яка планує жити в місті, схильна нехтувати цю умову заради самореалізації та пошуку доброї роботи.

Що стосується вікових змін, то динаміка в бік збільшення значущості доброї екології для сучасної молоді незалежно від її походження зумовлена формуванням відповідальнішого ставлення до власного здоров'я, що, у тому числі, є наслідком проживання в екологічно чистому чи забрудненому середовищі.

Найбільш виражена потреба в наявності навчальних закладів простежується в сільських учнів, що безумовно пов'язано з їхніми планами на найближче майбутнє. Як бачимо, для міських учнів, на яких теж чекає навчання у вузах, цей чинник виявився менш важливим, ніж для сільських (6,5 і 5,3, відповідно, $p \leq 0,001$) (рис. 2.4). Припускаємо, що така зорієнтованість сільських старшокласників, на відміну від міських, на наявність навчальних закладів зумовлена саме браком останніх у сільській місцевості, а отже, імовірність не здобути освіти підвищує значущість цього чинника для респондентів.

Серед міської молоді ця умова з віком утрачає свою значущість, оскільки респонденти вже здобувають освіту або навіть закінчили навчання у вузі, а про необхідність навчальних закладів для своїх дітей вони ще не турбуються. Напевно, існування в місті широкого розмаїття навчальних закладів різного рівня і ґатунку зменшує важливість цієї умови для міського населення, тоді як для мешканців села наявність навчальних закладів є більш значущою проблемою, що пов'язано з браком чи недостатньою кількістю їх у сільській місцевості. Найменший рівень актуалізації цієї умови серед молоді сільського походження виявляють студенти, які вже здобувають освіту і схильні меншого значення надавати цій умові.

Загалом умова *можливість не розлучатися зі своїми друзями* важливіша для старшокласників – як міських (5,53), так і сільських (5,98), що пов'язано з віковими особливостями цього періоду (рис. 2.3). Якщо порівнювати групу студентів, то можна помітити, що статистично значуща різниця є між відповідями міських студентів і студентів сільського походження, що планують жити в місті (5,83 і 6,56, відповідно, $p \leq 0,001$). При цьому між міськими студентами (5,83) і студентами сільського походження, що планують жити в селі, (6,02) такої різниці немає. Це говорить про те, що дві останні категорії студентів планують залишитися у своїх громадах, а отже, матимуть можливість не розлучатися зі своїми друзями. З погляду вікової динаміки цей чинник є найменш важливим для

працюючої молоді незалежно від її походження, оскільки вона більшою мірою зорієнтована на професійну самореалізацію та створення власної сім'ї, а спілкування з друзями поступово втрачає своє значення. Сільська молодь, що мігрувала до міста, готова відмовитися від частого спілкування з друзями заради влаштування комфортнішого життя і реалізації власних планів.

Можливість вести власне господарство та заощаджувати на продуктах харчування є індикатором не лише орієнтації на сільський спосіб життя, а й проявом певних механізмів уникання бідності, оскільки власне матеріальне становище сприймається як безнадійно низьке, а можливість мати власні продукти харчування – як певного роду засіб економити фінансові ресурси. Водночас як ці ж зусилля можна витратити на заробіток коштів, які дають змогу не лише купити необхідні продукти харчування, а й забезпечити себе іншими потрібними речами.

Як показують відповіді респондентів, найвищий ранг цьому чиннику присвоюють студенти сільського походження, які планують жити в селі, (4,65) та сільська працююча молодь (5,8), однак між ними є статистично значуща різниця ($p \leq 0,001$) (рис. 2.3). Як бачимо, серед молоді сільського походження з віком змінюються уявлення про необхідність вести власне господарство. Подібна різниця є між студентами сільського походження, які планують жити в місті, і молоддю сільського походження, що вже живе й працює в місті, (6,24 і 7,85, відповідно, $p \leq 0,001$). Думається, що працююча молодь, яка має досвід отримання прибутку не лише через ведення господарства, менше уваги приділяє останньому як способу отримання фінансової підтримки. Відзначимо, що молодь сільського походження, яка живе й працює в місті, схильна ставити цю умову на найнижчі ступені ієрархії (навіть нижче ніж міська молодь, хоча й не на значущому рівні). Це пояснюється прагненням цієї молоді максимально відсторонитися від сільського господарства і всього, що з ним пов'язане.

Тому, можна сказати, що молодь, зорієнтована на життя в селі, вище оцінює можливість вести власне господарство, ніж та, що планує жити або

живе в місті. Працююча молодь вважає також за менш важливе для себе наявність цього чинника, ніж студенти із цієї самої категорії.

Серед загалом невисоких балів за наявність закладів для відпочинку та розваг найважливішим цей чинник виявляється для учнів – як міських, так і сільських, що безумовно пов'язано з їхніми віковими особливостями. Привертає увагу оцінка цього чинника студентами: міські студенти найвище оцінюють значущість цього фактору в їхньому житті на майбутнє (7,13), трохи нижче, але без статистично значущої різниці з міськими студентами оцінюють його студенти сільського походження (7,96) та із селищ міського типу (7,8), які планують жити в місті (рис. 2.4). А статистично значуща різниця простежується між відповідями міських студентів і студентів сільського походження, що планують жити в селі (7,13 і 8,26, відповідно, $p \leq 0,001$).

Такі результати підтверджують думку про відносно більшу схильність міської молоді до розваг. Наявність у місті численних закладів для відпочинку й розваг спонукають її до організації активного й частого відпочинку. Натомість сільська молодь, працьовита й наполеглива, не вважає за потрібне витратити свій час на розваги й відпочинок, у структурі її уподобань ця умова не є цінною, оскільки вони до неї не звикли.

Підсумовуючи, можна сказати, що одним із ключових соціально-психологічних чинників, що спонукають сільську молодь до міграції до міста, є наявність високооплачуваної роботи і широкі можливості для самореалізації. Вони прагнуть мати власне житло, але мало орієнтуються на вже наявне житло в селі, радше сприймаючи можливість його придбання в місті як власне досягнення. Важливим аспектом, що спонукає сільську молодь стати членом міської громади, є наявність у місті розвиненої інфраструктури і комфортних умов життя, а також наявність навчальних закладів. Спокій, помірний темп життя, наявність екологічно чистого середовища, можливість не розлучатися зі своїми друзями втрачають свою значущість для сільської молоді. Особливо активно відбувається

відсторонення цієї категорії молоді від сільськогосподарських робіт і ведення домашнього господарства, які дедалі менше сприймаються як джерело фінансової підтримки. Наявність закладів для відпочинку не виявилася значущою умовою для всієї сільської молоді незалежно від планів на майбутнє місце проживання.

2.3.3. Психосемантичне дослідження образів сільської і міської молоді та міських жителів. Основним процесом, що запускає актуалізацію і розвиток соціальної ідентичності, на думку Г. Теджфела, Дж. Тернера та їхніх послідовників, є процес міжгрупової диференціації й оцінного порівняння [203, 225, 227, 228]. Тож соціальна ідентичність фактично є результатом соціальної категоризації, що відбувається на основі порівняння ін- та аутгруп. Особливість цього процесу полягає в тому, що, по-перше, порівняння відбувається з близькими, тотожними групами, а по-друге, для цього використовуються не всі параметри груп, а лише їхні ціннісно-значущі властивості й характеристики. Особливості дослідження соціального образу представлено в праці В. Москаленко [109].

Очевидно, що для молоді сільського походження в процесі формування територіальної ідентичності як складової соціальної за ін- та аутгрупи правитимуть сільська і міська молодь. Зміна уявлень респондентів про типові риси кожної з груп детермінує особливості їхнього самовизначення в цих групах, а отже, і соціальну ідентичність. Для сільської молоді, яка мігрувала в місто і планує стати членом міської громади, важливою є інтеграція в нову спільноту, прийняття її норм і цінностей. Припускаємо, що на цій основі відбувається зміна уявлень молоді сільського походження про свою ін- та аутгрупи. Однак, як стверджує О. Донченко, «одвічне протиріччя між містом і селом не дає змоги колишньому селянину стати частиною міської спільноти» [54, с. 242–243]. Тож, аналіз динаміки цих уявлень дасть змогу визначити особливості самоідентифікації сільської молоді з тією чи іншою групою, ціннісно-значущі характеристики сільської і міської громади, на

основі яких будується процес соціальної категоризації, соціальні ефекти, що проявляються в цьому процесі, а також можливі трансформації в бік ідентифікації з міською спільнотою. Важливим також, на нашу думку, є аналіз динаміки уявлень сільської молоді про міських жителів як бажану, референтну групу, членами якої вони прагнуть стати. Очевидно, що переїжджаючи до міста, вони свідомо чи несвідомо орієнтуються на норми міського життя і якомога більше прагнуть бути схожими на мешканців міста.

Із метою виявлення структури образів сільської і міської молоді, а також міських жителів у свідомості респондентів було проведено факторизацію даних за відповідними блоками семантичного диференціала, що спрямовані на вивчення саме цих образів, за методом головних компонент з обертанням Varimax Normalized. Для перевірки міри використання факторного аналізу щодо цієї вибірки ми скористалися критерієм адекватності вибірки Кайзера-Мейєра-Олкіна та критерієм сферичності Барлетта, що визначає нормальність розподілу змінних. Інтерпретація даних відбувалася з урахуванням середніх значень.

Ми провели факторизацію в просторі ознак семантичного диференціала «*Образ сільської молоді*», у результаті якого виділилося шість факторів, що пояснюють 52,7% дисперсії (КМО = ,880, критерій Барлетта = ,000).

Перший фактор, загальний вклад якого у сумарну дисперсію становить 11,2%, утворили такі ознаки: «спокійні, урівноважені, стримані – емоційні, метушливі» (0,70), «люблять розважатися – займаються серйозними справами» (-0,62), «погані звички, пияцтво – здоровий спосіб життя» (-0,62), «уважні, чуйні – байдужі» (0,52), «невиховані – виховані» (-0,51), «відповідальні – безвідповідальні» (0,50), «хитрі, нещирі – відкриті, щирі» (-0,41), «щедрі – жадібні, корисливі» (0,41), «самовпевнені, амбітні – сором'язливі, невпевнені» (-0,40). Цей фактор ми ідентифікували як «*спосіб життя*».

У **другому факторі** (10,5%), що був названий «*ставлення до праці*», об'єдналися такі показники: «україномовні – російськомовні» (0,61), «фізично сильні – фізично слабкі» (0,60), «енергійні, активні – пасивні,

бездіяльні» (0,60), «працьовиті – ліниві» (0,56), «цілеспрямовані, наполегливі – безініціативні» (0,52), «відповідальні – безвідповідальні» (0,52), «добрі – злі» (0,43).

До **третього фактору «соціальний капітал»** (9,2%) увійшли такі змінні: «мають зв'язки, підтримку – не мають зв'язків, підтримки» (0,69), «бідні – багаті» (-0,64), «мають перспективи – не мають перспектив» (0,59), «творчі, новатори – консервативні» (0,52), «гарно вдягнені, модні – невимогливі до одягу, неохайно одягнені» (0,41).

Ознаки «згуртовані – роз'єднані» (0,69), «цікавляться життям інших – байдужі до життя інших» (0,67), «щедрі – жадібні, корисливі» (0,53), «підтримують традиції – не підтримують традицій» (0,41), утворили **четвертий фактор**, який було інтерпретовано як «*залученість у соціальне життя*». Його вклад у сумарну дисперсію становить 8,0%.

У **п'ятому факторі** (7,6%) поєдналися ознаки: «замкнуті, відлюдкуваті – товариські, дружелюбні» (0,70), «неосвічені – освічені» (0,50), «сумні – веселі» (0,48), «хитрі, нещирі – відкриті, щирі» (0,41). Цей фактор ми визначили як «*комунікативні риси*».

Шостий фактор (6,2%), що дістав назву «*традиційність*», було утворено ознаками: «насамперед робота, кар'єра – насамперед сім'я і родина» (0,44), «підтримують традиції – не підтримують традицій» (-0,52), «самовпевнені, амбітні – сором'язливі, невпевнені» (0,41).

Проведення факторного аналізу дало можливість структурувати уявлення респондентів про сільську молодь. Загалом ця молодь в уявленнях сучасної української молоді постає як уважна, чуйна, вихована, відповідальна, відкрита, щира, щедра. Водночас сільська молодь любить розважатися, має схильність до поганих звичок і вживання алкоголю, дещо емоційна й метушлива, а також сором'язлива й невпевнена. Підкреслюється її ставлення до праці та активна позиція. Молоді люди із сільської місцевості – україномовні, фізично сильні, енергійні, активні, працьовиті, цілеспрямовані й наполегливі, а також добрі.

Говорячи про соціальний капітал молодих людей із села, респонденти відзначають, що вони, як правило мають зв'язки й підтримку, мають перспективи, однак бідні. Ця молодь активно залучена до життя своєї громади, тож і охарактеризована як згуртована, щедра. Вона цікавиться життям інших і підтримує традиції.

Нечітко виражено уявлення про сільську молодь за такими показниками, як «творчі, новатори – консервативні», «гарно вдягнені, модні – невимогливі до одягу, неохайно вдягнені», «спокійні, урівноважені, стримані – емоційні, метушливі», «самовпевнені, амбітні – сором'язливі, невпевнені».

Аналізуючи відповіді респондентів на питання семантичного диференціала «Образ міської молоді», ми провели факторний аналіз, у результаті якого виділилося шість факторів, загальний вклад яких у сумарну дисперсію становить 53,2% (коефіцієнти КМО = ,875 і Барлета = ,000).

До **першого фактору «залученість у соціальне життя»** (11,3%) увійшли такі характеристики: «згуртовані – роз'єднані» (0,78), «цікавляться життям інших – байдужі до життя інших» (0,64), «щедрі – жадібні, корисливі» (0,60), «підтримують традиції – не підтримують традицій» (0,59), «уважні, чуйні – байдужі» (0,52), «відповідальні – безвідповідальні» (0,45).

Другий фактор (9,9%), що дістав назву «*спосіб життя*», було утворено ознаками: «люблять розважатися – займаються серйозними справами» (0,70), «погані звички, пияцтво – здоровий спосіб життя» (0,56), «спокійні, урівноважені, стримані – емоційні, метушливі» (-0,51).

Ознаки «творчі, новатори – консервативні» (0,71), «неосвічені – освічені» (-0,59), «цілеспрямовані, наполегливі – безініціативні» (0,58), «енергійні, активні – пасивні, бездіяльні» (0,42), «невиховані – виховані» (-0,41), «відповідальні – безвідповідальні» (0,40) утворили **третій фактор**, який було названо «*соціальна активність*». Його вклад у сумарну дисперсію становить 9,0%.

До **четвертого фактору «соціальний капітал»** (8,5%) увійшли такі змінні: «гарно вдягнені, модні – невимогливі до одягу, неохайно вдягнені»

(0,72), «мають перспективи – не мають перспектив» (0,64), «мають зв'язки, підтримку – не мають зв'язків, підтримки» (0,59), «бідні – багаті» (-0,53), «україномовні – російськомовні» (-0,46).

П'ятий фактор (7,5%) утворили такі ознаки: «замкнуті, відлюдкуваті – товариські, дружелюбні» (0,75), «сумні – веселі» (0,62), «хитрі, нещирі – відкриті, щирі» (0,47), «невиховані – виховані» (0,42). Цей фактор ми ідентифікували як «*комунікативні риси*».

У **шостому факторі**, вклад якого у сумарну дисперсію становить 7,0% поєдналися ознаки: «працьовиті – лінівні» (0,66), «фізично сильні – фізично слабкі» (0,64), «бідні – багаті» (0,41). Цей фактор ми визначили як «*ставлення до праці*».

Спираючись на результати дослідження, міську молодь можна охарактеризувати як добру, товариську, дружелюбну, але водночас хитру й нещирю, дещо байдужу, жадібну й корисливу. Ця молодь освічена, самовпевнена й амбітна, цілеспрямована й наполеглива, енергійна й активна, творча, для неї на першому місці – робота і кар'єра. Вона має зв'язки й підтримку, а також перспективи. Міська молодь сприймається як багата, весела, емоційна й метушлива, така, що любить розважатися, має погані звички і схильна до пияцтва. Як правило, молоді люди, що живуть у місті, російськомовні.

Що стосується образу *міських жителів*, то в результаті факторизації даних у загальній вибірці виділилися шість факторів, загальний вклад яких у сумарну дисперсію становить 53,1% (коефіцієнти КМО = ,860 і Барлета = ,000).

Перший фактор (13,6%) утворили такі ознаки: «щедрі – жадібні, корисливі» (0,73), «цікавляться життям інших – байдужі до життя інших» (0,71), «уважні, чуйні – байдужі» (0,63), «згуртовані – роз'єднані» (0,60), «підтримують традиції – не підтримують традицій» (0,55), «насамперед робота, кар'єра – насамперед сім'я і родина» (-0,48), «хитрі, нещирі –

відкриті, щирі» (-0,41). Цей фактор ми інтерпретували як *«залученість у соціальне життя»*.

До **другого фактору** (11,6%) *«соціальний капітал»* увійшли такі змінні: «мають зв'язки, підтримку – не мають зв'язків, підтримки» (0,68), «мають перспективи – не мають перспектив» (0,65), «цілеспрямовані, наполегливі – безініціативні» (0,59), «самовпевнені, амбітні – сором'язливі, невпевнені» (0,57), «гарно вдягнені, модні – невимогливі до одягу, неохайно вдягнені» (0,50).

Третій фактор (10,5%), що отримав назву *«комунікативні риси»*, було утворено такими ознаками: «невиховані – виховані» (0,68), «неосвічені – освічені» (0,65), «погані звички, пияцтво – здоровий спосіб життя» (0,48), «замкнуті, відлюдкуваті – товариські, дружелюбні» (0,46), «хитрі, нещирі – відкриті, щирі» (0,45), «відповідальні – безвідповідальні» (-0,42), «добрі – злі» (-0,42).

У **четвертому факторі** (7,2%) поєдналися ознаки: «спокійні, урівноважені, стримані – емоційні, метушливі» (0,70), «відповідальні – безвідповідальні» (0,54), «фізично сильні – фізично слабкі» (0,51), «працьовиті – лінівні» (0,41). Ми інтерпретували його як *«ставлення до праці»*

До **п'ятого фактору** (5,9%) увійшли такі характеристики: «україномовні – російськомовні» (0,70), «бідні – багаті» (0,61), «працьовиті – лінівні» (0,55).

І шостий фактор (4,3%) було утворено ознаками «творчі, новатори – консервативні» (0,70), «люблять розважатися – займаються серйозними справами» (0,69), «погані звички, пияцтво – здоровий спосіб життя» (0,42). Цей фактор отримав назву *«спосіб життя»*.

Загалом, говорячи про жителів міста, можна відзначити, що вони постають в уявленнях сучасної української молоді як працьовиті, товариські, дружелюбні, добрі, гарно вдягнені, модні, освічені, виховані. Вони мають перспективи, зв'язки й підтримку, багаті. Вони самовпевнені, амбітні,

цілеспрямовані й наполегливі, енергійні й активні, творчі, веселі, відповідальні. Міські жителі підтримують традиції. Для них у першу чергу важлива робота й кар'єра, а не сім'я й родина.

Ми порівняли уявлення сільської молоді, що планує жити в місті, про сільську молодь, міську молодь та міських жителів. Припускаємо, що образ міської молоді і міських жителів є соціально бажаним для сільської молоді, яка планує переїхати до міста і стати повноцінним членом міської спільноти, а отже молодь сільського походження схильна приписувати їм якнайбільше позитивних властивостей.

Для перевірки цього припущення було проведено факторний аналіз відповідей сільських старшокласників, які планують жити в місті, студентів сільського походження, які планують жити в місті, та молоді сільського походження, що вже живе й працює в місті, на запитання, що стосуються *образу жителів міста*.

За критерієм адекватності вибірки Кайзера-Мейєра-Олкіна ($KMO = ,760$) та критерієм сферичності Барлетта ($,000; p \leq 0,05$) отримані дані прийнятні для проведення факторного аналізу. Виділилися вісім факторів, загальний внесок яких у сумарну дисперсію становить 63,9%.

Так, **перший фактор**, загальний вклад якого в сумарну дисперсію становить 11,9%, було утворено показниками: «фізично сильні – фізично слабкі» (0,75), «згуртовані – роз'єднані» (0,72), «підтримують традиції – не підтримують традицій» (0,69), «працьовиті – лінівні» (0,65), «щедрі – жадібні, корисливі» (0,54).

У **другому факторі** (9,0%) об'єдналися ознаки: «замкнуті, відлюдкуваті – товариські, дружелюбні» (-0,75), «добрі – злі» (0,64), «енергійні, активні – пасивні, бездіяльні» (0,59), «уважні, чуйні – байдужі» (0,45), «хитрі, нещирі – відкриті, щирі» (-0,45).

До **третього фактору** (8,6%) увійшли ознаки «сумні – веселі» (0,74), «неосвічені – освічені» (0,64), «бідні – багаті» (0,54), «мають зв'язки,

підтримку – не мають зв'язків, підтримки» (-0,47), «мають перспективи – не мають перспектив» (-0,44).

Четвертий фактор (8,6%) утворили ознаки «україномовні – російськомовні» (0,70), «насамперед робота, кар'єра – насамперед сім'я і родина» (-0,65), «самовпевнені, амбітні – сором'язливі, невпевнені» (-0,55), «бідні – багаті» (0,50), «добрі – злі» (0,43).

У **п'ятому факторі** (7,2%) поєдналися ознаки «люблять розважатися – займаються серйозними справами» (0,77), «погані звички, пияцтво – здоровий спосіб життя» (0,62), «хитрі, нещирі – відкриті, щирі» (0,51).

Шостий фактор (6,8%) утворили показники: «творчі, новатори – консервативні» (0,74), «цілеспрямовані, наполегливі – безініціативні» (0,67), «мають перспективи – не мають перспектив» (0,47), «самовпевнені, амбітні – сором'язливі, невпевнені» (0,41).

У **сьомий фактор** (6,5%) об'єдналися ознаки: «спокійні, урівноважені, стримані – емоційні, метушливі» (0,68), «невиховані – виховані» (-0,64), «відповідальні – безвідповідальні» (0,63).

Восьмий фактор (5,3%) було утворено ознаками: «цікавляться життям інших – байдужі до життя інших» (0,75), «гарно вдягнені, модні – невимогливі до одягу, неохайно вдягнені» (-0,42).

Також ми оцінили відповіді цих самих респондентів на запитання семантичного диференціала «*Образ міської молоді*». У просторі цих ознак було проведено факторний аналіз, у результаті якого утворилося дев'ять факторів, які описують 67,1% сумарної дисперсії. За критерієм адекватності вибірки Кайзера-Мейєра-Олкіна (КМО = ,720) та критерієм сферичності Барлетта (,000; $p \leq 0,05$) наша вибірка є прийнятною для використання факторного аналізу.

Перший фактор (10,9%) було утворено такими характеристиками: «щедрі – жадібні, корисливі» (0,79), «уважні, чуйні – байдужі» (0,68), «добрі – злі» (0,66), «невиховані – виховані» (-0,60), «хитрі, нещирі – відкриті, щирі» (-0,55).

Другий фактор (8,7%) склали ознаки «погані звички, пияцтво – здоровий спосіб життя» (-0,70), «люблять розважатися – займаються серйозними справами» (-0,67), «працьовиті – лінівні» (0,61), «фізично сильні – фізично слабкі» (0,59), «енергійні, активні – пасивні, бездіяльні» (0,43).

У **третьому факторі**, вклад якого в сумарну дисперсію становить 8,2%, об'єдналися такі показники «неосвічені – освічені» (0,66), «замкнуті, відлюдкуваті – товариські, дружелюбні» (0,62), «бідні – багаті» (0,62), «самовпевнені, амбітні – сором'язливі, невпевнені» (- 0,56), «сумні – веселі» (0,47), «невиховані – виховані» (0,44).

До **четвертого фактору** (7,9%) ввійшли показники: «підтримують традиції – не підтримують традицій» (0,75), «спокійні, урівноважені, стримані – емоційні, метушливі» (0,60), «відповідальні – безвідповідальні» (0,57), «цікавляться життям інших – байдужі до життя інших» (0,51).

Ознаки «енергійні, активні – пасивні, бездіяльні» (0,69), «творчі, новатори – консервативні» (0,69), «цілеспрямовані, наполегливі – безініціативні» (0,62) утворили **п'ятий фактор**. Його вклад у сумарну дисперсію становить 7,5%.

У **шостому факторі** (6,9%) поєдналися ознаки «україномовні – російськомовні» (0,75), «мають зв'язки, підтримку – не мають зв'язків, підтримки» (-0,66), «бідні – багаті» (0,44).

Сьомий фактор (6,3%) утворили такі ознаки «згуртовані – роз'єднані» (0,74), «мають перспективи – не мають перспектив» (-0,70), «цікавляться життям інших – байдужі до життя інших» (0,41).

Восьмий фактор (5,8%) було утворено ознаками «гарно вдягнені, модні – невимогливі до одягу, неохайно вдягнені» (0,80), «сумні – веселі» (-0,55).

У **дев'ятому факторі** (4,9%) поєдналися ознаки: «насамперед робота, кар'єра – насамперед сім'я і родина» (0,86), «мають зв'язки, підтримку – не мають зв'язків, підтримки» (0,44).

Ми проаналізували відповіді респондентів на запитання семантичного диференціала «Образ сільської молоді». У просторі цих ознак було проведено

факторний аналіз, у результаті якого виділилися вісім факторів, вклад яких у сумарну дисперсію становить 63,1%. КМО = ,760 та критерій сферичності Барлетта = ,000; $p \leq 0,05$.

У **перший фактор** (10,3%) об'єдналися ознаки: «україномовні – російськомовні» (0,73), «хитрі, нещирі – відкриті, щирі» (-0,65), «невиховані – виховані» (-0,55), «працьовиті – ліниві» (0,54), «неосвічені – освічені» (-0,43), «відповідальні – безвідповідальні» (0,42), «енергійні, активні – пасивні, бездіяльні» (0,41).

Другий фактор (9,6%) було утворено ознаками: «згуртовані – роз'єднані» (0,81), «цікавляться життям інших – байдужі до життя інших» (0,76), «підтримують традиції – не підтримують традицій» (0,56), «сумні – веселі» (-0,52), «щедрі – жадібні, корисливі» (0,44).

Третій фактор (8,6%) склали показники «спокійні, урівноважені, стримані – емоційні, метушливі» (0,83), «відповідальні – безвідповідальні» (0,64), «уважні, чуйні – байдужі» (0,56), «підтримують традиції – не підтримують традицій» (0,46), «щедрі – жадібні, корисливі» (0,45).

Четвертий фактор (7,4%) утворили показники: «творчі, новатори – консервативні» (0,64), «енергійні, активні – пасивні, бездіяльні» (0,56), «самовпевнені, амбітні – сором'язливі, невпевнені» (0,53), «мають зв'язки, підтримку – не мають зв'язків, підтримки» (0,52).

До **п'ятого фактору** (7,4%) увійшли такі ознаки: «мають перспективи – не мають перспектив» (0,68), «бідні – багаті» (-0,57), «погані звички, пияцтво – здоровий спосіб життя» (-0,51), «добрі – злі» (0,51).

Шостий фактор (7,2%) було утворено ознаками «замкнуті, відлюдкуваті – товариські, дружелюбні» (0,77), «гарно вдягнені, модні – невимогливі до одягу, неохайно вдягнені» (-0,65), «невиховані – виховані» (0,47), «неосвічені – освічені» (0,44).

У **сьомому факторі** (6,9%) поєднано ознаки «люблять розважатися – займаються серйозними справами» (-0,73), «фізично сильні – фізично слабкі»

(0,62), «мають зв'язки, підтримку – не мають зв'язків, підтримки» (-0,48), «добрі – злі» (0,41).

Ознаки «насамперед робота, кар'єра – насамперед сім'я і родина» (0,80), «самовпевнені, амбітні – сором'язливі, невпевнені» (0,46) утворили **восьмий фактор**. Його вклад в сумарну дисперсію становить 5,7%.

На наступному етапі вважали за доцільне проаналізувати, як змінюються уявлення сільської молоді, що планує стати або вже стала членом міської громади, про сільську молодь, міську молодь та міських жителів. Із цією метою ми провели попарне порівняння середніх значень із реалізацією непараметричного тесту U-Манна-Уїтні для незалежних вибірок.

Аналіз ознак, за якими відбулися зміни на статистично значущому рівні, дає нам можливість міркувати про трансформації в уявленнях сільської молоді, що переїхала до міста, про власну групу, групу міської молоді та жителів міста. Припускаємо, що таке порівняння дасть нам можливість змодельовати динаміку уявлень сільської молоді, яка планує жити в місті, про себе та міську громаду як бажану й референтну спільноту.

Нагадаємо, що респонденти оцінювали запропоновані образи за 5-бальною шкалою (від 0 до 5), при цьому чим більше виражена перша риса в парі, тим нижчим буде бал. І чим вищий бал, тим більш цьому образу притаманна друга риса.

Так, за умови існування загалом позитивного образу сільської молоді, із віком серед тієї частини молоді сільського походження, що переїхала до міста і має намір тут залишитися, простежується тенденція до зменшення позитивних рис, тобто зсув у бік негативного опису ін-групи. Із 27 запропонованих ознак такі зміни на статистично значущому рівні відбувалися за 15 ознаками, що дає підстави говорити про поступову деідентифікацію з власною групою. Молодь сільського походження, яка живе й працює в місті, уже відчуває себе членом міської громади, а отже, сільську молодь як аутгрупу описує в більш негативних рисах, що є проявом аутгрупової дискримінації.

Однак при цьому за сімома ознаками яскраво відрізняється оцінка студентів: вони особливо сильно підкреслюють позитивні риси сільської молоді (рис. 2.5). Припускаємо, що передумовою такої оцінки є відчуття (переживання) власної невідповідності до вимог нової спільноти, на основі чого з'являється виражений конфлікт між міською і сільською молоддю.

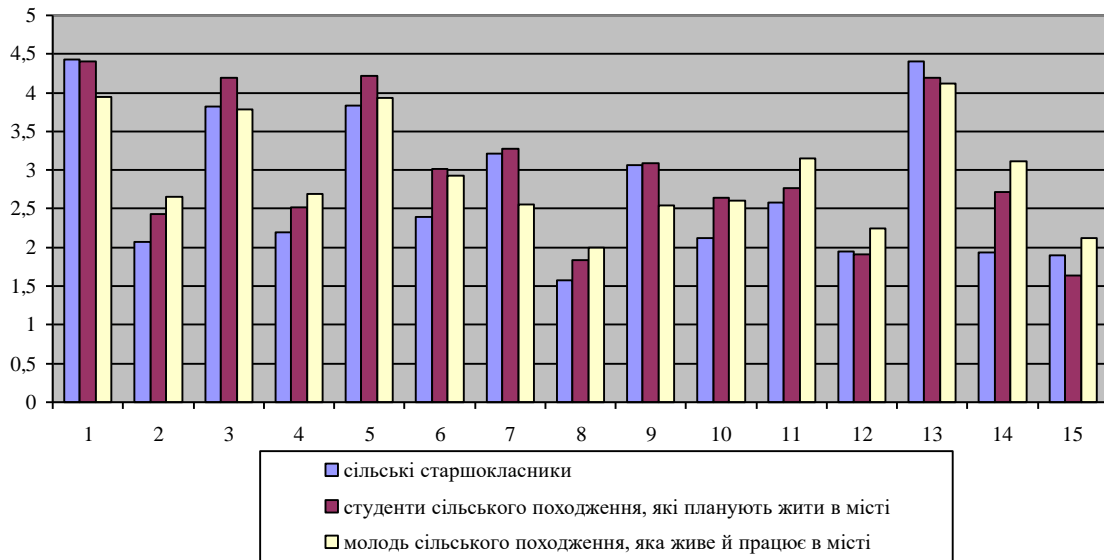

Рис. 2.5. Динаміка уявлень молоді сільського походження, яка планує жити в місті, про сільську молодь

1) замкнуті, відлюдкуваті – товариські, дружелюбні; 2) гарно вдягнені, модні – невимогливі до одягу, неохайно вдягнені; 3) неосвічені – освічені; 4) мають перспективи – не мають перспектив; 5) невиховані – виховані; 6) самовпевнені, амбітні – сором'язливі, невпевнені; 7) погані звички, пияцтво – здоровий спосіб життя; 8) енергійні, активні – пасивні, бездіяльні; 9) бідні – багаті; 10) люблять розважатися – займаються серйозними справами; 11) творчі, новатори – консервативні; 12) уважні, чуйні – байдужі; 13) сумні – веселі; 14) мають зв'язки, підтримку – не мають зв'язків, підтримки; 15) підтримують традиції – не підтримують традицій

Така ситуація пояснює прагнення молоді сільського походження презентувати себе і свою групу (сільську молодь) у більш позитивних рисах і мати гідний і вигідний вигляд в очах однолітків. Таке приписування бажаних рис власній групі і протиставлення іншій є однією зі стратегій досягнення позитивної соціальної ідентичності. У когнітивних теоріях соціальної

ідентифікації і категоризації такий феномен дістав назву «інгрупового фаворитизму» [225].

Загалом молодь сільського походження, яка планує стати членом міської громади, схильна високо оцінювати своїх однолітків із міста. Із 27 запропонованих ознак 17 – позитивно забарвлені. При цьому серед негативних рис міської молоді респонденти виділяють лінощі, фізичну слабкість, погані звички, схильність до розваг, метушливість, хитрість, байдужість, жадібність і корисливість.

Уявлення сільської молоді про міську також диференціюється з віком (рис. 2.6).

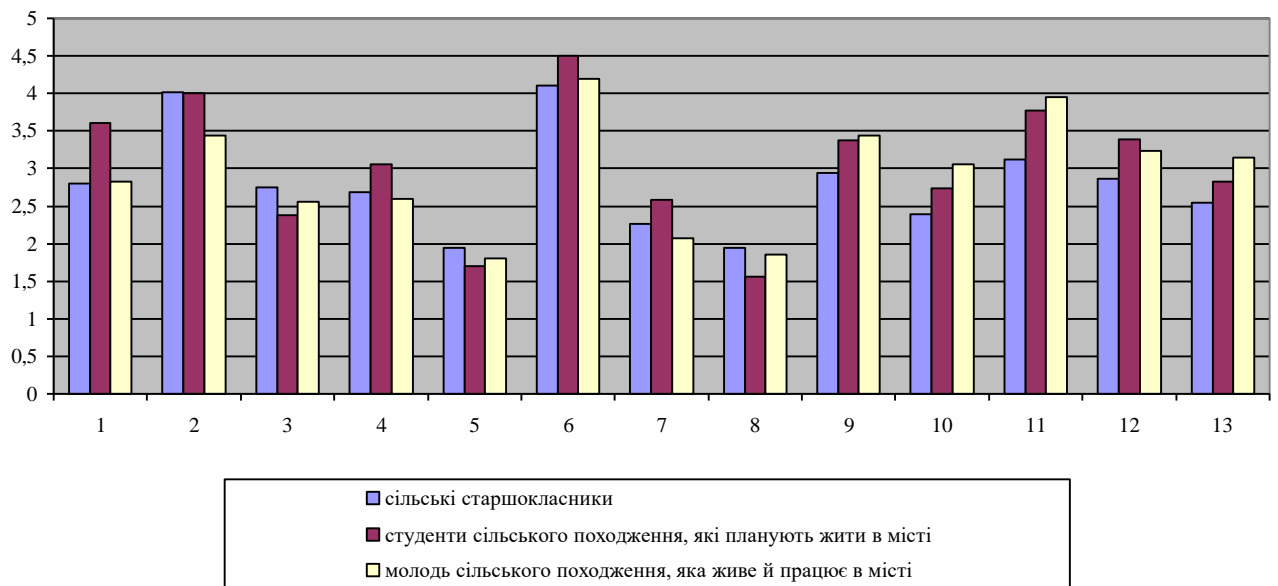

Рис. 2.6. Динаміка уявлень молоді сільського походження, яка планує жити в місті, про міську молодь

1) *фізично сильні – фізично слабкі*; 2) *неосвічені – освічені*; 3) *хитрі, нещирі – відкриті, щирі*; 4) *добрі – злі*; 5) *самовпевнені, амбітні – сором'язливі, невпевнені*; 6) *україномовні – російськомовні*; 7) *енергійні, активні – пасивні, бездіяльні*; 8) *люблять розважатися – займаються серйозними справами*; 9) *уважні, чуйні – байдужі*; 10) *відповідальні – безвідповідальні*; 11) *спокійні, урівноважені, стримані – емоційні, метушливі*; 12) *підтримують традиції – не підтримують традицій*; 13) *згуртовані – роз'єднані*

Із 27 характеристик 13 зазнають змін на статистично значущому рівні, при цьому вісім ознак трансформуються в бік негативного прояву. Так, із

віком молодь сільського походження сприймає міську молодь як менш освічену, більш схильну до розваг, хитрішу, байдужу, безвідповідальну, таку, що не підтримує традиції, метушливу і роз'єднану. При цьому за вісьмома характеристиками студенти сільського походження схильні особливо гостро нівелювати позитивні риси міських однолітків, що є підтвердженням думки про активізацію аутгрупової дискримінації на основі наявного конфлікту між міською і сільською молоддю саме в цей віковий період. У такий спосіб сільська молодь намагається підвищити свій статус і досягти позитивної ідентичності, підкреслюючи негативні риси аутгрупи.

Загалом у свідомості молоді сільського походження, яка планує жити в місті, образ жителів міста є позитивним (рис. 2.7).

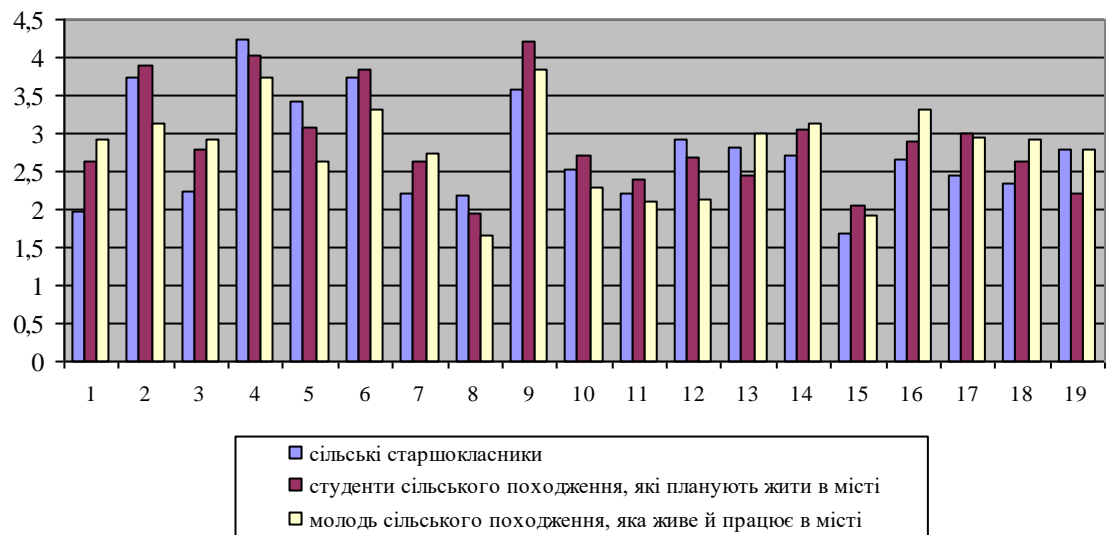

Рис. 2.7. Динаміка уявлень молоді сільського походження, яка планує жити в місті, про міських жителів

1) працюючі – ліниві; 2) замкнуті, відлюдкуваті – товариські, дружелюбні; 3) фізично сильні – фізично слабкі; 4) неосвічені – освічені; 5) хитрі, нещирі – відкриті, щирі; 6) невиховані – виховані; 7) добрі – злі; 8) самовпевнені, амбітні – сором'язливі, невпевнені; 9) україномовні – російськомовні; 10) погані звички, пияцтво – здоровий спосіб життя; 11) енергійні, активні – пасивні, бездіяльні; 12) люблять розважатися – займаються серйозними справами; 13) творчі, новатори – консервативні; 14) уважні, чуйні – байдужі; 15) мають зв'язки, підтримку – не мають зв'язків, підтримки; 16) спокійні, урівноважені, стримані – емоційні, метушливі; 17) щедрі – жадібні, корисливі; 18) згуртовані – роз'єднані; 19) насамперед робота, кар'єра – насамперед сім'я і родина.

Респонденти схильні наділяти їх найкращими рисами. Однак розуміння сільською молоддю того, якими є міські жителі і, відповідно, уся міська громада, істотно трансформується з віком. Так, із 27 характеристик на статистично значущому рівні змінилися 19. При цьому образ міської громади стає більш негативним: за 15 ознаками уявлення про міських жителів змінюються в бік негативних проявів. Так, на думку молоді сільського походження, яка живе й працює в місті, міські жителі виявляються менш працьовитими, дружелюбними, фізично слабшими, менш освіченими і вихованими, більш емоційними і метушливими, більш схильними до консерватизму. Жителі міста рідше проявляють доброту і щедрість, стають байдужими до інших. Вони значно менше мають зв'язків і підтримки і тримаються окремо один від одного, здаються хитрими й нещирими. Вони частіше мають погані звички і люблять розважатися.

Така істотна зміна уявлень молоді сільського походження, яка планує жити в місті, пояснюється дещо ідеалізованими уявленнями сільських старшокласників про міську спільноту та її мешканців. Студенти сільського походження, які вперше стикаються з міським життям, демонструють крайні форми захисту власної ідентичності. У таких умовах вони схильні ідеалізувати (перебільшувати позитивні) риси сільської молоді, а натомість підкреслювати негативні ознаки як міської молоді, так і міських жителів, демонструючи ефекти «інгрупового фаворитизму» та «аутгрупової дискримінації». Що стосується молоді сільського походження, яка живе й працює в місті, то її уявлення про міську молодь залишаються майже без змін порівняно з оцінками сільських старшокласників, тоді як сільську молодь і міських жителів вони дедалі частіше наділяють більш негативними характеристиками. Припускаємо, що такий прояв негативізму як щодо інгрупи, так і до аутгрупи є демонстрацією внутрішнього конфлікту. У цієї категорії молоді, яка вже живе в місті, має роботу, сім'ю, відбулася групова деідентифікація із сільською молоддю, однак вони ще не відчують себе

повноправними членами міської громади. Пошук адекватних механізмів і стратегій сприятиме їхній ефективній інтеграції в міську спільноту.

2.3.4. Структура соціальної ідентичності сільської і міської молоді.

Описані дані дають змогу побудувати моделі соціальної ідентичності сільської і міської молоді та визначити компоненти, що піддаються трансформації в процесі міграції із села до міста.

Для увиразнення відмінностей у структурі соціальної ідентичності молоді сільського і міського походження було проведено порівняльний аналіз середніх значень за основними сферами соціальної ідентичності: професійною, сімейною, статевою, релігійною, етнічною, територіальною, державною, політичною, а також за батьківством, стосунками з друзями, самооцінкою і сенсом життя. Статистично значущі відмінності в проявах тієї чи тієї сфери ми перевіряли за допомогою критерію Краскала-Уолеса, який являє собою непараметричний аналог однофакторного дисперсійного аналізу для незалежних вибірок. Підставою для його використання були результати за тестом Лівена.

Припускаємо, що дані, отримані в результаті аналізу змін ідентичностей сільських учнів, студентів сільського походження, які планують жити в місті, і молоді сільського походження, яка живе й працює в місті, дасть нам підстави визначити індикатори трансформації соціальної ідентичності, пов'язаної з інтеграцією цієї молоді в міську спільноту. Аналіз даних по кожній парі груп стане підґрунтям не лише для вивчення структурно-змістових змін соціальної ідентичності сільської молоді в міській спільноті, а й дослідження етапності цих трансформацій та основних психологічних механізмів цього процесу.

Нагадаємо, що респондентам необхідно було оцінити твердження за п'ятибальною шкалою, тож середні значення можуть варіювати від 1 до 5 балів: чим вищий показник, тим більш позитивно сформованим є той чи той компонент соціальної ідентичності.

Проаналізуємо стан сформованості кожної сфери соціальної ідентичності в різних соціально-демографічних групах молоді. Дані подано на рис. 2.8, 2.9 та 2.10.

Сформованість *професійної ідентичності* передбачає існування чітких поглядів на свою професію, розуміння, які вимоги ставить ця професія, відчуття задоволеності нею. Становлення саме професійної ідентичності, на думку Е. Еріксона, є чи не найважливішим завданням у період юності [193]. Розглядаючи рівень сформованості професійної ідентичності в різних груп молоді, варто відзначити, що найактуальнішою вона є для старшокласників і студентів. Із віком її інтенсивність для працюючої молоді поступово знижується, при цьому серед сільської молоді такі зміни відбуваються на статистично значущому рівні (рис. 2.8), тоді як у молоді сільського походження, яка живе й працює в місті (рис. 2.9), а також у міській працюючої молоді (рис. 2.10) така диференціація не простежується.

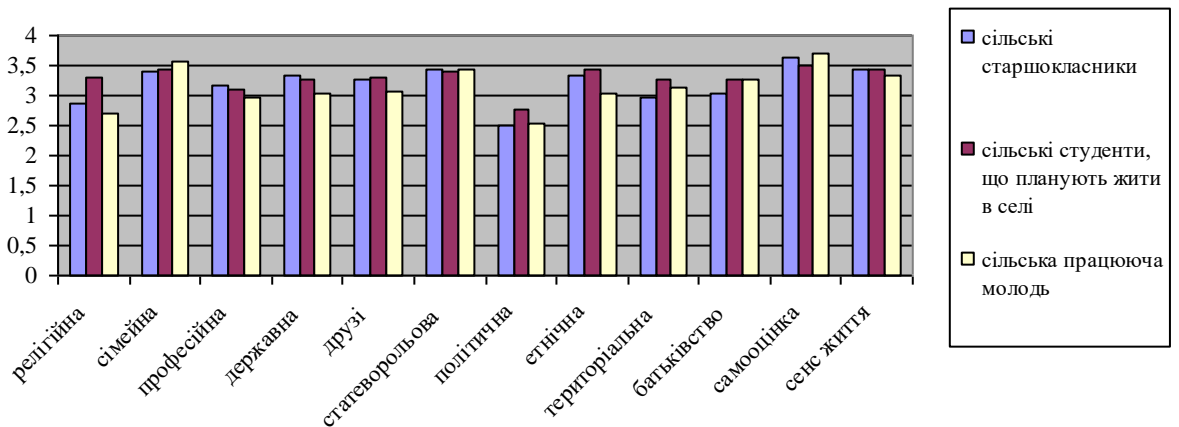

Рис. 2.8. Структура соціальної ідентичності молоді сільського походження, яка зорієнтована на проживання в селі

З одного боку, отримані дані дають підстави стверджувати, що для вже працюючої молоді сільського походження, яка здобула фах і роботу, професійна ідентичність як ототожнення себе з представником певної професії поступово втрачає свою актуальність. А з другого, враховуючи, що в умовах сучасного українського суспільства спеціалісти не завжди

працюють за фахом, є всі підстави вважати, що на цьому віковому етапі часто-густо відбувається освоєння нової професії, яка не відповідає отриманій спеціальності, а це супроводжується переосмисленням та усвідомленням себе як фахівця якоїсь нової галузі.

Особливістю формування *сімейної ідентичності* є її стабільність і незмінність із віком. Уже серед старшокласників вона сформована на рівні вищому від середнього. При цьому для міських старшокласників сімейні стосунки є важливішими, ніж для сільських на статистично значущому рівні. Із віком серед сільської молоді значущість цієї сфери дещо збільшується, а серед міської зменшується, але не значуще. Як результат, у прояві сімейної ідентичності працюючої молоді незалежно від її походження і планів немає статистично значущих відмінностей, що дає підстави констатувати важливість цієї сфери для всіх категорій молоді, оскільки саме на цьому віковому етапі відбувається творення взаємин і пошук партнера для створення сім'ї.

Ще одна складова соціальної ідентичності, яка вивчалася в нашому дослідженні і є важливою сферою людського життя, це *батьківство*, що передбачає розуміння та усвідомлення респондентами своїх батьківських ролей. У прояві цієї складової соціальної ідентичності немає розбіжностей між молоддю сільського походження, зорієнтованою на проживання в селі і в місті. Серед міської молоді рівень усвідомлення своїх батьківських ролей також залишається майже без змін. Варто лише зазначити, що з віком рівень усвідомлення себе як майбутніх батьків дещо зростає (хоча й не на значущому рівні) незалежно від планів молоді на подальше місце проживання, що пояснюється віковими особливостями цього періоду. Для молоді, яка навчається у вузі, і тим більше для тих, хто вже закінчив навчання, важливим аспектом їхнього життя поступово стає необхідність створення сім'ї і народження дітей, що, безумовно, мало б позначитися на рівні прояву таких компонентів соціальної ідентичності, як сімейна ідентичність та батьківство. Брак актуалізації цього компоненту соціальної

ідентичності на статистично значущому рівні пояснюється пролонгованістю в часі прагнення молоді створювати сім'ю і народжувати дітей до 25 років (у нашій вибірці найстарші респонденти).

Як бачимо на рис. 2.9, майже не зазнають змін два компоненти – стосунки з друзями та сенс життя. При цьому з віком інтенсифікується прояв сімейної і статевої ідентичності та батьківство як одна зі сфер соціальної ідентичності. Водночас рівень актуалізації професійної, державної, етнічної, територіальної ідентичності зменшується. Щодо усвідомлення себе членом релігійних організацій, то його значення збільшується вже серед студентів і залишається майже без змін надалі, тоді як серед сільської працюючої молоді цей показник різко зменшується.

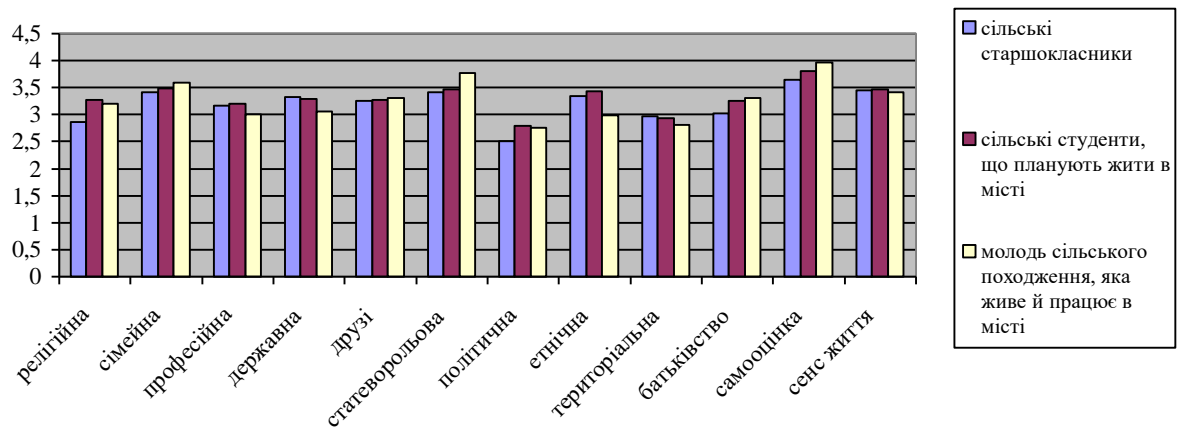

Рис. 2.9. Структура соціальної ідентичності молоді сільського походження, яка планує жити в місті

Статево-рольова ідентичність передбачає усвідомлення себе представником певної статі як носія конкретних статево-рольових характеристик та особливостей поведінки, що співвідносяться з фемінінністю або маскулінністю. Дослідники соціальної ідентичності стверджують, що цей компонент є одним із базових у її структурі [103, 227]. Її прояв увиразнюється з віком серед молоді сільського походження, яка живе й працює в місті (від 3,42 до 3,77, $p \leq 0,01$). У цієї категорії молоді відбувається розвиток гендерної ідентичності, розширення її обсягу та ускладнення

структури. Серед сільської працюючої молоді такі тенденції не спостерігаються: вона залишається майже незмінною і становить 3,42. Рівень сформованості гендерної ідентичності міських старшокласників вищий порівняно із сільськими однолітками (3,65 і 3,42, відповідно, $p \leq 0,01$). Вони чіткіше уявляють свої статево-рольові особливості. Однак рівень усвідомлення своїх гендерних характеристик у міській молоді з віком не збільшується і порівняно з однолітками із села, які переїхали до міста, дещо нижчий (3,65 і 3,77).

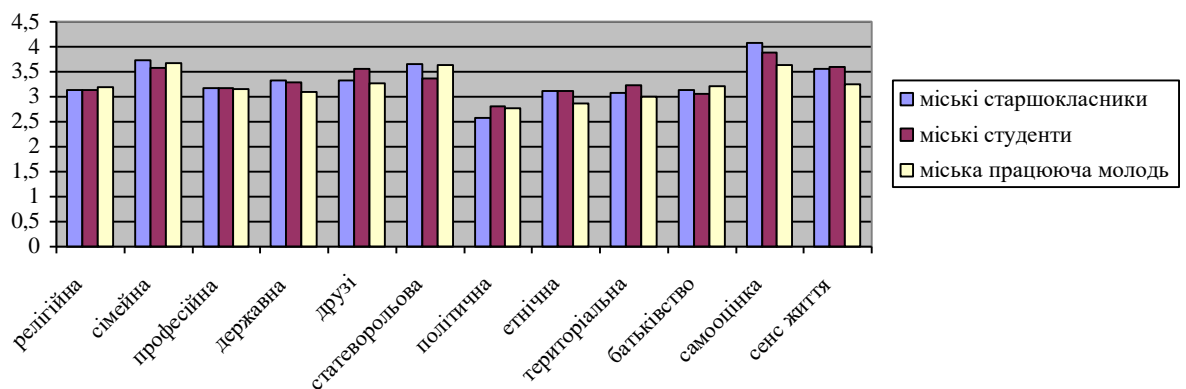

Рис. 2.10. Структура соціальної ідентичності міської молоді

Стосунки з друзями стають менш значущими для сільської працюючої молоді, при цьому вони зберігають свою значущість для молоді сільського походження, яка зорієнтована на проживання в місті. Серед міської молоді ця сфера ідентичності найбільше актуалізується в студентів, а з віком вона має тенденцію до зменшення. Можливо говорити про зменшення значущості дружніх стосунків із віком незалежно від місця проживання респондентів. Більш актуальними в цьому віці виявляються інші сфери ідентичності – сімейна і статево-рольова.

Наявність позитивно сформованої *релігійної ідентичності* передбачає існування чітких знань про свої релігійні уподобання, що проявляються в оцінних судженнях і поведінкових актах. Релігійна ідентичність у сільських старшокласників є менш сформованою і становить 2,87, ніж у міських (3,14, $p \leq 0,01$), що свідчить про невисокий рівень релігійної свідомості цієї

категорії молоді. Із переїздом до міста серед сільських студентів незалежно від їхніх планів на майбутнє проживання важливість релігійного життя зростає від 2,87 до 3,29 ($p \leq 0,01$). Ті молоді люди, які після навчання у вузі залишаються жити в місті, схильні до підтримання такого самого рівня релігійної ідентичності (3,2), що не відрізняється від аналогічних показників міської працюючої молоді (3,19). При цьому для молоді, яка повернулася і живе в селі, значущість релігії значно зменшується (2,67), порівняно зі студентами сільського походження (3,29, $p \leq 0,01$). Такі особливості формування релігійної ідентичності є досить несподіваними і такими, що суперечать традиційному уявленню про сільську громаду як високорелігійну, а міську – як відсторонену від релігійного життя. Уважаємо, що цей аспект потребує додаткового вивчення та уточнення його детермінант.

Для сільської молоді, зорієнтованої на проживання в місті, актуальність релігійної ідентичності різко збільшується вже на першому етапі міграції до міста.

Важливе місце в структурі соціальної ідентичності (та етнічної як її складової), посідає формування *державної ідентичності*, що пов'язана з різними рівнями і формами стосунків людини і суспільних інститутів, де є правове поле і взаємодія з державними установами. Доволі цінною складовою, яка характеризує державну ідентичність, є система взаємин «держава – молодь», що дістає вияв в уявленнях молоді про найефективніші способи взаємодії особи і держави.

Загалом серед сучасної української молоді рівень сформованості позитивної державної ідентичності трохи вищий від середнього, і її актуалізація з віком зменшується як серед міської, так і сільської молоді незалежно від планів на проживання в селі чи місті. Такі результати говорять про загалом низький рівень зацікавленості молоді подіями в країні, недостатнє усвідомлення себе громадянином своєї держави.

За загалом доволі низького рівня *політичної ідентичності* варто відзначити, що найвищий рівень її актуалізації припадає на студентський вік

порівняно зі старшокласниками. Студенти вперше отримують право брати участь у виборах. Це новий етап, який, безумовно, інтенсифікує їхнє самосприймання як політично активних громадян. Водночас студенти активніше беруть участь у діяльності різних політичних партій, громадських організацій, системи самоврядування тощо.

Із віком рівень політичної активності та актуалізації політичної ідентичності дещо знижується. При цьому в сільській працюючій молоді ці зміни відбуваються на статистично значущому рівні, на відміну від студентів. А в молоді сільського походження, яка живе й працює в місті, та міської молоді прояв цієї сфери соціальної ідентичності залишається без істотних змін. Хоча серед сільських студентів зростає інтерес до політичного життя, його рівень знову зменшується в разі повернення в село, що пояснюється більш тісним, ніж у місті зв'язком поколінь, обмеженістю джерел інформації, що звужує можливості політичної самоідентифікації сільської молоді.

Такі результати підтверджують думку, висловлену багатьма дослідниками сільської спільноти, про соціальну пасивність сільського населення. Скотт Дж., описуючи буденні форми спротиву селян, підкреслює їхні пасивні стратегії власного життєконструювання та їхню можливість у такий спосіб впливати на соціальні процеси. Це явище дістало назву «зброя слабких» [152].

При цьому міське населення займає більш активну, діяльнісну позицію в суспільстві. І ті молоді люди, які планують стати членами міської громади, обирають спільні з нею стратегії.

Ще однією базовою складовою в структурі соціальної ідентичності, на думку багатьох дослідників [31, 38, 103, 191, 227], є етнічна. Це усвідомлення своєї належності до етнічної спільноти. Якщо говорити про актуалізацію *етнічної ідентичності*, то її особливості помітно увиразнюються в сільських і міських старшокласників, при цьому останні демонструють нижчий рівень її сформованості. У студентів прояв етнічної ідентичності дещо підвищується

(без статистично значущих відмінностей), що знову ж таки пояснюється більш активною позицією студентів. Однак серед працюючої молоді цей показник значно зменшується незалежно від їхнього походження і планів на майбутнє. Молодь сільського походження має значно вищий рівень усвідомлення себе представником свого етносу, ніж її однолітки з міста. Працююча молодь дедалі рідше відчуває гордість за власну етнічну групу і її здобутки.

Цікавим є прояв *територіальної ідентичності* як почуття спільності соціальних зв'язків, способів організації життєдіяльності, системи цінностей, що формується на основі усвідомленості спільної території [128, с. 94]. Серед сільської молоді, яка планує або вже живе в місті, усвідомлення себе членом своєї громади, а саме сільської спільноти поступово зменшується (від 2,97 до 2,81). Серед молоді, яка зорієнтована на проживання в селі, відбувається актуалізація цієї сфери соціальної ідентичності. При цьому в студентів сільського походження, які планують повертатися в село, таке усвідомлення себе членом сільської громади значно інтенсивніше (3,26), ніж в студентів, які планують жити в місті (2,94, $p \leq 0,01$), що зумовлене прагненням перших відстояти власну територіальну ідентичність. Серед міської молоді також саме студенти схильні сильніше ідентифікувати себе зі своєю громадою. Із віком усвідомлення себе як члена сільської громади в сільській працюючій молоді зменшується (3,12), порівняно зі студентами, які планують жити в селі (3,26). Серед молоді сільського походження, яка зорієнтована на проживання в місті, тенденція в прояві територіальної ідентичності зовсім інша: їхнє усвідомлення своєї належності до сільської громади поступово зменшується (від 2,96 до 2,8), що зумовлено прагненням цієї молоді не просто мігрувати до міста, а стати членом міської громади, носієм її культури й цінностей. Порівнюючи рівень сформованості позитивної територіальної ідентичності в сільській працюючій молоді і молоді сільського походження, яка живе й працює в місті, можна стверджувати, що її прояви різняться на статистично значущому рівні і мають різновекторні тенденції змін.

Серед міської молоді саме студенти сильніше відчують ідентифікацію зі своєю спільнотою (3,23). Із віком ця складова соціальної ідентичності поступово втрачає свою значущість.

Самооцінка як важлива складова сприймання людиною себе в соціальному світі також вивчалася в межах нашого дослідження. Так, у студентів сільського походження, які планують жити в селі, коли вони приїжджають до міста на навчання, рівень самосприймання зменшується від 3,65 у сільських старшокласників до 3,5, що можна пояснити їхньою невпевненістю в собі, у своїх силах і знаннях. У новому оточенні вони схильні сприймати себе гірше, ніж є насправді, а їхня належність до низькостатусної групи детермінує формування заниженої самооцінки. Можливо така самооцінка є причиною небажання залишатися в місті. Повернення в село сприяє підвищенню рівня самооцінки порівняно зі студентами до 3,7, хоч і не на статистично значущому рівні.

Самооцінка сільської молоді, яка зорієнтована на проживання в місті, поступово підвищується, причому між рівнем самооцінки сільських старшокласників (3,65) і молоддю сільського походження, яка живе й працює в місті (3,97), є статистично значуща відмінність ($p \leq 0,05$).

Серед міської молоді рівень самооцінки поступово зменшується (від 4,08 у старшокласників до 3,62 у працюючої молоді, $p \leq 0,01$). Варто відзначити, що міські старшокласники набагато впевненіше почувають себе (4,08), ніж їхні однолітки із сільської місцевості (3,65, $p \leq 0,01$). Тож отримані дані підтверджують висновки, зроблені Дж. Тернером і Г. Теджфелом, що належність до високостатусної групи зумовлює формування адекватної високої самооцінки [225, 228].

Важливість розуміння власного *сенсу життя* для сільської молоді, яка планує жити в місті, залишається незмінною і дорівнює 3,4. Для сільської працюючої молоді формування власних світоглядних настанов та усвідомлення сенсу свого життя стає менш важливим, хоча різниця й не на

статистично значущому рівні. Що стосується міської працюючої молоді, то вона інтенсивніше втрачає інтерес до сенсу життя ($p \leq 0,01$).

Для визначення статусів різних компонентів соціальної ідентичності молоді сільського походження, яка мігрувала до міста, було вивчено кореляції між статусами і складовими соціальної ідентичності.

Проведений кореляційний аналіз дав змогу виявити такі закономірності в структурі ідентичності студентів сільського походження, які планують жити в місті (рис. 2.11).

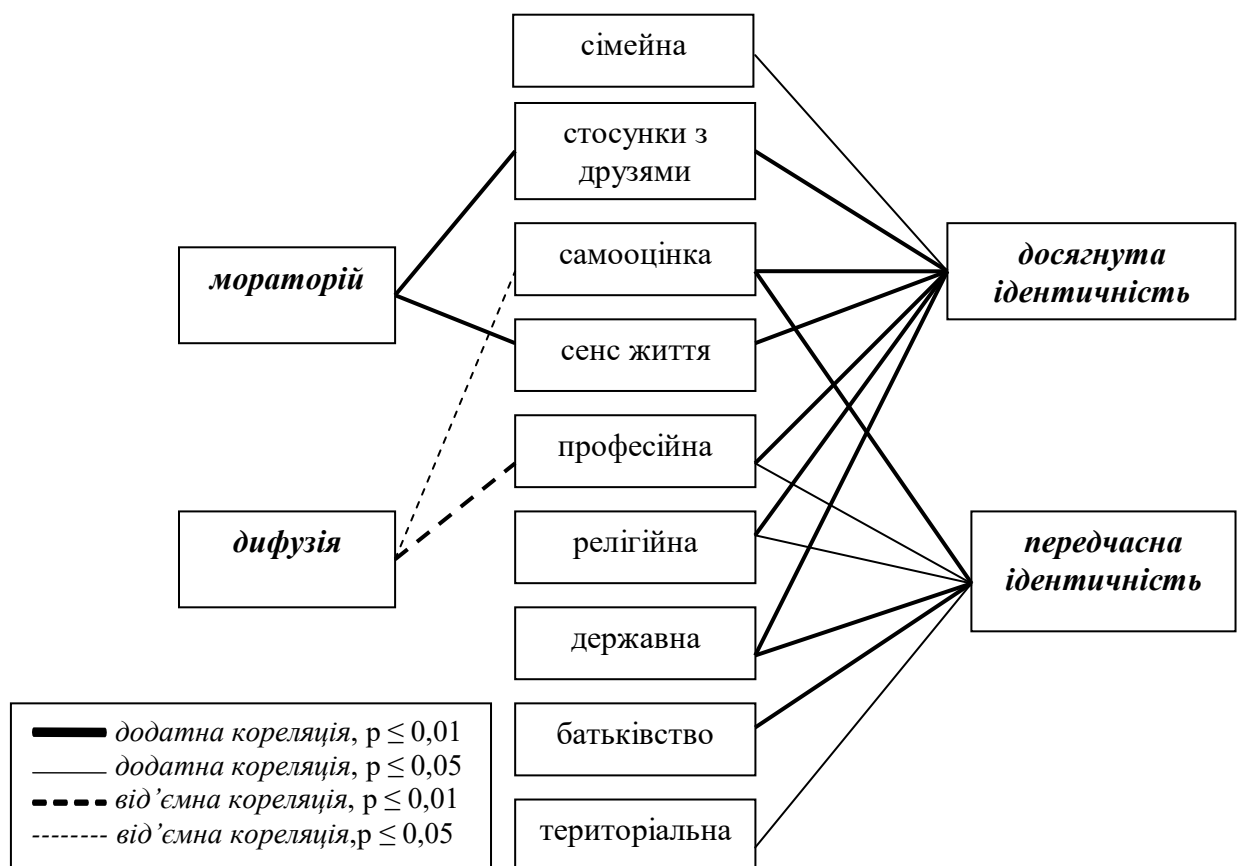

Рис. 2.11. Кореляційні плеяди статусів ідентичності і соціальної ідентичності студентів сільського походження, які планують жити в місті

Показники професійної ($r=0,42$), релігійної ($r = 0,35$) і державної ($r=0,37$) ідентичності, стосунки з друзями ($r = 0,28$), сенс життя ($r = 0,51$), рівень самооцінки ($r = 0,49$; $p \leq 0,01$) та сімейна ідентичність ($r = 0,22$; $p \leq 0,05$)

суттєво позитивно корелюють зі статусом досягнутої ідентичності. Це вказує на те, що студенти сільського походження, які планують жити в місті, уже пережили кризу ідентичності і в кожній із цих сфер дотримуються своїх життєвих позицій. Зі статусом передчасної ідентичності позитивно корелюють такі компоненти соціальної ідентичності, як рівень самооцінки ($r = 0,28$), батьківство ($r = 0,34$), державна ідентичність ($r = 0,31$; $p \leq 0,01$), а також професійна ($r = 0,19$), релігійна ($r = 0,2$) і територіальна ідентичність ($r = 0,18$; $p \leq 0,05$). Такі дані говорять про те, що на формування зазначених компонентів соціальної ідентичності істотно впливають настанови, прийняті і засвоєні від важливих інших осіб. Тобто оцінка власних здобутків, розуміння своїх батьківських ролей, усвідомлення своєї позиції в системі «я – держава», можливість робити професійний і релігійний вибір, а також усвідомлювати себе членом територіальної громади відбуваються під впливом зовні заданих цінностей і настанов.

Було виявлено позитивні кореляційні зв'язки між статусом мораторій і показниками «стосунки з друзями» ($r = 0,31$) та «сене життя» ($r = 0,57$; $p \leq 0,01$). На думку Дж. Марсія, мораторій властивий тим, хто перебуває в пошуку, однак він може тривати досить довго [218]. Виходячи з положень, висловлених О. Солдатовою, мораторій являє собою стабільний період розвитку ідентичності [158]. Тому можемо стверджувати, що в студентів сільського походження, які планують жити в місті, ще відбувається встановлення дружніх взаємин, що безумовно пов'язано з їхнім переїздом до міста і зміною найближчого соціального оточення. Водночас ще триває формування світоглядних настанов, однак ці процеси не пов'язані з кризою соціальної ідентичності.

Отримані показники професійної ідентичності і рівня самооцінки значуще обернено корелюють із дифузією ідентичності ($r = -0,32$; $p \leq 0,01$ та $r = -0,19$; $p \leq 0,05$, відповідно). Це свідчить про те, що статус дифузності пов'язаний із невизначеністю особистості в професійній сфері або ж її невдоволеністю своєю професією і роботою, що супроводжується проявом

розмитої професійної орієнтації та несформованої (негативної, за Дж. Тернером [227]) професійної ідентичності. Також цей статус супроводжується невпевненістю особистості у власних силах, низьким рівнем самооцінки, що відображається в загальній невдоволеності своїм життям.

Отже, у структурі соціальної ідентичності студентів сільського походження, які планують жити в місті, статус досягнутої ідентичності властивий таким компонентам, як сімейна ідентичність, стосунки з друзями та сенс життя. Загалом статус досягнутої ідентичності супроводжується впевненістю особистості в собі і власних силах, що безумовно формується під впливом найближчого соціального оточення, його цінностей і настанов. Натомість дифузія ідентичності проявляється в заниженій самооцінці і зневірі у власних силах. Досягнутою є також професійна, релігійна і державна ідентичності, однак на їхнє формування ще продовжують певною мірою впливати настанови, привнесені із соціального оточення. Становлення таких компонентів соціальної ідентичності, як батьківство і територіальна ідентичність студентів сільського походження, які планують жити в місті, відбувається завдяки пасивному засвоєнню норм і настанов, прийняттю вже наявних цінностей найближчого оточення. У статусі поступового, помірною пошуку перебувають стосунки з друзями і сенс життя. Водночас не було виявлено жодної дифузної складової соціальної ідентичності, що вказує на нормальний перебіг становлення і брак кризи соціальної ідентичності в цієї категорії молоді.

У процесі вивчення особливостей соціальної ідентичності молоді сільського походження, яка живе й працює в місті, було з'ясовано, що в її структурі є значущі прямі кореляційні зв'язки між статусом досягнутої ідентичності і такими компонентами: стосунки з друзями ($r = 0,37$), рівень самооцінки ($r = 0,54$), державна ($r = 0,34$), професійна ($r = 0,43$; $p \leq 0,01$) і статево-рольова ідентичність ($r = 0,29$; $p \leq 0,05$). Кореляційну плеяду подано на рис. 2.12. Цей факт дає змогу говорити, про сформованість таких

компонентів соціальної ідентичності, при цьому тільки у формуванні статево-рольових установок молода людина продовжує прислухатися і наслідувати поведінкові патерни, привнесені із соціального оточення.

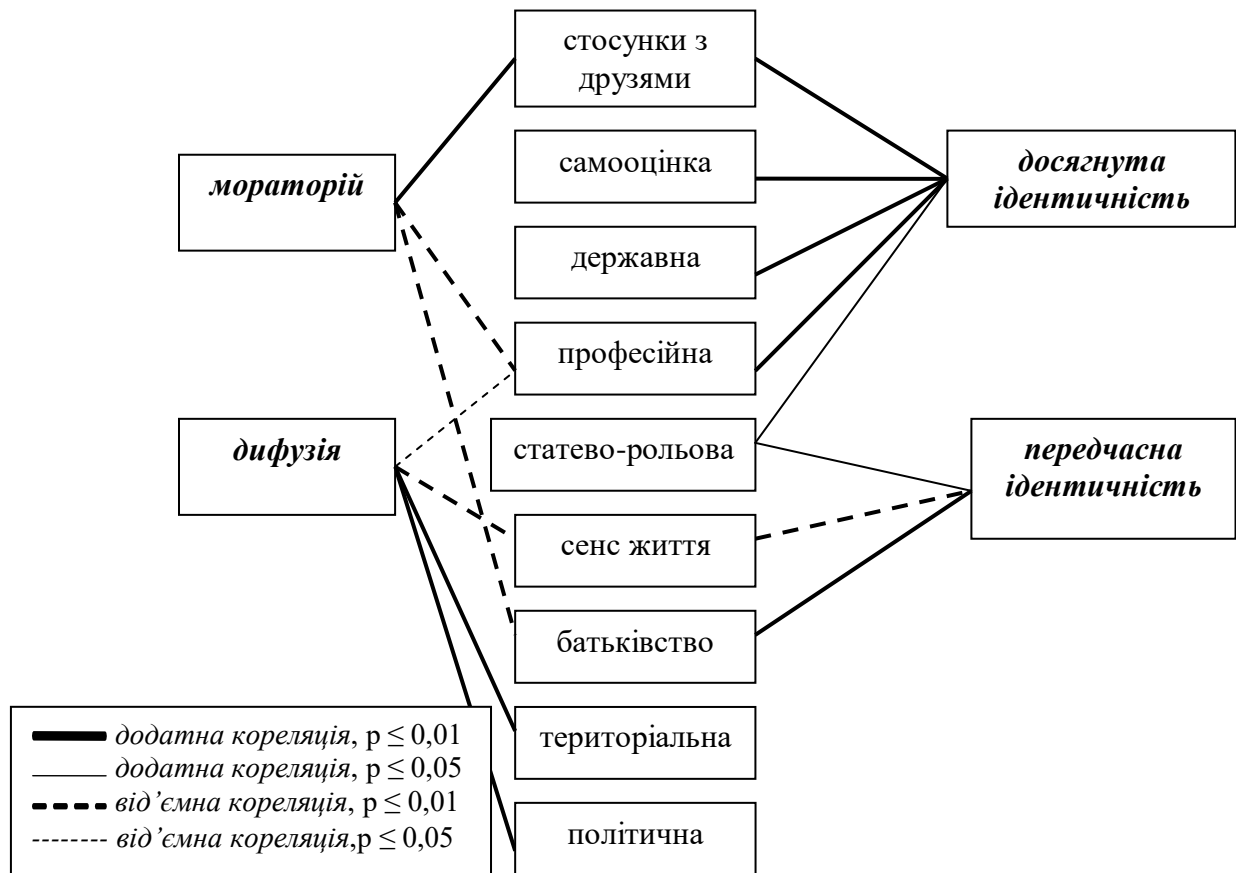

Рис. 2.12. Кореляційні плеяди статусів ідентичності і соціальної ідентичності молоді сільського походження, яка живе і працює в місті

Виявлені прямі кореляції передчасної ідентичності і статево-рольової ідентичності ($r = 0,3$; $p \leq 0,05$) та батьківства ($r = 0,34$; $p \leq 0,01$) показують істотну роль найближчого оточення в становленні поглядів молодих людей із сільської місцевості на їхні гендерні ролі та розуміння власних батьківських ролей. Було також виявлено непряму кореляцію передчасної ідентичності з відчуттям сенсу життя ($r = -0,4$; $p \leq 0,01$). Тобто чим частіше людина замислюється над власним життям, його цінністю й сенсом, тим менше вона схильна наслідувати інших і воліє робити свій власний вибір.

Мораторій перебуває в тісному позитивному зв'язку із стосунками з друзями ($r = 0,4$; $p \leq 0,01$) та від'ємному – із професійною ідентичністю ($r = -0,35$; $p \leq 0,01$) і батьківством ($r = -0,41$; $p \leq 0,01$). Можемо припустити, що на цьому віковому етапі в умовах переїзду і зміни соціального оточення молода людина продовжує поступовий пошук друзів, установлення нових взаємин тощо. Водночас статус мораторію супроводжується низьким рівнем сформованості професійної ідентичності та усвідомлення своїх батьківських ролей. Оскільки професійні орієнтації цієї категорії молоді вже досить визначені, то немає потреби в продовженні їхнього пошуку, а батьківство як соціальна роль, особливості якої активно дублюються за зразком значущих інших, не викликають у молодій людині потреби самостійного пошуку та бажання дотримуватися власних орієнтирів.

Дифузна ідентичність має значущі обернені зв'язки з професійною ідентичністю ($r = -0,27$; $p \leq 0,05$) і сенсом життя ($r = -0,52$; $p \leq 0,01$), що вказує на те, що цей статус супроводжується невизначеністю в професійній сфері і розмитістю життєвих орієнтирів. Водночас дифузія тісно корелює з територіальною ($r = 0,34$; $p \leq 0,01$) та політичною ідентичністю ($r = 0,41$; $p \leq 0,01$). Це може говорити про несформованість у молоді сільського походження, яка живе й працює в місті, чіткого відчуття своєї територіальної належності, ототожнення себе із членом певної громади, а також про дифузність і розмитість політичних поглядів та уподобань.

Отже, емпірично доведено, що юнацький вік характеризується невизначеністю ідентифікаційних структур та активним пошуком молодою людиною себе в соціальному світі незалежно від її походження і планів на майбутнє. За таких умов ми можемо лише фіксувати тенденції зрушень у тій чи іншій сфері соціальної ідентичності. Молодь сільського походження, яка планує жити або вже живе в селі, характеризується ригідністю і негативною трансформацією окремих компонентів соціальної ідентичності, а саме: незмінними залишаються сімейна, статево-рольова ідентичності та

усвідомлення сенсу життя, знижується рівень професійної, релігійної, державної, політичної, етнічної ідентичності.

Соціальна ідентичність молоді сільського походження, яка планує жити або вже живе в місті, більш пластична і характеризується активнішим переконструюванням ідентифікаційних структур. Так, для цієї категорії молоді властиві позитивні зрушення у формуванні релігійної, статево-рольової ідентичності, усвідомленні своїх батьківських ролей, при цьому простежується зниження професійної, державної, етнічної і територіальної ідентичності. Майже без змін залишається рівень сімейної ідентичності, усвідомлення сенсу життя та важливість дружніх взаємин.

Для міської молоді також властива певна ригідність ідентифікаційних структур, а саме: стабільними залишаються релігійна, сімейна, професійна, статево-рольова, політична, територіальна ідентичності, дружні взаємини і ставлення до батьківства. Знижується рівень державної, етнічної ідентичності, самооцінки та усвідомлення сенсу життя.

2.3.5. Психологічний зміст механізмів трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті. Для визначення психологічних механізмів трансформації ідентичності сільської молоді, яка мігрувала до міста, було проведено два факторні аналізи в просторі ознак, що є індикаторами трансформації соціальної ідентичності. Такими індикаторами в дослідженні є ознаки, що відображають компоненти соціальної ідентичності, які зазнали трансформації внаслідок переїзду сільської молоді до міста на статистично значущому рівні.

Визначаючи психологічні механізми, ми виходили з трактування свідомості, запропонованого О. Леонтьєвим. Він розумів останню як індивідуальну систему значень, які поєднані з чуттєвими образами і завдяки перцепції утворюють зв'язок між свідомістю і предметним світом, особистісними смислами, що визначають зв'язок свідомості з мотиваційно-потребовою сферою людини. Таке розуміння свідомості як системи знаків

передбачає, що утворення і зміна значень як складової свідомості виступають механізмом зміни і трансформації свідомості. Ця концепція О. Леонтьєва, таким чином, долає позитивістський підхід, що полягає в окремому вивченні механізмів і змісту психічних процесів, та дає можливість виділити єдиний спосіб опису змісту індивідуальної свідомості і механізмів її зміни, який лежить у площині семантичного аналізу [88]. Для дослідження трансформацій, що відбуваються в соціальній ідентичності сільської молоді, яка мігрувала до міста і бажає стати членом міської громади, було відібрано відповідні індикатори, що відображають таку трансформацію. Припускаємо, що такими індикаторами можуть бути запитання, які відповідають таким критеріям:

- є статистично значуща різниця у відповідях на запитання між сільськими старшокласниками, студентами сільського походження, які планують жити в місті, і молоді сільського походження, яка живе й працює в місті.
- ці зміни не повинні простежуватися між міськими старшокласниками, міськими студентами і міською працюючою молоддю, а також між сільськими старшокласниками, студентами сільського походження, які планують жити в селі, і сільською працюючою молоддю.

Ми також порівняли групи студентів сільського походження, що планують жити в місті, і студентів сільського походження, що планують жити в селі, а також студентів сільського походження, що планують жити в місті, і міських студентів і визначили ті індикатори, де є статистично значуща різниця між відповідями студентів сільського походження, що планують жити в місті, і студентів сільського походження, що планують жити в селі, але не простежується статистично значущої різниці між студентами сільського походження, що планують жити в місті і міськими студентами. Аналогічну процедуру було проведено з відповідями молоді сільського походження, що працює в місті, і сільської працюючої молоді, а також молоді сільського походження, що працює в місті, і міської працюючої молоді. Також доречним видається порівняння різниці між сільськими і

міськими учнями та молоддю сільського походження, що живе й працює в місті, і міською працюючою молоддю. Різниця, яка була між сільськими і міськими учнями, але не простежується між молоддю сільського походження, що працює в місті, і міською працюючою молоддю, також може показувати напрями трансформації, зумовленої інтеграцією молоді сільського походження в міську спільноту. Загалом було виділено 45 таких індикаторів, які зазнають змін у зв'язку з переїздом молоді сільського походження до міста.

Цей процес можна умовно поділити на два етапи. Перший припадає на період студентського навчання у вузі, оскільки більшість сільської молоді вперше виїжджає до міста з метою навчання. Трансформації цього етапу відображено в різниці між відповідями сільських старшокласників і студентів сільського походження, які планують жити в місті. Таких індикаторів виявилось 40. Другий етап пов'язано із закінченням навчання і вибором молодою людиною дальшого місця проживання. Частина студентської молоді повертається жити в село, а частина залишається жити в місті, намагаючись знайти роботу і влаштувати своє сімейне життя. Зміни, які відбуваються на цьому етапі, простежуються в різниці між відповідями студентів сільського походження, які планують жити в місті, і молоддю сільського походження, яка живе й працює в місті. Було виявлено 36 індикаторів, що показали різницю між студентами сільського походження і молоддю сільського походження, яка живе й працює в місті.

За вікові зміни вважаємо ті, які повторюються у вертикальних порівняннях різних груп молоді: СУ-ССМ-СПМ; СУ-ССС-СПС; МУ-МС-МП.

Після визначення індикаторів, що відображають трансформацію соціальної ідентичності сільської молоді, зумовлену міграцією до міста, можна переходити до безпосереднього вивчення психологічних механізмів, що лежать в основі цього процесу.

Факторний аналіз здійснювався за методом головних компонент з обертанням Varimax Normalized. Оптимальна кількість факторів, що виділилися, та їхня статистична значущість перевірялися за критерієм Кайзера.

Інтерпретація даних факторного аналізу проводилася на основі групування показників, які мають найбільші вклади в сумарну дисперсію, та пошуку спільної гіпотези, що пояснює статистичну близькість або розбіжність показників, які об'єдналися у факторі.

Для проведення першого факторного аналізу ми взяли анкети восьми основних груп респондентів, за порівнянням відповідей яких визначалися трансформації соціальної ідентичності (рис. 2.2.): сільських старшокласників, студентів сільського походження, що планують жити в селі, студентів сільського походження, що планують жити в місті, сільської працюючої молоді, молоді сільського походження, що живе й працює в місті, міських старшокласників, міських студентів, міської працюючої молоді. Після Varimax обертання утворилися вісім значущих факторів, що описують 56,8% загальної дисперсії. Згідно з критерієм адекватності вибірки Кайзера-Мейєра-Олкіна ($KMO = ,716$), вибірка є прийнятно адекватною для проведення факторного аналізу. За критерієм сферичності Барлетта, що визначає нормальність розподілу змінних, отримані дані прийнятні для проведення факторного аналізу ($0,000$; $p \leq 0,001$).

Так, **перший фактор**, загальний вклад якого в сумарну дисперсію становить 12,7%, дістав назву «*ідеалізація власної групи*». Він був утворений такими ознаками: «невиховані – виховані» (0,81), «уважні, чуйні – байдужі» (-0,75), «погані звички, пияцтво – здоровий спосіб життя» (0,70), «енергійні, активні – пасивні, бездіяльні» (-0,60), «неосвічені – освічені» (0,56), «мають перспективи – не мають перспектив» (-0,48). В основу цього фактору лягли ознаки, що описували сільську молодь, вектор оцінки якої визначався за порівнянням середніх значень.

Другий фактор (7,7% дисперсії) склали такі ознаки: «самовпевнені, амбітні – сором'язливі, невпевнені» (0,76), «гарно вдягнені, модні – невимогливі до одягу, неохайно вдягнені» (0,67), «мають зв'язки, підтримку – не мають зв'язків, підтримки» (0,56), «замкнуті, відлюдкуваті – товариські, дружелюбні» (-0,51). Аналіз середніх значень за кожною ознакою дав можливість інтерпретувати його як механізм **«деідеалізація (знецінення) власної групи»**.

У **третьому факторі «групова деідентифікація»** (7,1%) було поєднано такі індикатори: «у майбутньому я планую стати членом іншої громади» (0,81), «я хотів би бути членом іншої громади» (0,72), «якби я мав таку можливість, я із задоволенням змінив би свою етнічну групу» (0,64).

Ознаки «я беру активну участь у діяльності своєї громади» (0,78), «я беру активну участь у заходах, що безпосередньо стосуються моєї етнічної належності» (0,75), «можу проявити байдужість» (-0,49) утворили **четвертий фактор**, який ми інтерпретували як **«активне залучення»**. Вклад у сумарну дисперсію цього фактора становить 6,5%.

До **п'ятого фактору** (6,5%) увійшли такі показники, як «чуйний до прохань про допомогу» (0,65), «інші думають про мене позитивно» (0,62), «безініціативний» (-0,60), «я мало вірю в себе» (-0,42). Цей фактор отримав назву **«ідеалізація образу Я»**.

Шостий фактор, загальний вклад якого в сумарну дисперсію становить 6,3%, утворили такі ознаки: «упертий» (0,71), «маю дух суперечності» (0,65), «можу проявити байдужість» (0,44), через що його було інтерпретовано як **«конфронтація»**.

До **сьомого фактору «деідеалізація образу Я»** (5,4%) увійшли ознаки «я мало вірю в себе» (0,65), «надаю можливість іншим приймати рішення» (0,59), «часом у мене буває апатія, песимізм, я нічого не роблю» (0,59).

Восьмий фактор було утворено показниками: «безкорисливий» (0,63), «мають перспективи – не мають перспектив» (0,49), «замкнуті, відлюдкуваті

– товариські, дружелюбні» (0,47). Цей фактор отримав назву *«альтруїзм»*. Його вклад у сумарну дисперсію становить 4,7%.

Усі отримані фактори, крім восьмого, було інтерпретовано як психологічні механізми, що лежать в основі трансформації ідентичності.

Таку саму процедуру було проведено серед відповідей так званої цільової групи, тобто сільської молоді, яка планує або вже живе в місті. До аналізу бралися анкети сільських старшокласників, що планують жити в місті, студентів сільського походження, які планують жити в місті, та молоді сільського походження, яка живе й працює в місті. У результаті утворилися десять факторів, що пояснюють 59,7% загальної дисперсії. За критерієм адекватності вибірки Кайзера-Мейєра-Олкіна (КМО = ,706) та критерієм сферичності Барлетта (,000; $p < 0,001$) отримані дані прийнятні для проведення факторного аналізу. Незважаючи на доволі велику кількість утворених факторів, вважаємо за недоречне скорочувати їхню кількість, оскільки важливим є аналіз і визначення саме тих факторів, що могли б бути інтерпретовані як механізми трансформації соціальної ідентичності.

Перший фактор «ідеалізація власної групи» (вклад у сумарну дисперсію 10,4%) було утворено такими ознаками: «невиховані – виховані» (0,80), «уважні, чуйні – байдужі» (-0,75), «погані звички, пияцтво – здоровий спосіб життя» (0,72), «неосвічені – освічені» (0,55), «енергійні, активні – пасивні, бездіяльні» (-0,52), «мають перспективи – не мають перспектив» (-0,41).

Другий фактор поєднав такі ознаки: «самовпевнені, амбітні – сором'язливі, невпевнені» (0,77), «мають зв'язки, підтримку – не мають зв'язків, підтримки» (0,68), «гарно вдягнені, модні – невимогливі до одягу, неохайно вдягнені» (0,64). Цей фактор дістав назву *«деідеалізація власної групи»*. Його вклад у сумарну дисперсію становить 7,0%.

У третьому факторі *«релігійна ідентичність»* (6,1%) поєдналися такі ознаки: «я заведено в нашій сім'ї, я вірю в Бога» (0,80), «я відчуваю, що остаточно визначився у своєму релігійному виборі» (0,67), «я абсолютно впевнений у тому, що людина повинна вірити в що-небудь» (0,64).

Четвертий фактор «активне залучення» (5,6%) поєднав такі ознаки: «я беру активну участь у заходах, що безпосередньо стосуються моєї етнічної належності» (0,83), «я беру активну участь у діяльності своєї громади (свого села або міста)» (0,80).

П'ятий фактор «конформізм» (5,5%) поєднав такі ознаки: «мене в сім'ї мало розуміють» (0,74), «з усіма погоджуюся» (0,44), «я мало вірю в себе» (0,44).

До **шостого фактору «конфронтація»** (5,4%) увійшли такі ознаки: «упертій» (0,76), «маю дух суперечності» (0,66).

Ознаки «інші думають про мене позитивно» (0,70), «чуйний до прохань про допомогу» (0,68), «дорожу думкою оточення» (0,46) об'єдналися в **сьомому факторі**, що дістав назву «альтруїзм». Його вклад у сумарну дисперсію становить 5,3%.

Восьмий фактор «групова деідентифікація» (5,3%) поєднав такі ознаки: «у майбутньому я планую стати членом іншої громади» (0,78), «якби я мав таку можливість, я із задоволенням змінив би свою етнічну групу» (0,74).

До **дев'ятого фактору** увійшли такі ознаки, як «я мало вірю в себе» (0,83), «я не впевнений, що правильно обрав професію» (0,42). Цей фактор дістав назву «**деідеалізація образу Я**», і його загальний вклад у сумарну дисперсію дорівнює 4,9%.

Десятий фактор «дифузія ідентичності» (4,2%) поєднав ознаки «я не замислювався над вибором професії, у мене якось саме по собі вийшло» (0,83), «дорожу думкою оточення» (-0,52).

Як видно з двох факторних структур, шість факторів, а саме «ідеалізація власної групи», «деідеалізація власної групи», «групова деідентифікація», «активне залучення», «конфронтація» та «деідеалізація образу Я» проявилися в обох аналізах, що дає нам підстави вважати, що саме ці механізми є вагомими і лежать в основі трансформації ідентичності, пов'язаної з переїздом сільської молоді до міста. У першій факторній

структурі проявився також механізм «ідеалізація образу Я», а в другій – «конформізм», які, на нашу думку, теж варто розглядати як важливі психологічні механізми трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті. Деякі фактори, такі як «релігійна ідентичність», «альтруїзм», «дифузія ідентичності» не можуть бути інтерпретовані як психологічні механізми, а отже і не піддаватимуться дальшому аналізу.

Ураховуючи, що зміст шести аналогічних факторів за результатами двох факторних структур доволі схожий, до аналізу ми взяли ті фактори, які мають найбільший вклад у сумарну дисперсію, а отже пояснюють ширше поле досліджуваного явища. Тому зміст семи факторів, які виділилися в першому факторному аналізі, та одного фактору, що виділився під час другого факторного аналізу, було взято за смислову основу загальних психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті.

У такий спосіб на основі отриманих факторних структур ми виявили вісім психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті, а саме: «ідеалізація власної групи», «деідеалізація власної групи», «групова деідентифікація», «активне залучення», «ідеалізація образу Я», «конфронтація», «деідеалізація образу Я», «конформізм».

За своїм семантичним наповненням вони утворюють чотири біполярні конструкти: «ідеалізація – деідеалізація власної групи», «активне залучення – групова деідентифікація», «конформізм – конфронтація», «ідеалізація – деідеалізація образу Я».

2.3.6. Особливості функціонування психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності в різних соціально-демографічних групах молоді. Наступний етап аналізу емпіричних даних мав на меті з'ясувати особливості функціонування виокремлених психологічних

механізмів у різних соціально-демографічних групах молоді та визначити специфіку функціонального навантаження механізмів залежно від віку, статі, походження та планів на подальше місце проживання респондентів, рівня їхньої освіти та тривалості проживання в місті. Основним був аналіз дії механізмів відповідно до виділених нами соціально-демографічних груп (СУ, ССС, ССМ, СПС, СПМ, МУ, МС, МП). Із метою увиразнення дії цих механізмів залежно від соціально-демографічних показників респондентів, а також для з'ясування факту статистичної залежності між виділеними механізмами і соціально-демографічними характеристиками респондентів було застосовано метод двовимірного аналізу на основі використання тесту χ^2 і створенням таблиць спряженості.

Вивчаючи соціально-психологічну природу цих механізмів, до аналізу ми брали такі соціально-демографічні ознаки, як вік, стать, освіта, походження, плани на майбутнє, тривалість проживання в місті. За віком респонденти розподілилися на три групи: 15–17 років, представлені сільськими та міськими старшокласниками; 18–21 рік, які переважно є студентами; 22–25 років – переважно працююча молодь. Такий розподіл урахує основні види діяльності молоді, дає можливість простежити вікову динаміку змін у тих чи інших структурах ідентичності та особливостях дії психологічних механізмів.

За рівнем освіти вибірка була представлена старшокласниками з неповною середньою освітою; студентами молодших курсів із повною середньою освітою; працюючою молоддю та студентами, які отримали середню спеціальну освіту; студентами старших курсів, які мають неповну вищу освіту; працюючою молоддю з вищою освітою.

За походженням вибірка була представлена молоддю із сіл, селищ міського типу Сумської області, а також із міста Суми.

Відповідно до планів молоді щодо майбутнього місця проживання респонденти розподілилися на п'ять груп: 1) ті, що планують жити в місті; 2) ті, що планують жити в селищі; 3) ті, що зорієнтовані на проживання в

селі; 4) ті, що планують виїхати за кордон; 5) ті, що не визначилися зі своїми планами.

Залежно від тривалості проживання в місті вибірка була поділена на п'ять груп: 1) ті, що ніколи не жили в місті (це переважно сільські старшокласники та працююча сільська молодь, що ніколи не виїжджала до міста); 2) ті, що живуть у місті до двох років (здебільшого це студенти молодших курсів); 3) ті, що живуть у місті від двох до чотирьох років (студенти старших курсів із сіл і селищ та частково сільська молодь, яка працює в місті); 4) ті, що живуть у місті від п'яти до одинадцяти років (сільська молодь, що працює в місті); 5) ті, що жили в місті все життя (міська молодь).

Механізм *«ідеалізація власної групи»* відображає схильність сільської молоді завищувати позитивні риси сільської молоді як власної групи, давати їй більш позитивні описи і заперечувати негативні риси. Дія цього механізму залежить від походження респондентів, їхньої освіти, планів на майбутнє та тривалості проживання в місті. Варто зазначити, що мова йде про оцінку респондентами саме сільської молоді як певної соціально-демографічної групи.

Механізм *«ідеалізація власної групи»* диференціюється відповідно до орієнтацій молоді на проживання в селі або місті (рис. 2.13). Так, молодь сільського походження, що живе й працює в місті, найменше схильна ідеалізувати свою громаду (42,4%), тоді як молодь, що працює в селі, більш прихильно ставиться до своєї громади (63,9%). Цікавим є той факт, що серед студентів, найвище свою громаду оцінюють саме сільські студенти, що планують жити в місті (73,8%), і дещо менше – сільські студенти, що орієнтуються на життя в селі (67,7%), хоча й не на значущому рівні. Очевидно, як ті, так і другі об'єднані прагненням підтримати в новому для них міському середовищі позитивний образ сільської громади як високостатусної групи.

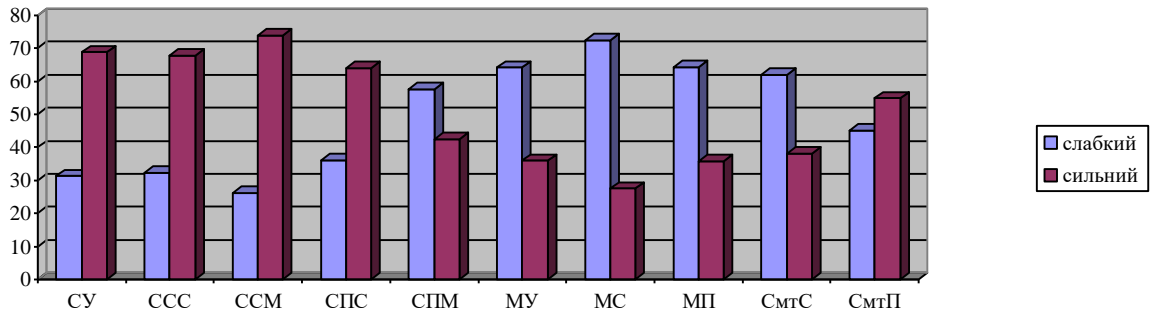

Рис. 2.13. Дія механізму «ідеалізація власної групи» у представників різних соціально-демографічних груп

Із погляду *походження* респондентів найбільша кількість селян (65,7%) має сильний прояв механізму «ідеалізація власної групи» (рис. 2.14). Це говорить про те, що вони схильні описувати сільську молодь як власну групу в більш позитивних рисах, ніж це робить міська молодь або молодь із селищ. Сильний прояв цей механізм має в 32,9% міської молоді та 41,2% молоді із селищ і малих міст. За критерієм χ^2 Пірсона коефіцієнт статистичної значущості становить 0,000 ($p \leq 0,001$).

Механізм «ідеалізація власної групи» найсильніше актуалізується серед молоді з неповною середньою *освітою* (серед старшокласників) – 52,3% та з повною середньою освітою (переважно студенти перших-других курсів) – 54,1%. Чим вища освіта, тим слабше діє зазначений механізм ($\chi^2 = 0,047$, $p \leq 0,05$).

Простежується залежність між проявом цього механізму і *планами* респондентів на майбутнє. Серед молоді, яка планує жити в селі, 65,6% тих, у кого актуалізується механізм «ідеалізація власної групи». Серед молоді, що планує жити в селищі або малому місті, частка тих, хто має сильний прояв цього механізму, становить 56%, а серед зорієнтованих на місто – 48,1%. Тут різниця на дуже високому рівні статистичної значущості ($\chi^2 = 0,000$, $p \leq 0,001$).

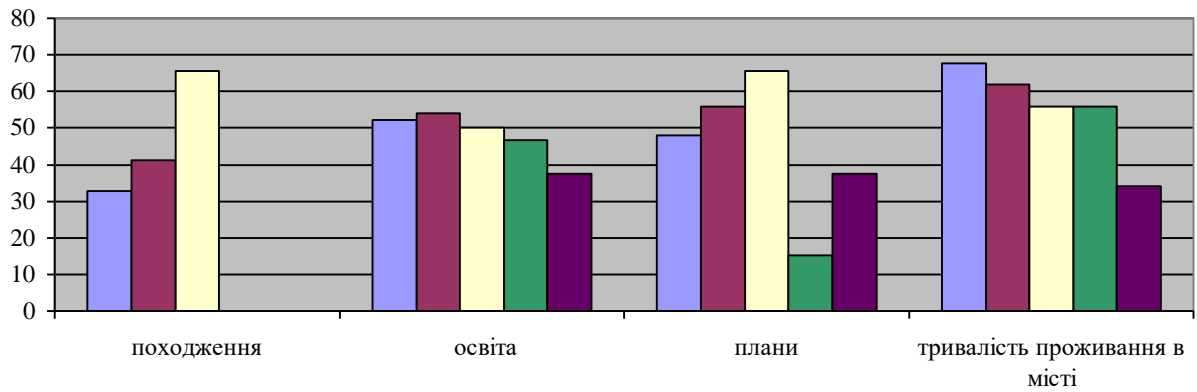

Рис.2.14. Ступінь вираженості механізму «ідеалізація власної групи» в групах молоді за походженням, освітою, планами на майбутнє та тривалістю проживання в місті

за походженням: ■ – місто, ■ – смт, ■ – село;

за рівнем освіти: ■ – неповна середня, ■ – повна середня, ■ – середня спеціальна, ■ – неповна вища, ■ – повна вища;

за планами на майбутнє: ■ – жити в місті, ■ – у смт або малому місті, ■ – у селі, ■ – за кордоном, ■ – не визначилися;

за тривалістю проживання в місті: ■ – не жив, ■ – до 2 років, ■ – від 2 до 4 років, ■ – від 5 до 11 років, ■ – усе життя.

Відзначається також лінійна залежність між актуалізацією механізму «ідеалізація власної групи» і тривалістю проживання в місті. Чим менше молода людина жила в місті, тим актуальнішим для неї є цей механізм. Найвищою частка молодих людей, що мають сильний прояв такого механізму, є серед тих, хто ніколи не жив у місті – 67,8%, і поступово знижується серед тих, хто жив у місті до двох років – 61,8%, жив від двох до чотирьох років – 55,9%, від п’яти до одинадцяти років – 55,8%, весь час жив у місті – 34,0%. Різниця статистично значуща на рівні 0,000 ($p \leq 0,001$).

Механізм «деідеалізація власної групи» відображає схильність сільської молоді нівелювати здобутки і позитивні риси власної групи, описувати сільську молодь у негативному світлі. Цей механізм виявився чутливим до таких ознак, як вік, стать, походження, плани на майбутнє, освіта, тривалість проживання в місті.

Аналізуючи ступінь вираженості механізму «деідеалізація власної групи», можна відзначити, що серед молоді сільського походження найбільш вираженим цей механізм виявився в тих, хто живе й працює в місті (57,6%) (рис. 2.15). Припускаємо, що, переїхавши до міста і ставши членом міської громади, ця категорія молодих людей змінює своє ставлення до сільської молоді як власної групи та оцінює її більш критично. У такий спосіб відбувається трансформація уявлень сільської молоді про свою та інші групи і їхні характеристики. Як бачимо, такі уявлення про сільську молодь дедалі більше наближається до аналогічних уявлень міської молоді.

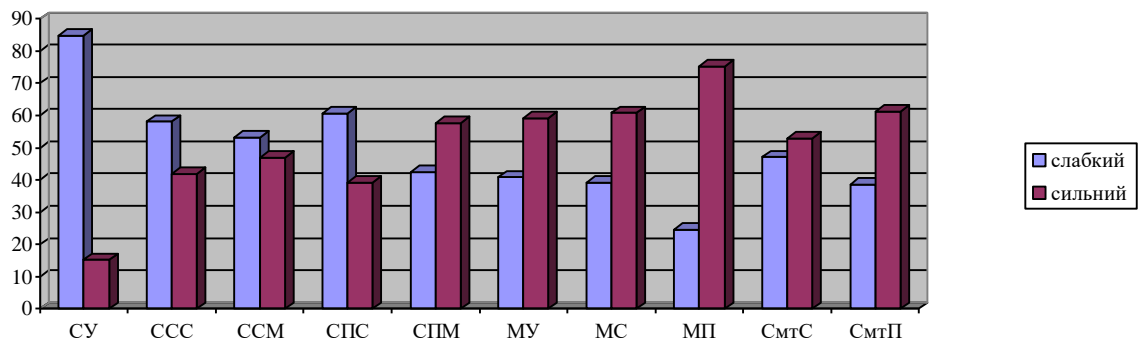

Рис.2.15. Дія механізму «*деідеалізація власної групи*» у представників різних соціально-демографічних груп

Дія механізму «деідеалізація власної групи» диференціюється за ознакою *віку* (рис. 2.16). Чим старшими є респонденти, тим частіше для них актуальним є даний механізм. Так, лише для 42,6% респондентів віком від 15 до 17 років механізм «деідеалізація власної групи» має сильний прояв. Він актуалізується в 50,4% молодих людей віком від 18 до 21 років. Цей механізм характерний для 62,3% молодих людей віком від 22 до 25 років ($\chi^2 = 0,001$, $p \leq 0,001$).

Аналізуючи кореляцію прояву цього механізму з ознакою *статі*, можна відзначити, що він властивий 61,1% і лише 38,9% ($\chi^2 = 0,018$, $p \leq 0,05$). Тож, як бачимо, для дівчат більш характерною є деідеалізація власної групи, тобто сільської спільноти, нівелювання її здобутків.

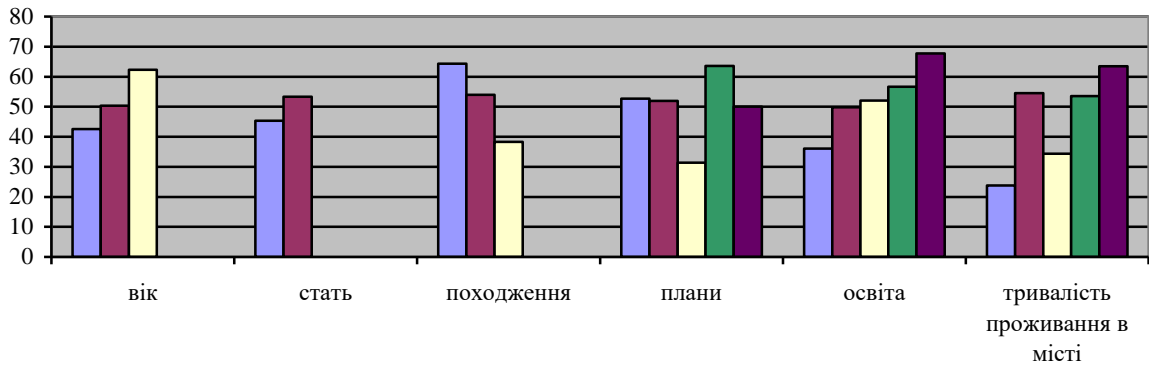

Рис. 2.16. Ступінь вираженості механізму «*деідеалізація власної групи*» в групах молоді за походженням, освітою, планами на майбутнє та тривалістю проживання в місті

за віком: ■ – 15-17 років, ■ – 18-21 рік, ■ – 22-25 років
за статтю: ■ – чоловіки, ■ – жінки
за походженням: ■ – місто, ■ – с-т, ■ – село;
за рівнем освіти: ■ – неповна середня, ■ – повна середня, ■ – середня спеціальна, ■ – неповна вища, ■ – повна вища;
за планами на майбутнє: ■ – жити в місті, ■ – у с-ті або малому місті, ■ – у селі, ■ – за кордоном, ■ – не визначилися;
за тривалістю проживання в місті: ■ – не жив, ■ – до 2 років, ■ – від 2 до 4 років, ■ – від 5 до 11 років, ■ – усе життя.

Дія механізму «*деідеалізація власної групи*» диференціюється також відповідно до *походження* респондентів. Серед міської молоді 64,3% схильні актуалізувати цей механізм, менше таких серед молодих людей із селищ (54%) та із сільської місцевості (38,3%) ($\chi^2 = 0,000$, $p \leq 0,001$).

Відповідно до *планів*, які має сільська молодь на майбутнє, дія цього механізму також диференціюється. Найбільша частка тих, у кого сильно активізований механізм *деідеалізації власної групи*, саме серед молоді, зорієнтованої на проживання в місті (79,4%). Механізм *деідеалізації власної групи* властивий 52,7% молоді, що планує жити в місті, 52% молоді, зорієнтованої на проживання в селищі або малому місті, 31,2% – у селі, 63,6% тих, хто бажає виїхати за кордон. Останню групу, хоч вона й не відображає безпосередньо бажання переїзду до міста, варто все-таки віднести до тих, хто не задоволений життям у власній громаді, тобто в селі і має намір змінити свою територіальну спільноту, що, власне, і пояснює такий високий

показник прояву механізму «деідеалізація власної групи» ($\chi^2 = 0,000$, $p \leq 0,001$).

Актуалізація механізму «деідеалізація власної групи» позитивно корелює з рівнем *освіти* респондентів. Чим вищий рівень освіти, тим інтенсивніше проявляється зазначений механізм. Так, до «деідеалізації власної групи» вдаються 36,1% молоді з неповною середньою освітою, 49,8% – із повною середньою, 52,1% – із середньою спеціальною, 56,6% – із неповною вищою та 67,7% – із повною вищою освітою ($\chi^2 = 0,000$, $p \leq 0,001$).

Є статистично значуща різниця в прояві цього механізму серед молоді залежно від *тривалості проживання* в місті. Так, лише 23,8% тих, хто ніколи не жив у місті, а це переважно сільські старшокласники, схильні деідеалізувати власну групу сільської молоді. Серед молоді, що живе в місті до двох років, 54,5% актуалізують цей механізм. Роблять це 34,3% тих, хто живе в місті від двох до чотирьох років, 53,5% – від п'яти до одинадцяти років і 63,5% – тих, хто завжди жив у місті, тобто міської молоді ($\chi^2 = 0,000$, $p \leq 0,001$).

Як бачимо, найменше цей механізм властивий молоді, яка ще не переїжджала до міста, не мала потреби і можливості порівнювати сільську і міську спільноти як ін- та аутгрупи, що, власне, і не створює передумов для актуалізації такого механізму. Більш загостреним це питання виявляється для молоді, що живе в місті до двох років, переважно це студенти сільського походження, які приїхали на навчання до міста. Вони вперше зіткнулися з ситуацією різності двох спільнот, перед ними постала необхідність не лише порівнювати ін- та аутгрупу, а й визначитися з власною позицією щодо цих спільнот. Отже, трохи більш як половина такої молоді схильна негативно описувати власну групу, тобто групу сільської молоді.

Ближче до кінця навчання чи то ця проблема втрачає свою актуальність, чи то ставлення сільської молоді до власної групи змінюється, оскільки лише для 34,3% респондентів цієї категорії механізм деідеалізації власної групи є актуальним. Для сільської молоді, що живе в місті від п'яти

до одинадцяти років, знову більшою мірою стає властивим цей механізм. Припускаємо, що до цієї категорії респондентів увійшли переважно сільські молоді люди, що вже закінчили навчання і залишилися в місті на постійне місце проживання. Вони, як правило, мають роботу і сім'ю та більшою мірою асоціюють себе з міським населенням, а отже, і більш критично оцінюють сільську спільноту. Найвищий відсоток тих, хто схильний негативно оцінювати сільську молодь, є саме серед міської молоді, яка все життя жила в місті.

Механізм *«групова деідентифікація»* передбачає заперечення уподібнення, ототожнення індивіда з власною групою, у цьому разі з групою сільської молоді. Його інтенсифікація зумовлюється прагненням сільської молоді переїхати до міста і стати членом міської громади. Дія цього механізму змінюється залежно від походження респондентів, їхніх планів на майбутнє, рівня освіти і часу, який опитувані прожили в місті.

Найвищий рівень актуалізації механізму *«групова деідентифікація»* спостерігається серед молоді сільського походження, що живе й працює в місті (74,6%). Цей показник значуще відрізняється від сільської працюючої молоді (59%). Таку відмінність уже можна простежити між студентами сільського походження, що зорієнтовані на проживання в селі і місті (32,3% і 56,9%, відповідно). Результати відображено на рис. 2.17.

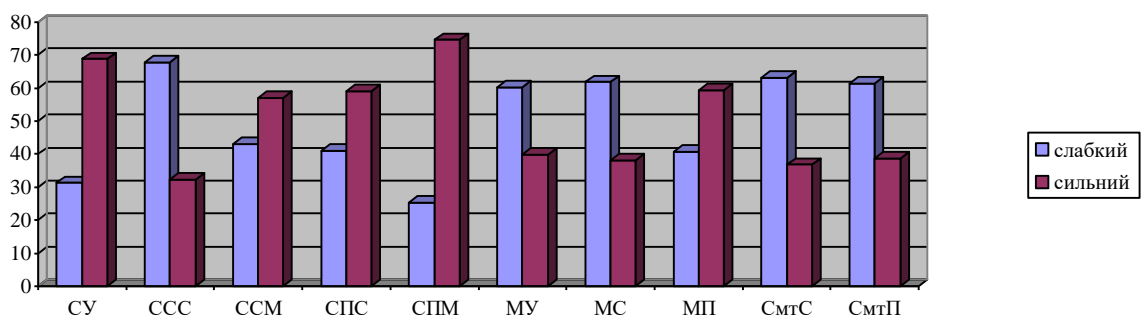

Рис. 2.17. Дія механізму *«групова деідентифікація»* у представників різних соціально-демографічних груп

Актуалізація механізму «групова деідентифікація» відбувається й залежно від *походження* респондентів (рис. 2.18). Так, найбільш актуальним цей механізм є для сільської молоді (59,1%), яка прагне змінити місце проживання і стати членом іншої громади. 44,8% міської молоді також продемонстрували сильний прояв цього механізму, однак у цьому разі під зміною власної громади розуміється виїзд за кордон. Жодний представник міської спільноти не захотів переїхати до сільської місцевості чи хоча б до малого міста. І лише 37,4% молоді із селищ і малих міст демонструють групову деідентифікацію і бажають стати членом іншої громади, а саме переїхати до міста ($\chi^2 = 0,000$, $p \leq 0,001$).

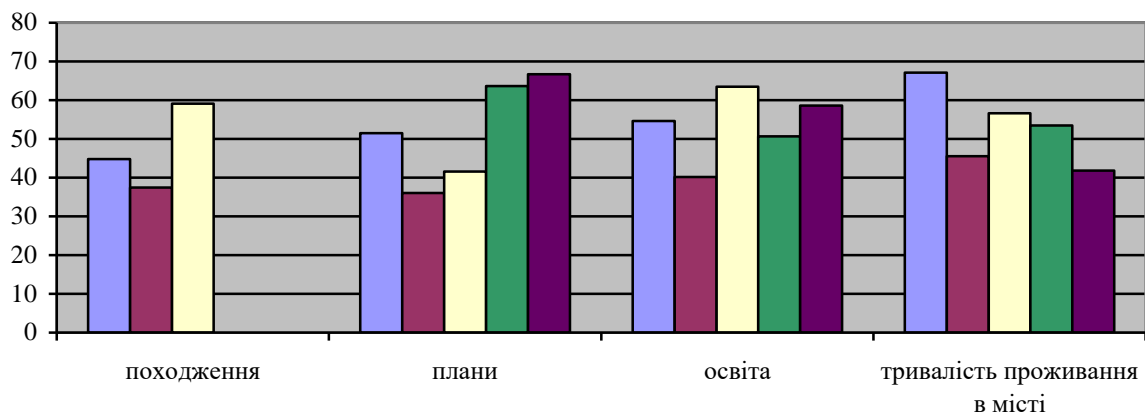

Рис. 2.18. Ступінь вираженості механізму «*групова деідентифікація*» в групах молоді за походженням, освітою, планами на майбутнє та тривалістю проживання в місті

за походженням: ■ – місто, ■ – с-т, ■ – село;
за рівнем освіти: ■ – неповна середня, ■ – повна середня, ■ – середня спеціальна, ■ – неповна вища, ■ – повна вища;
за планами на майбутнє: ■ – жити в місті, ■ – у с-т або малому місті, ■ – у селі, ■ – за кордоном, ■ – не визначилися;
за тривалістю проживання в місті: ■ – не жив, ■ – до 2 років, ■ – від 2 до 4 років, ■ – від 5 до 11 років, ■ – усе життя.

Цей механізм виявився чутливим і до рівня *освіти* респондентів. Так, схильними до прояву групової деідентифікації є 54,6% молоді з неповною середньою освітою, 40,2% – із повною середньою, 63,5% – із середньою

спеціальною, 50,7% – із неповною вищою і 58,6% – із вищою освітою ($\chi^2 = 0,000$, $p \leq 0,001$).

Механізм «групова деідентифікація» виявився надзвичайно чутливим до *планів* молоді щодо майбутнього місця проживання. Найчастіше цей механізм проявляється серед молоді, яка ще не визначилася зі своїми планами (66,7%), і тією, що планує виїхати за кордон (63,6%). Можемо припустити, що має місце внутрішня незадоволеність цієї молоді життям у своїй громаді і бажання будь-що змінити її, але ще, напевно, немає розуміння того, яким чином це може відбуватися, що супроводжується невизначеністю планів або загальною невдоволеністю життям у країні. Серед тих, які планують жити в місті, 51,5% демонструють високий рівень групової деідентифікації, але лише 41,6% молоді, зорієнтованої на проживання в селі, і 36,0% молоді, що планує жити в селищі або малому місті, схильні до прояву цього механізму ($\chi^2 = 0,019$, $p \leq 0,05$).

Диференціація прояву групової деідентифікації простежується й залежно від *тривалості проживання* в місті. Найбільше схильні актуалізувати такий механізм сільські старшокласники, які ніколи не жили в місті (67,1%). Він також характерний для 56,6% молоді, що живе в місті від двох до чотирьох років, і 53,5 % молоді, яка живе в місті від п'яти до одинадцяти років. Лише 45,5% молоді, що живе в місті до двох років, бажають стати членом іншої громади та переїхати до міста, і 41,8% тих, хто все життя живе в місті, тобто міської молоді схильні проявляти групову деідентифікацію ($\chi^2 = 0,000$, $p \leq 0,001$).

Механізм «*активне залучення*» передбачає активну участь молоді в діяльності своєї сільської громади. Його дію зумовлено такими ознаками, як стать, освіта і тривалість проживання в місті.

Диференціація прояву механізму «активне залучення» відбувається між сільською працюючою молоддю (41%) і молоддю сільського походження, що живе й працює в місті (59,3%). При цьому серед сільської молоді, що зорієнтована на проживання в місті, із віком такий механізм актуалізується

дедалі частіше. А серед сільської молоді, яка планує жити в селі, найчастіше активне залучення проявляють студенти (рис. 2.19). Такі дані пояснюються загалом пасивними життєвими стратегіями мешканців сіл. Вони чи то не мають можливості, чи то не бажають брати участь у заходах і діяльності сільської громади.

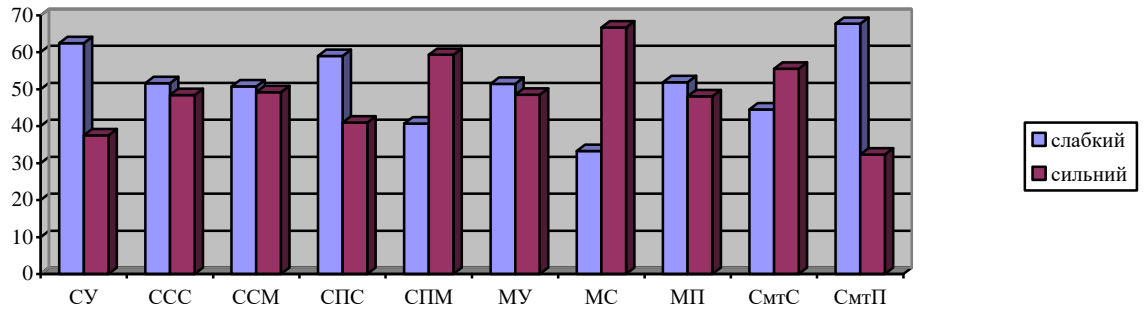

Рис. 2.19. Дія механізму «*активне залучення*» у представників різних соціально-демографічних груп

Так, аналізуючи прояв механізму за ознакою *статі*, можна відзначити, що 53,1% дівчат і 46,1% юнаків схильні до прояву механізму «активне залучення» (рис. 2.20). Такі результати свідчать про більш активну позицію дівчат, їхнє бажання брати участь у діяльності своєї громади, своєї групи ($\chi^2 = 0,037, p \leq 0,05$).

Актуалізація цього механізму диференціюється також залежно від рівня *освіти* респондентів. При цьому 68,4% молоді з неповною вищою освітою мають тенденцію до сильного прояву механізму «активне залучення». В усіх інших групах дещо менше як половина респондентів проявляє такий механізм: 43,5% молоді з неповною середньою освітою, 48% – із повною середньою, 44,8% – із середньою спеціальною та 48,5% – із вищою освітою ($\chi^2 = 0,000, p \leq 0,001$).

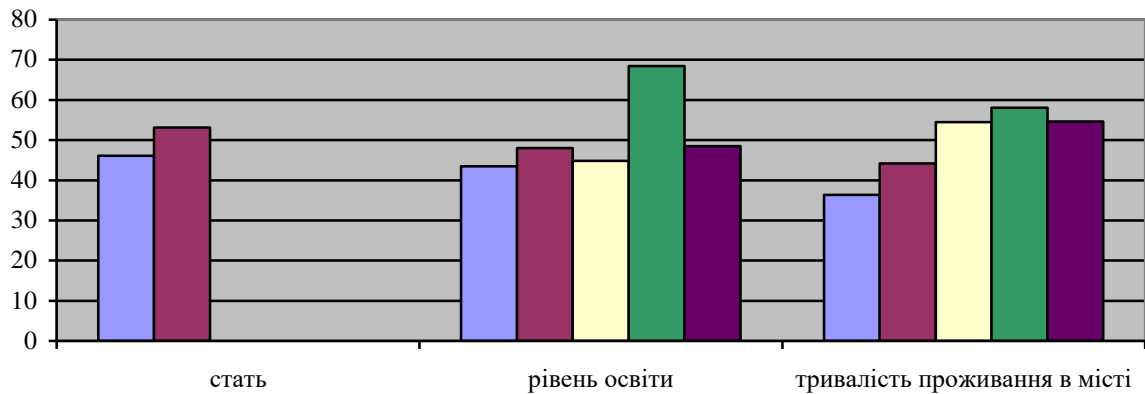

Рис. 2.20. Ступінь вираженості механізму «*активне залучення*» в групах молоді за походженням, освітою, планами на майбутнє та тривалістю проживання у місті

за статтю: ■ – чоловіки, ■ – жінки;

за рівнем освіти: ■ – неповна середня, ■ – повна середня, ■ – середня спеціальна, ■ – неповна вища, ■ – повна вища;

за тривалістю проживання в місті: ■ – не жив, ■ – до 2 років, ■ – від 2 до 4 років, ■ – від 5 до 11 років, ■ – усе життя.

Прояв механізму «активне залучення» перебуває в прямій залежності від *тривалості проживання* в місті. Так, цей механізм схильні проявляти 36,4% молоді, яка ніколи не жила в місті, 44,2% молоді, яка живе в місті до двох років, 54,5% молоді, яка живе в місті від двох до чотирьох років, 58,1% тих, хто живе в місті від п'яти до одинадцяти років. При цьому 54,6% міської молоді також властивий цей механізм ($\chi^2 = 0,001$, $p \leq 0,001$). Тобто чим довше молода людина із сільської місцевості живе в місті, тим частіше вона долучається до громадської активності в міській спільноті.

Психологічний механізм «*ідеалізація образу Я*» відображає схильність сільської молоді позитивніше описувати себе і власні здобутки порівняно з іншими молодими людьми, схильність покращувати власний образ. Цей механізм виявився чутливим до таких ознак, як вік, походження респондентів, плани на майбутнє та тривалість проживання в місті.

Увиразнивши дію цього механізму відповідно до соціально-демографічних груп молоді (рис. 2.21), з'ясуємо, що найвищий ступінь його вираженості простежується серед молоді сільського походження, що живе й працює в місті (66,1%), а також серед студентів сільського походження, що планують жити в місті (54,6%). Тоді як найслабше цей механізм проявляється серед сільської працюючої молоді (23%) та студентів сільського походження, що планують жити в селі (37,1%).

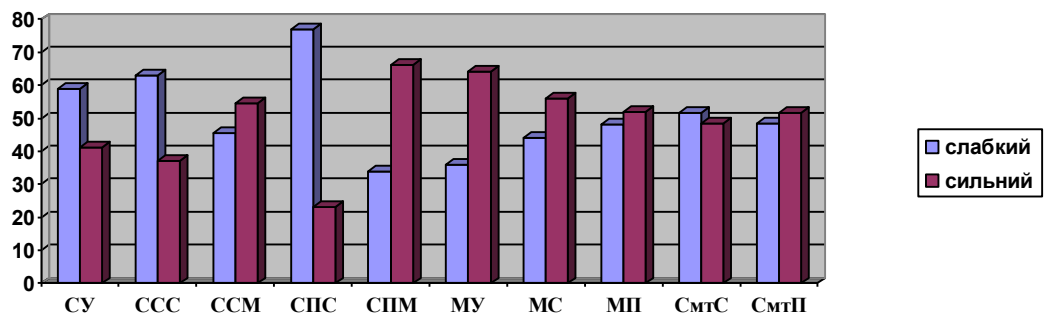

Рис. 2.21. Дія механізму «ідеалізація образу Я» у представників різних соціально-демографічних груп

Таке сприймання себе пояснюється тим, що молодь сільського походження, яка планує жити або вже живе в місті, позитивніше сприймає себе і свої можливості. Натомість сільська молодь, що зорієнтована на проживання в селі, досить низько оцінює себе, свої досягнення й можливості. Вона демонструє незадоволеність собою і мало вірить у себе. Очевидно, само сприймання молодою людиною своїх можливостей певним чином зумовлює її бажання і готовність змінити щось у своєму житті, у цьому разі – переїхати до міста і мати можливість самореалізуватися в новому середовищі.

Порівнюючи молодь сільського походження, що живе й працює в місті, і міську працюючу молодь, можна помітити, що остання хоча й доволі позитивно (51,9%), але все ж таки скромніше оцінює себе і свої можливості, ніж молодь сільського походження (66,1%, $p \leq 0,01$). Очевидно, таке прагнення сільської молоді до самоствердження в новому середовищі

зумовлює дещо завищену самооцінку і впевненість у собі, тоді як міська молодь не відчуває потреби в самоствердженні за рахунок підвищення самооцінки.

Порівнюючи дію механізму «ідеалізація образу Я» в різних вікових групах, можна відзначити, що сильний прояв цього механізму властивий 52,5% молоді від 15 до 17 років, 52,1% молоді віком від 18 до 21 року та 39% – від 22 до 25 років (рис. 2.22). Схильність описувати себе в позитивних тонах зменшується з віком ($\chi^2 = 0,014$, $p \leq 0,05$).

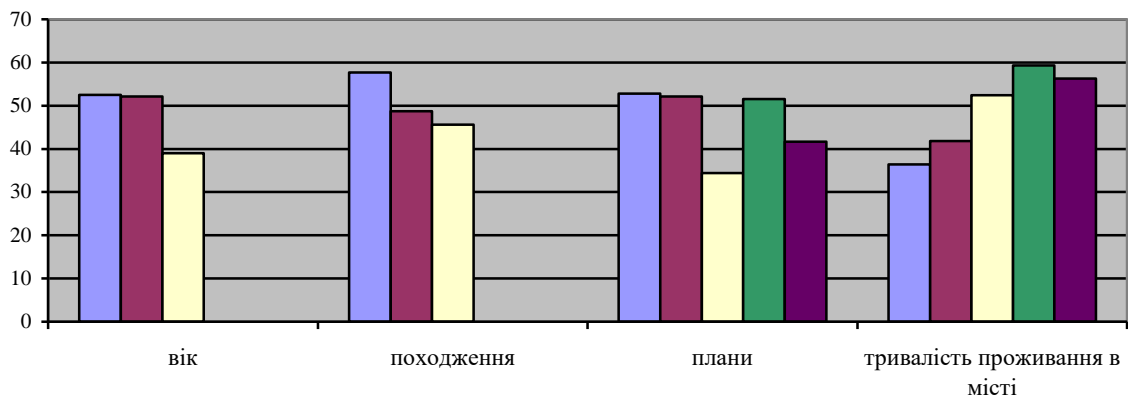

Рис. 2.22. Ступінь вираженості механізму «ідеалізація образу Я» в групах молоді за походженням, освітою, планами на майбутнє та тривалістю проживання в місті

за віком: ■ – 15-17 років, ■ – 18-21 рік, ■ – 22-25 років;
за походженням: ■ – місто, ■ – смт, ■ – село;
за планами на майбутнє: ■ – жити в місті, ■ – у смт або малому місті, ■ – у селі, ■ – за кордоном, ■ – не визначилися;
за тривалістю проживання в місті: ■ – не жив, ■ – до 2 років, ■ – від 2 до 4 років, ■ – від 5 до 11 років, ■ – все життя.

Прояв цього механізму залежить і від походження респондентів. 57,7% міської молоді схильні ідеалізувати власний образ, як і 48,7% молоді із селищ і малих міст та 45,6% сільської молоді ($\chi^2 = 0,006$, $p \leq 0,01$). Як бачимо, сільська молодь рідше ідеалізує власний образ.

Залежно від планів молоді на майбутнє прояв механізму «ідеалізація образу Я» дещо диференціюється. Так, схильні до прояву цього механізму 52,8% молоді, зорієнтованої на проживання в місті, 52% молоді, що планує

жити в містечках, 34,4% молоді, що планує жити в селі. Виходить, що молодь, яка планує жити в місті або виїхати за кордон (51,5%) значно частіше схильна описувати себе в позитивних ознаках порівняно з тими, хто планує жити в селі ($\chi^2 = 0,005$, $p \leq 0,01$). У такому контексті виникає питання, що є першочерговим: упевненість у собі, позитивна самооцінка, що забезпечує інтеграцію в міську громаду та ефективну самореалізацію в її умовах, чи бажання стати членом міської спільноти, що зумовлює формування позитивного самосприймання.

Ідеалізація образу Я залежить також від *тривалості проживання* в місті. Так, 36,4% молоді, що ніколи не жила в місті, схильна ідеалізувати власний образ, серед молоді, що живе в місті до двох років таких є 41,8%, 52,4% – серед молоді, що живе в місті від двох до чотирьох років, та 59,3% серед тих, хто прожив від п'яти до одинадцяти років. При цьому міська молодь, що завжди жила в місті, у 56,3% випадках ідеалізує власний образ Я ($\chi^2 = 0,000$, $p \leq 0,001$). Тож чим довше сільська молодь живе в місті, тим позитивніше вона себе оцінює, тим частіше схильна ідеалізувати власний образ. Напевно, у структурі її самосприймання таке порівняння себе з тими однолітками, які залишилися жити в селі, править за чинник формування ідеалізованого образу Я. Оскільки ця частина сільської молоді проявляє сильне бажання будь-що мігрувати до міста в пошуках роботи і кращого життя, то, відповідно, ситуація переїзду сприймається як успіх і створює підстави для ідеалізації себе.

Механізм *«деідеалізація образу Я»* відображає схильність сільської молоді описувати себе в негативних характеристиках і нівелювати власні здобутки. Чутливим цей механізм виявився до віку, статі, рівня освіти, а також тривалості проживання в місті.

Розглядаючи дію механізму «деідеалізація образу Я», варто зазначити, що в семантичному значенні він наближається до відчуття людиною певною мірою зневіри в собі. Як бачимо (рис. 2.23), серед сільської молоді така зневіра більш притаманна молоді сільського походження, що живе й працює

в місті (69,5%), а також студентам сільського походження, що планують жити в селі (62,9%).

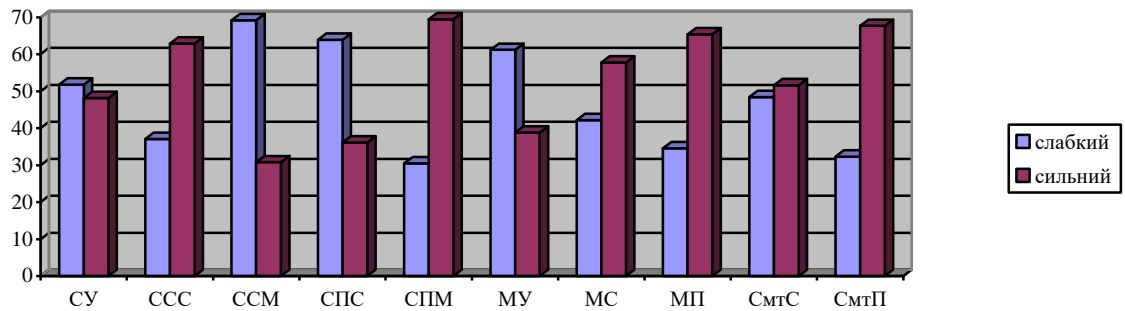

Рис. 2.23. Дія механізму «деідеалізація образу Я» у представників різних соціально-демографічних груп

Вікова динаміка прояву «деідеалізації образу Я» демонструє збільшення рівня актуалізації цього механізму з віком (рис. 2.24). Так, 46,1% молоді 15-17 років, 48,9% молоді від 18 до 21 року та 61,6% молоді від 22 до 25 років схильні до деідеалізації власного образу ($\chi^2 = 0,007$, $p \leq 0,01$).

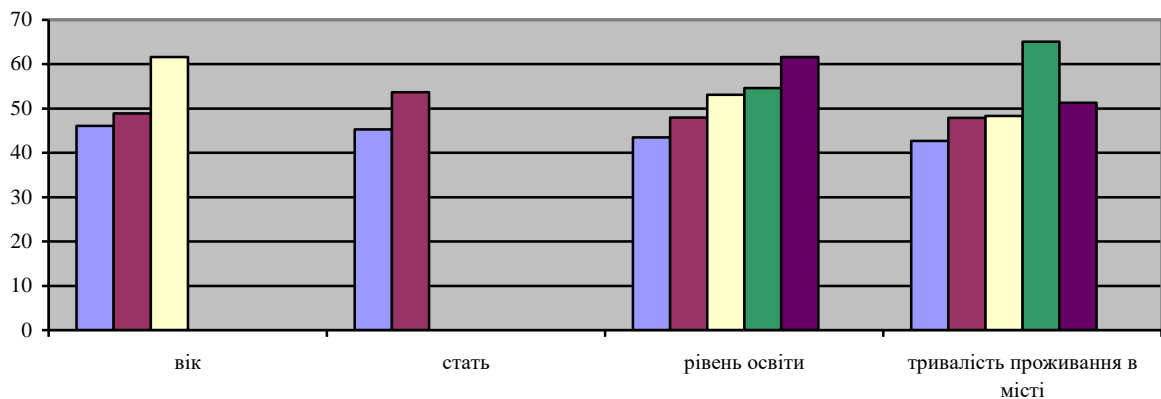

Рис. 2.24. Ступінь вираженості механізму «деідеалізація образу Я» в групах молоді за походженням, освітою, планами на майбутнє та тривалістю проживання в місті

за віком: ■ – 15-17 років, ■ – 18-21 рік, ■ – 22-25 років;
за статтю: ■ – чоловіки, ■ – жінки;
за рівнем освіти: ■ – неповна середня, ■ – повна середня, ■ – середня спеціальна, ■ – неповна вища, ■ – повна вища;
за тривалістю проживання в місті: ■ – не жив, ■ – до 2 років, ■ – від 2 до 4 років, ■ – від 5 до 11 років, ■ – усе життя.

Дівчата більше схильні до прояву цього механізму (53,7%), ніж юнаки (45,3%) ($\chi^2 = 0,013$, $p \leq 0,05$).

Важливим чинником, що впливає на ступінь вияву цього механізму, є *освіта* респондентів: чим вищий рівень освіти, тим частіше респонденти схильні до «деідеалізації образу Я» ($\chi^2 = 0,025$, $p \leq 0,05$).

Актуалізація цього механізму корелює також із *тривалістю проживання* в місті. Чим довше респондент живе в місті, тим інтенсивніше проявляється механізм «деідеалізація образу Я». Найвищого рівня прояву він набув серед молоді, що живе в місті від п'яти до одинадцяти років (65,1%), а найнижчий – серед тих, хто ніколи не жив у місті (42,7%).

Механізм «*конфронтація*» відображається в схильності сільської молоді до протистояння, постійних суперечностей із метою захисту власних інтересів. Актуальність цього механізму залежить від віку, статі, походження, планів на майбутнє та тривалості проживання в місті.

Найчастіше проявляють схильність до протистояння і суперечностей сільські старшокласники. Із віком ці прояви зменшуються. Особливо це стосується молоді сільського походження, яка зорієнтована на проживання в місті. Порівнюючи сільську працюючу молодь і молодь сільського походження, яка живе й працює в місті, видно, що остання значно рідше проявляє конфронтацію (54,1% і 42,4%, відповідно). Прикметно, що серед міської молоді частота прояву конфронтації залишається майже незмінною і не перевищує 45% (рис. 2.25).

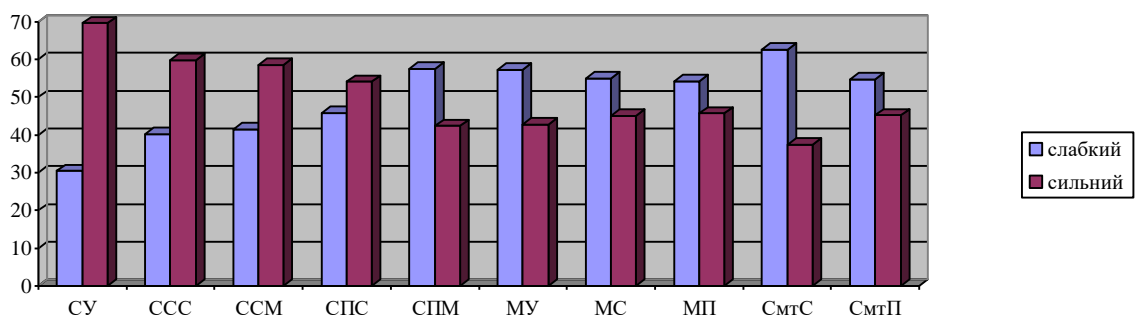

Рис. 2.25. Дія механізму «*конфронтація*» у представників різних соціально-демографічних груп

Вікова динаміка функціонування цього механізму демонструє, що 58,5% молоді віком від 15 до 17 років, 45,1% 18–21-річної молоді та 49,3% молоді віком від 22 до 25 років схильні до конфронтації ($\chi^2 = 0,002$, $p \leq 0,01$). Отримані дані наочно подано на рис. 2.26.

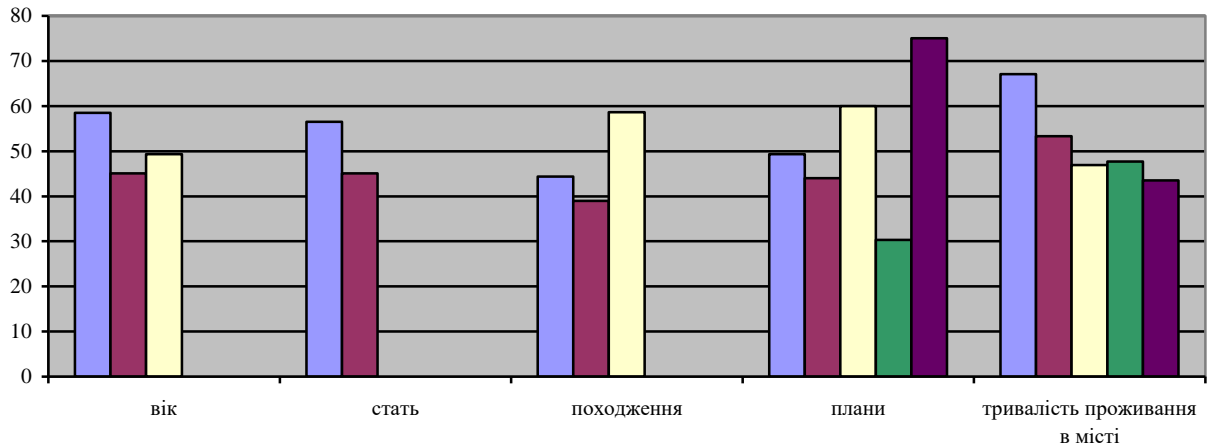

Рис. 2.26. Ступінь вираженості механізму «конфронтація» в групах молоді за походженням, освітою, планами на майбутнє та тривалістю проживання в місті

за походженням: ■ – місто, ■ – смт, ■ – село;

за рівнем освіти: ■ – неповна середня, ■ – повна середня, ■ – середня спеціальна, ■ – неповна вища, ■ – повна вища;

за планами на майбутнє: ■ – жити в місті, ■ – у смт або малому місті, ■ – у селі, ■ – за кордоном, ■ – не визначилися;

за тривалістю проживання в місті: ■ – не жив, ■ – до 2 років, ■ – від 2 до 4 років, ■ – від 5 до 11 років, ■ – усе життя.

Простежуються також і *статеві* відмінності в прояві конфронтації. Так, 56,5% чоловіків та 45,1% жінок схильні до спротиву і протистояння ($\chi^2 = 0,001$, $p \leq 0,001$).

Механізм «конфронтація» виявився доволі чутливим до *походження* респондентів. Найвищий рівень його прояву демонструють 58,6% вихідців із села, 44,4% – міської молоді і 39,0% – вихідців із селищ ($\chi^2 = 0,000$, $p \leq 0,001$).

Функціонування цього механізму істотно корелює також із *планами* респондентів на майбутнє. Найвищий рівень його актуалізації властивий тій

частині молоді, що ще не визначилася зі своїми планами (75%), що дає підстави говорити про наявність внутрішнього конфлікту між бажанням і неможливістю планувати своє життя відповідно до бажань (жити в місті), а це може стимулювати прояв різних негативних тенденцій у стосунках з оточенням, у тому числі й конфронтації. Доволі високий показник прояву цього механізму виявився також серед молоді, що планує жити в селі (60%). Найменше він властивий молоді, яка планує виїхати за кордон (30,3%). Різниця на статистично значущому рівні ($\chi^2 = 0,007$, $p \leq 0,01$).

Тривалість проживання в місті також впливає на актуалізацію механізму «конфронтація»: чим довше людина живе в місті, тим менше вона схильна до супротиву, суперечностей і конфронтації ($\chi^2 = 0,000$, $p \leq 0,001$). Найвищий ступінь прояву цього механізму продемонстрували сільські старшокласники, які ніколи не жили в місті (67,1%), потім молодь, що живе в місті до двох років (53,3%). Цей механізм властивий 46,9% молоді, що живе в місті від двох до чотирьох років, і 47,7% молоді, що мешкає в місті від п'яти до одинадцяти років. При цьому міська молодь, яка протягом усього життя жила в місті, лише в 43,5% випадках проявляє конфронтацію. Тобто чим довше людина живе в місті, тим рідше вона схильна до протистояння і спротиву. По-перше, високий рівень незадоволеності життям мешканців села зумовлює формування й узвичаєння в них конфліктних та агресивних стратегій побудови взаємин. По-друге, високий рівень зайнятості і соціальної активності мешканців міста унеможливорює або значно зменшує їхню концентрацію (зфокусованість) на суперечностях і схильність до конфронтації. Вони не витрачають стільки часу на спротив і конфронтацію. Емоційний зв'язок між городянами доволі слабкий, через що для них легше відмовитися від складних взаємин, ніж витратити сили на протистояння. Натомість сільські мешканці схильні до фіксації на власних переживаннях, у цьому разі на конфліктному протистоянні.

Механізм «*конформізм*» реалізується через брак в особи власної позиції, її пасивне прийняття наявних речей, панівних думок, а також у

прагненні сільської молоді дослухатися до думки оточення, діяти як усі, давати іншим право приймати рішення. Дія цього механізму залежить від соціально-демографічної групи молоді, планів респондентів на майбутнє, рівня освіти і тривалості проживання в місті.

Як видно з рис. 2.27, найчастіше до конформізму схильні молоді люди, які живуть і працюють у селі (68,9%), та студенти сільського походження, що планують жити в селі (66,1%). При цьому найрідше цей механізм актуалізується серед студентів із сіл і селищ, що зорієнтовані на проживання в місті (28,5% і 38,7%, відповідно).

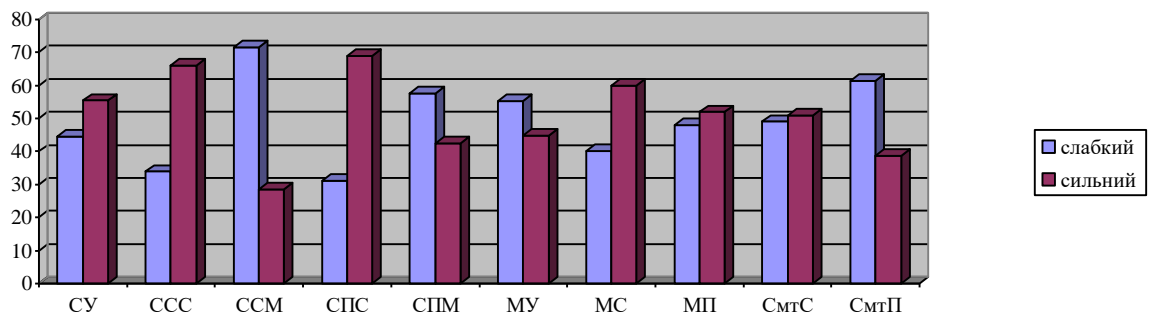

Рис. 2.27. Дія механізму «конформізм» у представників різних соціально-демографічних груп

Отримані дані підтверджують ідею домінування пасивних стратегій у життєконструюванні сільського населення. При цьому бажання сільської молоді жити в місті і стати активним членом міської громади спонукає приїжджу молодь відмовлятися від пристосованських стратегій та активно включатися в нове середовище.

Залежно від *планів* респондентів на майбутнє місце проживання рівень конформізму теж диференціюється (рис. 2.28). Так, найчастіше схильні до конформізму молоді люди, які взагалі не визначилися зі своїми планами на майбутнє (91,7%), далі – молоді люди, які планують жити в селі (65,6%) ($\chi^2 = 0,000$, $p \leq 0,001$).

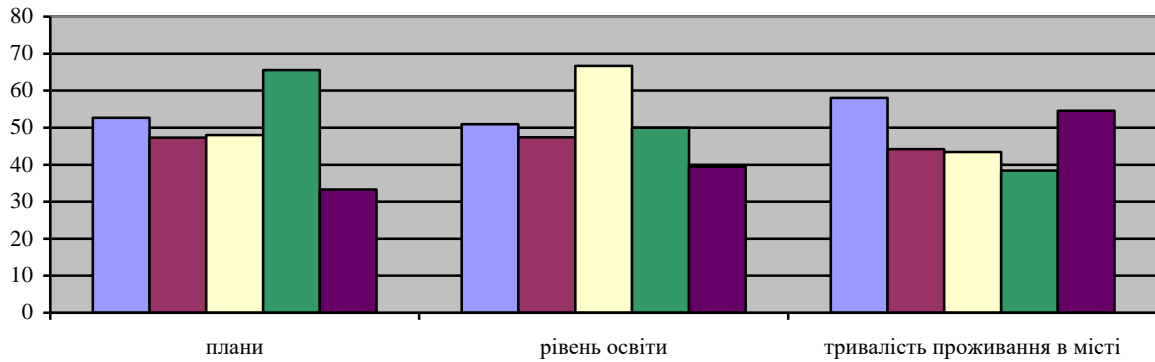

Рис. 2.28. Ступінь вираженості механізму «*конформізм*» в групах молоді за походженням, освітою, планами на майбутнє та

тривалістю проживання в місті

за рівнем освіти: ■ – неповна середня, ■ – повна середня, ■ – середня спеціальна, ■ – неповна вища, ■ – повна вища;
за планами на майбутнє: ■ – жити в місті, ■ – у смт або малому місті, ■ – у селі, ■ – за кордоном, ■ – не визначилися;
за тривалістю проживання в місті: ■ – не жив, ■ – до 2 років, ■ – від 2 до 4 років, ■ – від 5 до 11 років, ■ – усе життя.

Прояв цього механізму виявився чутливим до рівня *освіти* респондентів. Найчастіше конформізм проявляють молоді люди із середньою спеціальною освітою (66,7%), а найрідше (39,4%) – із вищою освітою ($\chi^2 = 0,000$, $p \leq 0,001$).

Як видно з рис. 2.28, актуалізація цього механізму корелює також із *тривалістю проживання* респондентів у місті. Чим довше сільська молодь живе в місті, тим менше вона проявляє конформізм як механізм трансформації соціальної ідентичності ($\chi^2 = 0,003$, $p \leq 0,01$).

На основі отриманих даних було визначено, що студентам сільського походження, які планують повернутися в село, властиві такі механізми: «ідеалізація власної групи», «деідеалізація образу Я», «конфронтація», «конформізм». Серед сільської працюючої молоді найчастіше актуалізуються механізми «ідеалізація власної групи», «групова деідентифікація», «конфронтація».

Молодь сільського походження, яка зорієнтована на проживання в місті, має дещо відмінний набір механізмів трансформації соціальної ідентичності. Так, для студентів сільського походження, що планують жити в місті, характерними є такі психологічні механізми, як «ідеалізація власної групи», «групова деідентифікація», «ідеалізація образу Я», «конфронтація».

Молодь сільського походження, яка живе й працює в місті, схильна до інтенсифікації таких психологічних механізмів, як «деідеалізація власної групи», «групова деідентифікація», «активне залучення», «ідеалізація образу Я», «деідеалізація образу Я».

2.3.7. Функціонування психологічних механізмів залежно від умов, на які орієнтується молодь у плануванні свого життя. Для визначення залежності прояву того чи іншого механізму залежно від орієнтацій сільської молоді під час планування свого майбутнього ми провели кореляційний аналіз і створили кореляційні плеяди відповідних психологічних механізмів та умов життя (Додаток Д). Проведений кореляційний аналіз дав змогу виявити певні закономірності в прояві психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності.

Для увиразнення взаємозв'язків між кожним окремим механізмом та умовами життя, що з ним корелюють, розглянемо окремо кожний фрагмент цієї плеяди.

Як видно на рис. 2.29, інтенсифікація механізму «ідеалізація власної групи» перебуває в прямій залежності від орієнтації молоді на наявність навчальних закладів та можливості вести власне господарство ($p \leq 0,01$). При цьому прояв механізму від'ємно корелює з можливістю добре заробляти, наявністю власного житла і можливістю не розлучатися з друзями ($p \leq 0,05$).

Припускаємо, що такий механізм властивий молодим людям сільського походження, які приїхали до міста виключно для навчання. Важливим компонентом їхнього життя є можливість вести власне господарство і заощаджувати на продуктах харчування. При цьому вони мало зорієнтовані

на пошук доброї, високооплачуваної роботи, на придбання власного житла, оскільки, проживаючи в сільській місцевості, люди забезпечені житлом, а отже, не відчують загостреної потреби в його наявності. Для них також малозначущим є факт підтримання дружніх стосунків. Очевидно, що цей механізм є характернішим для молоді, яка планує жити в селі, а до міста приїхала лише з метою здобуття освіти.

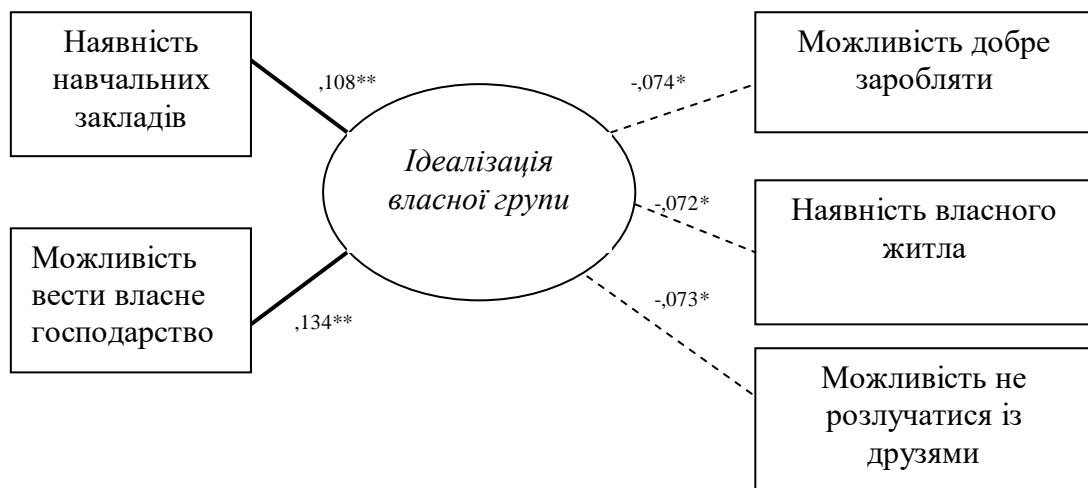

Рис. 2.29. Кореляційні зв'язки механізму «ідеалізація власної групи» та умов, на які орієнтується молодь у плануванні свого життя на майбутнє

Примітка: — - позитивна кореляція, $p \leq 0,01$; — - позитивна кореляція, $p \leq 0,05$; - - - - негативна кореляція, $p \leq 0,01$; - - - - негативна кореляція, $p \leq 0,05$.

Молоді люди, які схильні до *деідеалізації власної групи*, вибирають як необхідну умову майбутнього життя можливість самореалізації та наявність життєвих перспектив, а також наявність розвиненої інфраструктури та комфортних умов життя ($p \leq 0,01$). Водночас є тісний обернений зв'язок між схильністю до *деідеалізації власної групи* і можливістю вести власне господарство та не розлучатися з друзями ($p \leq 0,01$; рис. 2.30). Тож виходить, що та категорія сільської молоді, яка прагне саморозвитку і реалізації власних можливостей, зорієнтована на покращення своїх умов проживання, буде схильна приписувати власній громаді дедалі більше негативних рис. Вона прагне якомога швидше відсторонитися від важкої

сільськогосподарської праці і втрачає зв'язки з колишніми друзями. Метою переїзду до міста для такої молоді є прагнення не просто підвищити рівень свого життя, а стати повноправним членом міської громади і носієм її культури й цінностей.

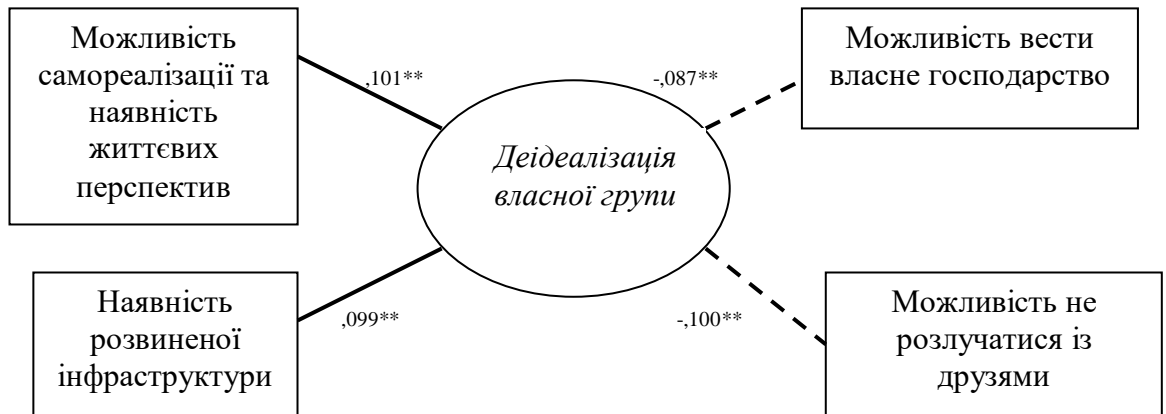

Рис. 2.30. Кореляційні зв'язки механізму «деідеалізація власної групи» та умов, на які орієнтується молодь у плануванні свого життя на майбутнє

Зафіксовано і відображено на рис. 2.31 наявність тісного позитивного кореляційного зв'язку між проявом механізму «групова деідентифікація» і можливістю добре заробляти ($p \leq 0,01$), наявністю навчальних закладів та закладів для відпочинку ($r = ,074$; $p \leq 0,05$). Функціонування цього механізму від'ємно корелює з прагненням молодих людей до самореалізації ($p \leq 0,01$) та можливістю не розлучатися з друзями ($p \leq 0,05$). Тому можемо припустити, що молодь сільського походження, яка схильна до групової деідентифікації, більшою мірою орієнтується на зовнішньо привабливі ознаки міського життя, при цьому зменшується значущість суб'єктивно привабливих умов як міського, так і сільського життя. Вони з легкістю втрачають колишні дружні взаємини і при цьому не прагнуть самоствердження та самореалізації в новому соціумі.

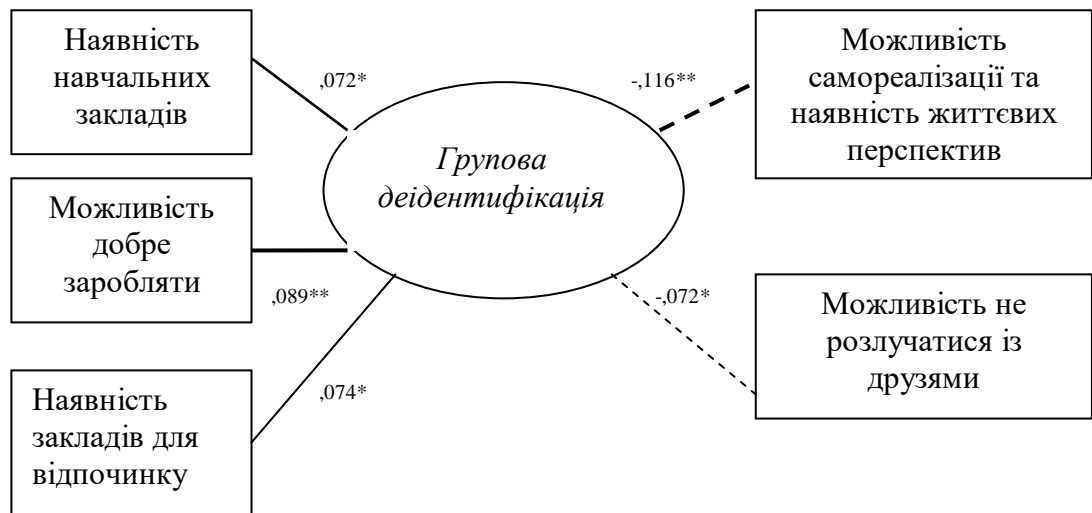

Рис. 2.31. Кореляційні зв'язки механізму «групова деідентифікація» та умов, на які орієнтується молодь у плануванні свого життя на майбутнє

Як видно з рис. 2.32, функціонування механізму «активне залучення» зумовлене багатьма чинниками міграції сільської молоді до міста. Насамперед є тісний прямий кореляційний зв'язок між проявом цього механізму і наявністю закладів для відпочинку, наявністю власного житла ($p \leq 0,01$), можливістю добре заробляти, прагненням до самореалізації та наявністю життєвих перспектив ($p \leq 0,05$). Активне залучення від'ємно корелює з такими умовами сільського життя, як спокій, помірний темп життя, можливість вести власне господарство ($p \leq 0,01$) та наявність доброї екології ($p \leq 0,05$).

Молоді люди, у яких спрацьовує саме цей механізм, загалом займають активну життєву позицію, вони є акторами власного життя і творять його з урахуванням власних життєвих позицій. Активна складова наявна в усіх сферах їхнього життя: гідна, високооплачувана робота, наявність власного житла, активний і різноманітний відпочинок, а також реалізація власних можливостей і здібностей. При цьому закономірним є зменшення значущості спокійного, упорядкованого життя та наявності доброї екології. Вони дедалі менше орієнтуються на можливість вести власне господарство і

заощаджувати на продуктах харчування, оскільки вважають за можливе отримати гідну платню за свою роботу, що дасть змогу купити все необхідне, у тому числі й продукти харчування.

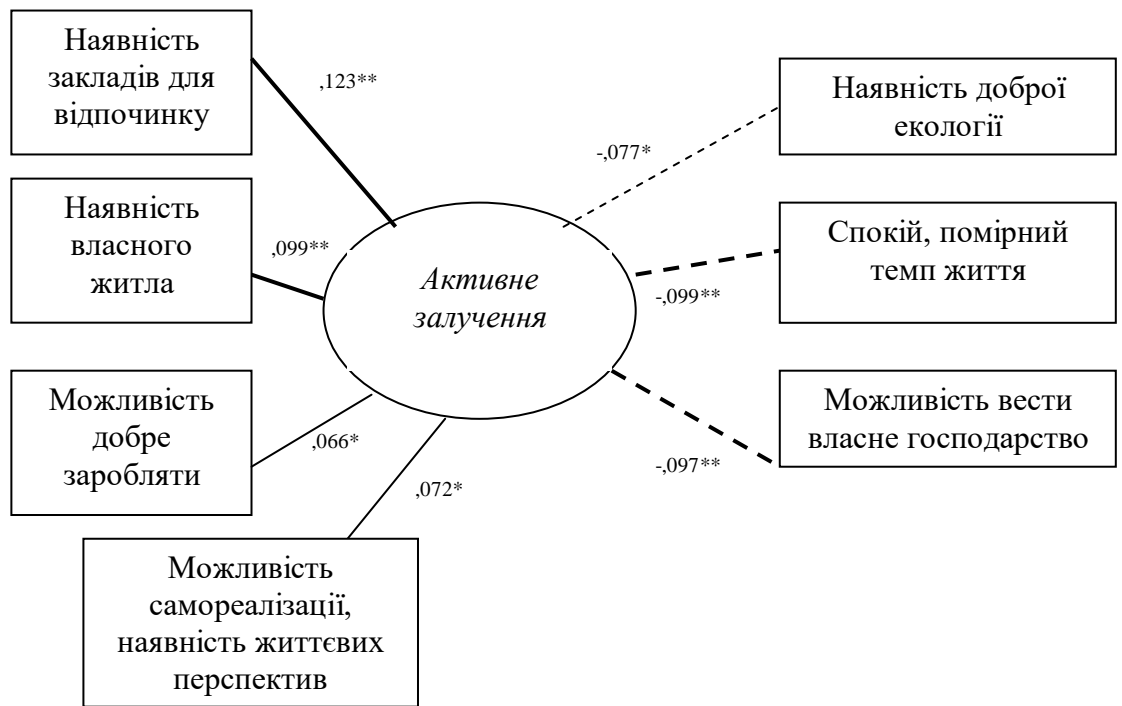

Рис. 2.32. Кореляційні зв'язки механізму «активне залучення» та умов, на які орієнтується молодь у плануванні свого життя на майбутнє

На рис. 2.33 відображено тісний позитивний зв'язок психологічного механізму «конформізм» із наявністю доброї екології як ознакою сільського життя ($p \leq 0,01$). При цьому активізація цього механізму від'ємно корелює з ознаками міського життя: можливістю самореалізації та наявністю життєвих перспектив ($p \leq 0,01$) і наявністю розвиненої інфраструктури та комфортних умов життя ($p \leq 0,05$). Молоді люди сільського походження, схильні до конформізму, більшою мірою зорієнтовані на сільський спосіб життя, оскільки для них найбільш важливою виявляється наявність доброї екології, при цьому такі ознаки міського життя, як можливість самореалізації та наявність життєвих перспектив і наявність розвиненої інфраструктури та комфортних умов життя не є дуже цінними.

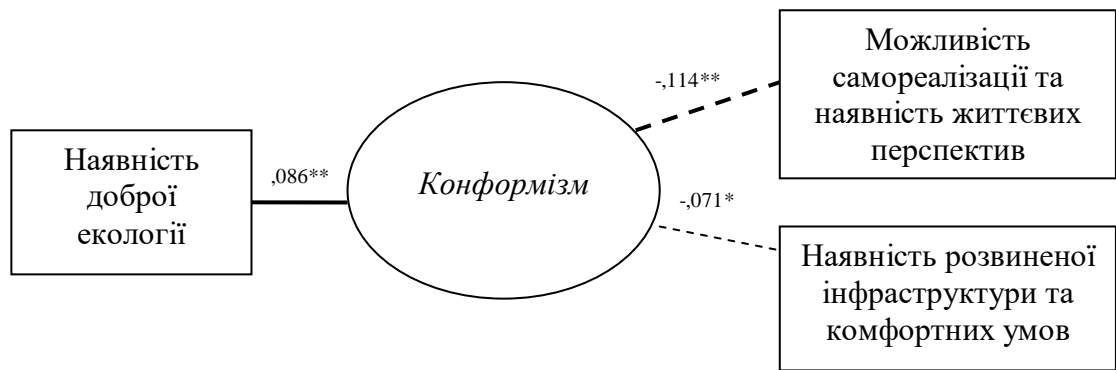

Рис. 2.33. Кореляційні зв'язки механізму «конформізм» та умов, на які орієнтується молодь у плануванні свого життя на майбутнє

Ідеалізація образу Я позитивно корелює лише з однією умовою міського життя (дод. Д) – наявністю розвинутої інфраструктури ($r = ,067$; $p \leq 0,05$). Припускаємо, що молоді люди, які почувають себе впевнено, відчують свої сили й можливості і схильні завищувати свої позитивні риси, вважають за необхідне для себе проживання в комфортних умовах. Для них важливими є наявність добрих доріг, різних закладів для відпочинку, культурних програм, можливість користуватися високошвидкісним Інтернетом.

При цьому *деідеалізація образу Я* від'ємно корелює з такою умовою міського життя, як наявність навчальних закладів ($r = -,066$; $p \leq 0,05$; дод. Д). Така невпевненість у собі молоді сільського походження, певного роду зневіра супроводжується втратою інтересу навіть до навчання і навчальних закладів, які на разі є основним місцем їхньої зайнятості і головним чинником переїзду до міста. Зафіксований кореляційний зв'язок може вказувати на переживання молоді людиною кризової ситуації, пов'язаної з навчанням, що може спровокувати неадекватне зниження самооцінки.

Наявність тісного позитивного кореляційного зв'язку між рівнем *конфронтації* і можливістю вести власне господарство ($r = ,070$; $p \leq 0,05$) відображено також у додатку Д. Зафіксований факт указує на прагнення молодих людей сільського походження, для яких властива дія цього

механізму, до збереження і трансляції в міській спільноті цінностей і способу життя, властивого сільській громаді. Вони шукають власне місце в новому соціальному середовищі, зберігаючи та активно інтегруючи сільський спосіб життя.

Отже, актуалізація психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності залежить від орієнтацій сільської молоді в плануванні свого подальшого життя. Особливо активно ці орієнтації впливають на функціонування таких психологічних механізмів, як «ідеалізація власної групи», «деідеалізація власної групи», «групова деідентифікація», «активне залучення» та «конформізм». Припускаємо, що ті механізми, які поєднують навколо себе лише одну умову міського чи сільського життя («ідеалізація образу Я», «деідеалізація образу Я», «конфронтація»), меншою мірою залежать від зорієнтованості молодих людей на ці чинники. Їхнє функціонування забезпечується іншими чинниками, вивчення яких може бути перспективним для подальших досліджень.

Висновки до другого розділу

На першому попередньому етапі емпіричного дослідження було визначено, що сільська молодь постає в уявленнях сучасної української молоді як працьовита, дружелюбна, комунікабельна, фізично сильна, добра, відкрита, щира, довірлива, вихована, проста, енергійна, активна, цілеспрямована, така, що знає, чого хоче в житті, україномовна, весела, розумна, проте невимоглива до одягу, неохайно вдягнена, неосвічена, сором'язлива, схильна до пияцтва.

Міську молодь найчастіше описують як гарно вдягнену, модну, освічену, наполегливу, таку, що прагне до своєї мети, самовпевнену, амбітну, розумну, організовану, пунктуальну, російськомовну, креативну, комунікабельну, проте ліниву, нахабну, грубу, невиховану, розбещену, таку, що любить розважатися, хитру, лицемірну, байдужу до оточення.

На третьому етапі емпіричного дослідження було визначено соціально-психологічні чинники міграції сільської молоді до міста. В узагальненому вигляді їх можна подати таким чином: пошук роботи; наявність навчальних закладів, закладів для відпочинку, розваг; можливість отримувати високу заробітну платню; можливість самореалізації, реалізації власних здібностей; брак важкої роботи по господарству; можливість мати безліч перспектив; прагнення самотійного дорослого життя; можливість мати багато друзів та знайомих; жити в комфортних умовах; наявність розвиненої інфраструктури; можливість стати модним, сучасним, «крутим».

Першочерговими орієнтирами для всієї молоді є наявність житла, можливість добре заробляти та можливість самореалізації. Однак найгостріше проблема наявності власного житла стоїть перед молоддю, яка працює в місті, незважаючи на її походження (сільські, міські, із селищ міського типу). Найменш важливим для більшості опитаних виявляється чинник наявності закладів для відпочинку та розваг, крім міських учнів та міських студентів, які оцінюють цю умову досить високо.

Для сільської молоді, зорієнтованої на проживання в місті, більш значущими виявляються можливість добре заробляти, наявність життєвих перспектив та можливість самореалізації. При цьому сільська молодь, яка планує жити в селі, більшою мірою орієнтується на добру екологію, можливість вести власне господарство і спокійний, помірний темп життя.

Було визначено семантичне поле образів сільської молоді, міської молоді і міських жителів. Установлено, що загалом сільська молодь схильна оцінювати себе і свою групу в більш позитивних рисах, ніж міську, що є проявом інгрупового фаворитизму та аутгрупової дискримінації. Особливо гостро ці феномени представлено серед студентської молоді сільського походження. Вони більшою мірою, ніж інша сільська молодь підкреслюють позитивні риси сільської молоді і негативні – міської. Серед молоді сільського походження, яка вже живе й працює в місті, прояв цих феноменів

дещо слабше, що пов'язано з поступовою інтеграцією цієї молоді в міську спільноту і її самовизначення в міському соціумі.

Аналіз структури та особливостей соціальної ідентичності сільської і міської молоді показав певну невизначеність різних сфер соціальної ідентичності як сільської, так і міської молоді, що є закономірним явищем на цьому віковому етапі. У цей час відбувається балансування особистості, яка ще не має більш-менш сформованих цінностей і переконань, між досягненням позитивної ідентичності і розмитістю соціальних ролей. У цьому контексті ми можемо лише фіксувати тенденції зрушень у тій чи іншій сфері соціальної ідентичності.

Для молоді сільського походження, яка планує жити або вже живе в селі, характерна певна ригідність або негативна трансформація багатьох компонентів соціальної ідентичності. Так, без істотних змін залишається сімейна, статево-рольова ідентичності та усвідомлення сенсу життя. При цьому знижується рівень професійної, релігійної, державної, політичної, етнічної ідентичності.

Серед молоді сільського походження, яка планує жити або вже живе в місті, простежуються більш різноманітні трансформації соціальної ідентичності. Так, цій категорії молоді властиві позитивні зрушення у формуванні релігійної, статево-рольової ідентичності, усвідомленні своїх батьківських ролей. При цьому негативні трансформації характерні для професійної, державної, етнічної і територіальної ідентичності. Майже без змін залишається рівень сімейної ідентичності, розуміння сенсу життя та важливість дружніх взаємин.

Для міської молоді також властива певна ригідність ідентифікаційних структур: релігійної, сімейної, професійної, статево-рольової, політичної, територіальної ідентичності, дружніх взаємин і ставлення до батьківства. При цьому знижується рівень державної, етнічної ідентичності, самооцінки та усвідомлення сенсу життя.

Провідними механізмами трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті є «ідеалізація власної групи», «деідеалізація власної групи», «групова деідентифікація», «активне залучення», «ідеалізація образу Я», «деідеалізація образу Я», «конфронтація» і «конформізм». Їхнє функціонування опосередковано соціально-демографічними ознаками молоді. В умовах міграції сільської молоді до міста процес трансформації, а отже, і функціонування відповідних механізмів реалізується у два етапи. На першому етапі серед студентів сільського походження, які планують жити в місті, активно функціонують «ідеалізація власної групи», «групова деідентифікація», «ідеалізація образу Я» та «конфронтація». Для молоді сільського походження, яка живе й працює в місті, характерною є реалізація таких психологічних механізмів, як «деідеалізація власної групи», «групова деідентифікація», «активне залучення», «ідеалізація образу Я», «деідеалізація образу Я».

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ СІЛЬСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ ЯК НАСЛІДКУ ДІЇ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ

У розділі подано програму організації та проведення експериментального дослідження трансформації соціальної ідентичності сільської молоді в міській спільноті внаслідок дії певних психологічних механізмів. Наведено результати експерименту та визначено сфери соціальної ідентичності, що є найбільш чутливими до впливу того чи того психологічного механізму в умовах міграції сільської молоді до міста.

3.1. Програма організації та проведення експериментального дослідження

На етапі констатувального дослідження нами було визначено вісім психологічних механізмів, що лежать в основі трансформації соціальної ідентичності сільської за походженням молоді, яка мігрувала до міста: «ідеалізація образу Я», «деідеалізація образу Я», «ідеалізація власної групи», «деідеалізація власної групи», «конформізм», «конфронтація», «активне залучення», «групова деідентифікація». Ці механізми умовно було об'єднано в чотири біполярні конструкти: ідеалізація – деідеалізація образу-Я; ідеалізація – деідеалізація власної групи (сільської молоді); конформізм – конфронтація; активне залучення – групова деідентифікація.

Експериментальне вивчення трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті під дією таких психологічних механізмів зумовлено необхідністю визначення змін у структурі соціальної ідентичності в умовах актуалізації цих механізмів та особливостей їхнього впливу в заданому процесі.

Завдання експериментального етапу дослідження полягали в тому, щоб довести, що:

- названі психологічні механізми актуалізуються в умовах міграції сільської молоді до міста;
- функціонування означених механізмів зумовлює трансформацію певних компонентів і сфер соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті;
- актуалізація того чи того механізму сприяє посиленню позитивних або негативних проявів різних сфер соціальної ідентичності.

Було зроблено припущення, що активізація психологічних механізмів «ідеалізація образу-Я», «деідеалізація образу-Я», «ідеалізація власної групи», «деідеалізація власної групи», «конформізм», «конфронтація», «активне залучення», «групова деідентифікація» сприятиме трансформації в різних сферах соціальної ідентичності – професійній, сімейній, етнічній, політичній, територіальній, статеворольовій, релігійній, у дружніх стосунках, самооцінці і сенсі життя.

Виходячи з мети і завдань дослідження, експеримент проводився за планом для кількох рандомізованих груп із попереднім і підсумковим вимірюванням [39, 44, 85]. На думку Д. Кемпбелла, така схема експерименту дає змогу підвищити його внутрішню валідність [85].

Орієнтуючись на умовні позначення планування експериментів, що були запропоновані Д. Кемпбеллом, ми склали схему нашого експерименту:

R₁ O' X₁ O"
 R₂ O' X₂ O"
 R₃ O' X₃ O"
 R₄ O' X₄ O"
 R₅ O' X₅ O"
 R₆ O' X₆ O"
 R₇ O' X₇ O"
 R₈ O' X₈ O"

R_0 O' O''

, де R – це рандомізована група, O – експериментальний вимір (O' – до, O'' – після), X (X_1, X_2 тощо) – експериментальний вплив.

У такий спосіб ми мали можливість визначити, які зміни в соціальній ідентичності сільської молоді відбуваються в результаті дії того чи того механізму і чи пов'язані ці зміни саме з його впливом.

На основі виділених механізмів було визначено відповідні експериментальні групи. За допомогою цілеспрямованого впливу, що полягав у активізації одного з цих механізмів у кожній групі, ми намагалися виявити зміни в структурі соціальної ідентичності молоді сільського походження. За незалежну змінну правив власне експериментальний вплив, що являє собою активізацію конкретного психологічного механізму трансформації соціальної ідентичності, а залежними змінними були трансформації у соціальній ідентичності сільської молоді, що мігрувала до міста. Контроль за незалежною і залежною змінними під час експериментального впливу здійснювався за допомогою попереднього і контрольного вимірювань сфер соціальної ідентичності. Порівняння результатів у кожній підгрупі відбувалося до і після експерименту, а також ці результати порівнювалися з результатами контрольної групи. У контрольній групі експериментального впливу не було, а різниця в часі між попереднім і підсумковим вимірюваннями відповідала різниці в експериментальних групах.

Така організація експерименту дає змогу уникнути «ефекту послідовності», що проявляється, коли різні експериментальні впливи даються одним і тим самим людям через певний час у певній послідовності, оскільки в нашому дослідженні одна й та сама експериментальна (сукупна) група працює лише з одним експериментальним завданням.

Запропонована схема є прикладом так званого істинного експерименту, що, на думку Д. Кембелла, є найоптимальнішим і наближається до ідеального [85]. План експерименту побудовано так, що він містить

найменшу кількість загроз внутрішній і зовнішній валідності і надає широкі можливості її контролю.

Згідно з логікою дослідження, експеримент відбувався в три основні етапи, кожний із яких реалізовувався в кількох кроках (рис. 3.1).

<i>Етап 1. Підготовчий</i>
<p><i>Крок 1.</i> Підготовка текстів-розповідей студентів</p> <p><i>Крок 2.</i> Експертне опитування</p> <p><i>Крок 3.</i> Формування експериментальних і контрольної груп</p>
<i>Етап 2. Основний</i>
<p><i>Крок 1.</i> Констатування рівня сформованості компонентів соціальної ідентичності молоді сільського походження до експериментального впливу</p> <p><i>Крок 2.</i> Організація експериментального впливу (проведення занять)</p> <p><i>Крок 3.</i> Контрольне анкетування з метою перевірки змін у рівні актуалізації певного психологічного механізму та компонентах соціальної ідентичності, зумовлених дією цього механізму</p>
<i>Етап 3. Аналітичний</i>
<p><i>Крок 1.</i> Аналіз змін у прояві кожного психологічного механізму у відповідній групі</p> <p><i>Крок 2.</i> Аналіз вірогідності розбіжностей у рівні сформованості (прояві) кожного компонента соціальної ідентичності в кожній експериментальній і контрольній групах</p> <p><i>Крок 3.</i> Узагальнення результатів і формулювання висновків</p>

Рис. 3.1. Логічна схема проведення експериментального дослідження дії психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження

Першим кроком на *першому* етапі стала підготовка текстів-розповідей студентів, які приїхали із села до міста на навчання. В основу цих текстів

було покладено ті семантичні одиниці, які визначилися в ході попереднього опитування цієї категорії молоді, а також ознаки, на основі яких було інтерпретовано відповідні механізми.

Запропоновані тексти мали відповідати таким вимогам:

- бути чітко спрямованими на активізацію конкретного механізму;
- відтворювати і «запускати» один із зазначених механізмів;
- не активізувати інших механізмів (інші механізми мали бути не чутливими або мінімально чутливими до цього тексту);
- бути простими, зрозумілими і близькими за формулюваннями для студентської аудиторії;
- відтворювати реалістичні ситуації із життя сільської молоді, що переїхала до міста.

Трактування виділених механізмів відбувалося на основі не лише загальновідомих теоретично обґрунтованих формулювань, а й з урахуванням точнішого прояснення в контексті нашого дослідження, враховуючу факторно-семантичне навантаження кожного механізму.

З метою визначення відповідності запропонованих текстів механізмам, що вивчаються, нами було проведено експертну оцінку цих розповідей (*другий крок* підготовчого етапу). Думка експертів та інформація, якою вони володіють, як вважає Б. Литвак [91], є основою перевірки адекватності формулювання текстів для відображення того чи того механізму. Під час експертного опитування ми враховували, що експерти володіють інформацією про різні психологічні механізми, а також про особливості соціалізації та адаптації сільської молоді в місті.

Експертами стали 20 незалежних висококваліфікованих фахівців у сфері соціальної психології: один доктор психологічних наук, 12 кандидатів психологічних наук, сім науковців Інституту соціальної та політичної психології та Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Інформованість експертів, а також їхня творча активність і самостійність в оцінці текстів були важливими чинниками отримання вірогідних результатів

і давали можливість скоректувати наявні вади, зробити тексти точнішими і влучнішими. Опитування було одноразовим і відбувалося без психологічного та інформаційного контакту між експертами. У такий спосіб ми внеможливили прямий чи опосередкований вплив на експертів із боку колег.

Експертам було запропоновано співвіднести механізми з розповідями студентів, а потім оцінити, якою мірою запропонований текст відображає зазначений механізм за 5-бальною шкалою (від 1 – слабка відповідність до 5 – сильна відповідність розповіді і механізму). Бланк і результати експертної оцінки наведено в дод. Е і Ж.

Результати експертного оцінювання показали, що механізм «ідеалізація власної групи» було точно ідентифіковано з відповідним текстом усіма експертами, а міра вираженості механізму в цій розповіді становить 4,75, що показує високий рівень їхньої відповідності.

Механізм «деідеалізація власної групи» з «правильним» текстом співвіднесли 15 із 20 експертів ($M = 3,86$). В інших випадках у запропонованому тексті експерти вбачали прояв механізму «групова деідентифікація».

Механізм «групова деідентифікація» було адекватно визначено 17-ма експертами ($M = 4,38$). Троє з 20 експертів уважали, що даний текст інтенсифікує механізм «деідеалізація власної групи».

Механізм «активне залучення» належно визначили 18 експертів. Середній рівень відповідності між текстом і механізмом становить 4,29. Двоє експертів ідентифікували цей текст із механізмом «групова деідентифікація».

Механізм «ідеалізація образу Я» всіма експертами було визначено слушно, при цьому середнє значення відповідності становить 3,79.

Механізм «деідеалізація образу Я» правильно виявили в запропонованих текстах 19 експертів, однак рівень відповідності тексту і механізму тут був лише на рівні 3,67.

Механізми «конфронтація» і «конформізм» було співвіднесено з необхідними текстами 18-ма експертами. Середнє значення рівня їхньої відображеності в текстах становив 4,29 і 4,24, відповідно.

Отже, за результатами експертної оцінки запропоновані тексти загалом відповідають зазначеним механізмам. Тексти, які мали на меті інтенсифікувати механізми «деідеалізація власної групи» і «групова деідентифікація», було уточнено з урахуванням зауважень експертів, а саме: було поляризовано характерні ознаки цих механізмів і підкреслено їх у текстах задля уникнення наявної двозначності. Тексти, що були індикаторами механізмів «деідеалізація образу Я» та «ідеалізація образу Я», було скоректовано в бік інтенсифікації певних ознак із метою збільшення їхньої відповідності до механізмів.

Третім кроком на підготовчому етапі стало визначення вибірки та формування експериментальних і контрольної груп.

Згідно з результатами низки досліджень, міграція сільського населення до міста значною мірою відбувається в період юності, коли молоді люди приїжджають до міста на навчання і згодом залишаються тут жити [185, с. 183]. Саме в цей період має місце їхня активна інтеграція в міське середовище, адаптація до нових умов життя, а також, як результат, трансформація їхньої ідентичності. Виходячи з такого положення, вважаємо за доцільне вивчати психологічні механізми трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження саме в студентський період.

Водночас дослідники проблем адаптації студентської молоді підкреслюють, що на першому курсі відбувається найгостріше переживання кризи, пов'язаної зі зміною діяльності, появою нових знайомих, нових правил, що для сільської молоді поглиблюється ще й необхідністю мігрувати і відірватися від батьківської родини [21]. З огляду на це ми вважали за недоречне залучати до експерименту студентів перших курсів, які ще не пройшли повною мірою адаптації до нових умов навчання, нового колективу тощо. Натомість студенти четвертого та п'ятого курсів сільського

походження, які вже, як правило, мають визначені орієнтири на майбутнє, і почасти створили власні сім'ї в місті, досить часто ідентифікують себе з міськими жителями. Тому для кращого розуміння дії психологічних механізмів на трансформацію соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті ми вважали за доцільне залучити до експерименту студентів другого і третього курсів, які вже пройшли період адаптації, але при цьому ще мають сильні зв'язки зі своєю сільською громадою, а також інтенсивно відчують і транслують конкуренцію між сільською і міською молоддю. Експериментальні групи утворювалися за принципом добровільності, що забезпечує покращення зовнішньої валідності експерименту. До їх складу могли потрапити усі бажаючі студенти 2–3 курсів із сільської місцевості.

Другий (основний) етап дослідження полягав у проведенні власне експерименту. *Першим кроком* на цьому етапі була перевірка і констатація міри сформованості компонентів соціальної ідентичності студентів сільського походження, які приїхали до міста на навчання.

Другий крок основного етапу мав на меті реалізацію експериментального впливу, що полягав у активізації прояву в кожній групі певного психологічного механізму, що лежить в основі процесу трансформації соціальної ідентичності. Детальний опис реалізації цього етапу та його змістового наповнення дано в підрозділі 3.2.

Логічним продовженням (*третьим кроком*) основного етапу стало контрольне визначення змін у рівні інтенсифікації певного механізму та компонентів соціальної ідентичності, що трансформуються під його впливом.

На *третьому* етапі ми аналізували отримані дані. *Перший крок* полягав в аналізі якості експериментального впливу та активізації незалежної змінної. Для цього ми перевірили, чи змінився на статистично значущому рівні прояв відповідного механізму, дію якого ми мали на меті інтенсифікувати.

Наступним (*другим*) кроком аналітичного етапу став аналіз трансформацій, які відбуваються в соціальній ідентичності в умовах актуалізації того чи того психологічного механізму. Він полягав в аналізі отриманих результатів і визначенні компонентів соціальної ідентичності, що піддаються трансформації за умови дії певного механізму.

Підсумовуючи, ми узагальнили отримані результати і сформулювали висновки, у чому й полягав *третій* крок аналітичного етапу експериментального дослідження.

3.2. Особливості реалізації експериментального вивчення змін у структурі соціальної ідентичності молоді сільського походження, зумовлених актуалізацією психологічних механізмів

Експеримент проводився в лютому 2012 року на базі інститутів філології, педагогіки та психології, фізичної культури, а також історичного, фізико-математичного і природничого факультетів Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка, агрономічного факультету Сумського національного аграрного університету. У ньому взяли участь 213 студентів 2–3 курсів сільського походження, що живуть і навчаються в місті. Серед загальної вибірки за принципом добровільності було утворено вісім експериментальних та одну контрольну групу.

Загалом було проведено 10 занять, у ході яких інтенсифікувалася дія восьми психологічних механізмів. Кожне експериментальне заняття мало однакову структуру і реалізовувалося в кілька етапів:

- попереднє діагностичне опитування;
- експериментальний вплив: вибір тексту, об'єднання в мікрогрупи відповідно до обраних текстів, виконання трьох завдань із метою інтенсифікації дії певного механізму (робота в мікрогрупах);
- контрольне опитування;
- обговорення напрацювань мікрогруп, підбиття підсумків.

На першому етапі було проведено попереднє діагностичне опитування всіх респондентів задля визначення вихідних даних про рівень сформованості кожної зі сфер соціальної ідентичності, а також її статус.

Попереднє і контрольне опитування проводилося з використанням методики «Статуси ідентичності» Дж. Марсія, яка дає змогу визначити не лише статуси ідентичності, а й дослідити рівень сформованості різних сфер соціальної ідентичності: професійної, сімейної, статеворольової, релігійної, політичної, етнічної, територіальної, сенсу життя, самооцінки і стосунків із друзями. До анкети було включено твердження, що правили за індикатори кожного механізму. Такими твердженнями стали ті, що мали найбільше навантаження в факторній структурі і семантично відображають відповідний механізм. До контрольного опитувальника було додано «маскувальні» твердження, що не стосувалися теми дослідження, а порядок тверджень загалом було змінено. Це дало змогу створити ілюзію заповнення студентами іншої (відмінної) анкети, що стимулювало їх відповідати на запитання, орієнтуючись на теперішні відчуття, а не згадувати попередні відповіді на вже знайомі запитання. Така процедура дала змогу відстежити зміни в активізації кожного механізму до і після експериментального впливу. Ці твердження стали контрольними індикаторами ефективності запропонованого стимульного матеріалу.

Наступним етапом став безпосередньо експериментальний вплив із метою активізації відповідного для механізму кожної підгрупи. Заняття в експериментальних групах будувалося на принципах активного навчання з використанням елементів тренінгу. У контрольній групі такі заняття не проводилися, а вимірювання відбувалися до і після поточних навчальних занять.

Як засіб експериментального впливу ми використали заняття з елементами соціально-психологічного тренінгу, що в найширшому розумінні є практикою психологічного впливу, яка базується на методах групової роботи. Ми обрали саме цей метод впливу, оскільки групова взаємодія, на

думку К. Левіна, більшою мірою, ніж індивідуальна робота сприяє виникненню ефективних змін у настановах особистості [86]. Це пояснюється тим, що вияв і зміна настанов і переконань залежить від уміння бачити себе крізь призму сприймання себе іншими людьми. При цьому ми не мали на меті сприяти формуванню конкретних стилів поведінки або стимулювати стабільні зміни в структурі соціальної ідентичності. Наша робота обмежувалася пошуковими цілями, а отже, головним завданням стала активізація конкретних психологічних механізмів і, як результат, контроль змін, які вони провокують у структурі соціальної ідентичності.

Ефективність проведення експерименту багато в чому залежить від розуміння учасниками групи його мети. У зв'язку із цим у вступному слові ми не лише формулювали мету заняття, а й більш детально розкривали значення і зміст кожного завдання.

Незважаючи на те, що учасники є одnogрупниками і досить добре знають один одного, важливо було вже на початку заняття створити атмосферу взаємної довіри. Якщо в групі не створюється атмосфера розуміння й підтримки, то знижується здатність учасників точно розуміти мотиви, цінності та емоції один одного.

Кожній групі пропонувався набір із восьми текстів-розповідей студентів, що приїхали із сільської місцевості на навчання до міста. Учасникам експерименту потрібно було обрати один текст, у якому вони найбільше впізнають себе. Запропоновані тексти виконували як діагностичну, так і стимульну функцію, оскільки студенти вибирали з поміж запропонованих ситуацій таку, що була їм суб'єктивно найближчою. У такий спосіб утворювалися мікрогрупи (а потім сукупні групи) відповідно до кожного добровільно обраного механізму. Дальша робота відбувалася саме в новостворених мікрогрупах. Завдання, що пропонувалися учасникам, мали на меті активізувати той механізм, із яким власне й працювала кожна мікрогрупа.

Заради максимального залучення всіх учасників мікрогруп до спільної роботи та організації інтенсивного обговорення кількість учасників мікрогрупи не повинна була перевищувати 3–4 особи. У разі якщо один текст обирало більше учасників у межах однієї групи, ми ділили їх на окремі мікрогрупи, що працювали з одним і тим самим механізмом та виконували однакові завдання. Дотримання цієї умови забезпечило, з одного боку, створення між учасниками зворотного зв'язку, а з другого – сприяло тому, щоб мікрогрупа була динамічною і виробляла більш різноманітні відповіді та розв'язання завдань.

Кожна мікрогрупа отримувала по чергово три завдання, які стосувалися обраної ними розповіді (дод. 3). Варто зазначити, що обраний учасниками текст крім діагностичної виконував ще й стимульну функцію, оскільки мав активізувати роздуми студентів навколо певної проблеми. Виконання запропонованих завдань сприяло прояву спонтанності і природності поведінки членів мікрогруп, спонукало їх до самовираження і змушувало інтенсивно співпереживати авторові розповіді та аналізувати все, що відбувається.

Перше завдання було спрямовано на загальне обговорення обраної розповіді і відтворюваної в ній проблеми. Учасники мали змогу обміркувати і висловити свої думки в мікрогрупі. Можливість почути думки інших учасників давало додаткові ресурси для обмірковувань і, відповідно, зосереджувало увагу учасників навколо проблеми. Після отримання завдання ми давали студентам час на пошук та обговорення відповіді. Це сприяло посиленню й напруженню емоційного потенціалу, що активізувало діяльність мікрогруп і допомагало їм зануритися в роботу. Загалом на виконання першого завдання учасники мали 5–7 хвилин.

Друге завдання більшою мірою стосувалося власних переживань, досвіду учасників. Їм потрібно було подумати над заданою проблемою, звернувшись до власних відчуттів та актуалізувавши свій досвід. Лише після

цього учасники могли висловити свої думки в мікрогрупі і створити спільне напрацювання. На це завдання виділялося 10 хвилин.

Виконання третього завдання певною мірою вимагало творчої реалізації заданої проблеми, оскільки носило практичне спрямування та активізувало творчі міркування учасників. Завдання сприяло творчому пошуку і знаходженню більшої кількості варіантів розв'язання проблемної ситуації. Час виконання становив 10 хвилин.

Як зазначає Т. Корнілова, використання таких методів в активному соціально-психологічному навчанні учасників мікрогруп являє собою форму організації складних психологічних впливів [80, с. 106]. Вони актуалізують уже не так інтелектуальні, як емоційні складові можливих відгуків у системі переконань учасників. Такого роду завдання можна розглядати як штучно створену маніпуляцію, однак активність самого учасника є настільки ж важливою складовою експериментального впливу, наскільки й зусилля експериментатора. На нашу думку, експериментатор, навпаки, повинен якнайменше втручатися у взаємодію учасників мікрогрупи, аби зменшити ефект його впливу.

Протягом усього заняття учасникам давався зворотний зв'язок, що полягав у підтримці й допомозі в разі виникнення запитань. При цьому важливо було не втручатися часто й жорстко в роботу мікрогруп, не пропонувати власних варіантів відповідей або розв'язання завдань у готовому вигляді, оскільки це могло пригнічувати учасників і не сприяти активному залученню їх до роботи в мікрогрупі.

Після виконання всіх трьох завдань учасникам пропонувалося контрольне опитування, яке давало можливість простежити не лише тенденції змін у структурі соціальної ідентичності в умовах дії того чи того психологічного механізму, а й якість проведення та ефективність експериментального впливу. За такий показник вважається актуалізація на статистично значущому рівні того механізму, над яким працювала кожна сукупна група, і водночас брак потрібних змін у прояві інших механізмів. Як

справедливо зазначає Т. Корнілова, в експерименті дослідник не просто має провокувати чи створювати умови для вивчення пропонованих закономірностей, а й організувати та реалізовувати спеціальний контроль у вигляді керування змінними [80].

Організація презентації напрацювань мікрогруп і спільного обговорення їх виконувала низку функцій. По-перше, для учасників цей етап мав пізнавальне і рефлексивне значення, оскільки давав можливість висловити свої переживання та отримати зворотний зв'язок, поставити запитання, які залишалися без відповіді. Для нас ця інформація більшою мірою мала дослідницький характер, оскільки містила в собі додаткову інформацію про функціонування конкретного механізму, переживання, які із цим пов'язані, змістове наповнення самих механізмів. У ході такого обговорення ми також отримували інформацію про ефективність роботи мікрогруп, про переживання, які викликані таким видом роботи. На завершення було узагальнено зміст заняття, основні напрацювання мікрогруп, констатовано досягнуті результати і сформульовано підсумок.

Аналіз виконання вправ та їхнього обговорення показав, що на початку заняття не всі учасники сприймали їх позитивно. Згодом ставлення мінялося, учасники демонстрували особисту зацікавленість і відчували користь і задоволення від виконуваної роботи. Обговорення наприкінці заняття показало, що означена проблема насправді є болючою і гостро переживається сільською молоддю. Студенти сільського походження відчувають певну дискримінацію з боку міських однолітків. За висловлюваннями більшості учасників, заняття стало для них справді корисним, оскільки «торкнулося болючих питань», «окреслило певне коло гострих проблем», «змусило розмірковувати над власними цінностями і визначатися зі своєю позицією».

Протягом перших семи занять із 10 серед восьми текстів-розповідей обиралися більш-менш рівномірно тільки п'ять розповідей, що відображали такі механізми, як «ідеалізація образу Я» (33 вибори), «конфронтація» та «активне залучення» (по 27 виборів), «ідеалізація власної групи» і «групова

деідентифікація» (по 26 виборів). Натомість три інші розповіді, спрямовані на «конформізм», «деідеалізацію образу Я» та «деідеалізацію власної групи», стабільно залишалися поза вибором. Тому було прийнято рішення в трьох останніх експериментальних групах запропонувати учасникам лише три розповіді, які відтворювали ці механізми. Оскільки учасник не змогли зробити вибір, орієнтуючись на власні переживання (за їхніми висловлюваннями, у жодній із розповідей вони себе не впізнають), ми запропонували їм об'єднатися в три мікрогрупи в довільному порядку (за допомогою гри «Броунівський рух») та роздали мікрогрупам ці розповіді на власний розсуд.

Спираючись на результати дослідження, отримані на попередніх етапах, припускаємо, що ці три механізми не були обрані добровільно жодним з учасників експерименту, оскільки вони не є актуальними для студентської молоді або, принаймні, не усвідомлюються та заперечуються нею, а інтенсифікуються з віком серед молоді сільського походження, яка вже живе й працює в місті (див. пункт 2.3.6.). Однак коректна організація експериментального впливу, на нашу думку, сприяла посиленню прояву й цих механізмів, що дало змогу визначити зумовлені їхньою дією трансформації.

У такий спосіб нам удалося сформувати сукупні групи, у кожній із яких актуалізувався один із восьми спільний для всіх учасників механізм. Таких сукупних груп виявилось вісім – відповідно до кількості механізмів. Назви цим групам було дано за механізмами, над актуалізацією яких вони працювали. Ці механізми ми визначили як робочі для конкретної сукупної групи, а всі інші – як додаткові. Дев'ятою стала контрольна група.

3.3. Характеристика змін, які відбуваються в структурі соціальної ідентичності сільської молоді як результат функціонування психологічних механізмів

Внутрішня валідність у нашому експерименті забезпечувалася завдяки організації міжгрупового порівняння. Кожна окрема сукупна група працювала над своїм експериментальним завданням і не зазнавала інших експериментальних впливів. Згідно з класифікацією незалежних змінних, запропонованою Д. Кемпбеллом [85, с. 100], створення і виконання спеціальних завдань можна віднести до керованих змінних.

Перший етап аналізу отриманих результатів полягав у визначенні тих механізмів, які вдалося актуалізувати на статистично значущому рівні внаслідок експериментального впливу в кожній окремій експериментальній групі. Для порівняння даних і визначення статистично значущих відмінностей у прояві кожного механізму до і після експерименту ми скористалися t-критерієм Ст'юдента для залежних вибірок. Підставою для його використання стали результати за тестом Лівена щодо гомогенності дисперсії.

Так, до сукупної групи *«ідеалізація образу Я»* ввійшли 33 учасники експерименту, із них шість юнаків і 27 дівчат. Завдання цієї групи були спрямовані на підвищення рівня самооцінки учасників, підкреслення їхніх позитивних рис, посилення впевненості в собі та своїх силах. Як результат, у цій групі після експериментального впливу відбулася активізація на статистично значущому рівні двох механізмів: робочого – *«ідеалізація образу Я»* та додаткового – *«конформізм»* ($p \leq 0,01$).

Механізм *«конфронтація»* було обрано 27 учасниками, що утворили другу сукупну групу з однойменною назвою. Серед них були три юнаки і 24 дівчини. Ключове завдання цієї групи полягало в тому, щоб максимально інтенсифікувати відчуття власної самобутності й неповторності, усвідомлення своїх позитивних рис, що супроводжується активним захистом

власних інтересів і відстоюванням своєї позиції. У результаті роботи цієї групи на статистично значущому рівні було інтенсифіковано відповідний психологічний механізм, над яким працювали її учасники ($p \leq 0,05$).

Діяльність третьої сукупної групи було спрямовано на актуалізацію механізму «ідеалізація власної групи». Під час роботи цієї групи ми мали на меті посилити уявлення молоді про позитивні риси села і сільської громади, підкреслити значущість збереження і відтворення цих рис у майбутньому. У результаті роботи цієї групи, в якій брали участь 26 респондентів (чотири юнаки і 22 дівчини), було актуалізовано «ідеалізацію власної групи» ($p \leq 0,05$) і деактуалізовано «групову деідентифікацію» ($p \leq 0,05$). Такий результат видається досить закономірним і таким, що не суперечить вимозі щодо експериментального впливу лише на один механізм. Очевидно, що сільська молодь, яка дедалі більше пишається своєю громадою, відчуває задоволення, що є представником саме сільської спільноти, і не має потреби деідентифікуватися зі своєю групою.

Учасники четвертої сукупної групи «активне залучення», до складу якої ввійшли 27 осіб, серед яких шість юнаків і 21 дівчина, виконували вправи на посилення бажання сільської молоді брати активну участь у різних заходах своєї громади, розуміння ними важливості таких заходів для життя села. Ми намагалися інтенсифікувати їхню активну, творчу позицію і розширити уявлення про можливі заходи та засоби їхньої реалізації, підвищивши пошуковий потенціал молодих людей. Після експериментального впливу нам удалося активізувати в учасників цієї групи дію не лише робочого механізму «активне залучення» ($p \leq 0,01$), а й додаткового – «конформізм» ($p \leq 0,05$). На перший погляд, активна життєва позиція і прояв конформізму заходять у суперечність між собою, оскільки передбачають діаметрально протилежні стратегії поведінки. Однак припускаємо, що активна участь у діяльності громади та можливість реалізації різних проектів зумовлюють не лише інтенсивну взаємодію з іншими членами спільноти, а й уміння прислухатися до думки оточення,

зважати на бажання інших, приймати рішення, орієнтуючись на їхню думку. Тому одночасне посилення в результаті експерименту дії цих двох механізмів вважаємо за припустиме.

До складу п'ятої сукупної групи, що дістала назву «*групова деідентифікація*», увійшли 26 осіб (один юнак і 25 дівчат). Основним завданням роботи цієї групи було посилити бажання студентів стати членами іншої громади, максимально відсторонитися від діяльності та способу життя своєї спільноти і максимально інтенсифікувати відчуття себе мешканцями міста. Після експериментального впливу в цій групі було зафіксовано зміни на статистично значущому рівні лише в прояві робочого механізму, тобто групової ідентифікації ($p \leq 0,01$).

Ключовим завданням шостої сукупної групи «*конформізм*», до складу якої увійшли 11 студентів сільського походження (п'ять юнаків і шість дівчат), була інтенсифікація бажання учасників прислухатися до інших, зважати на думку оточення і надавати іншим можливість приймати рішення.

Роботу восьмої сукупної групи «*деідеалізація власної групи*», яку утворили 13 студентів (три юнаки і 10 дівчат), було спрямовано на усвідомлення сільською молоддю негативних рис своєї громади, актуалізацією почуття сорому за своє походження.

Після експериментального впливу в учасників сукупних груп «*конформізм*» і «*деідеалізація власної групи*», незважаючи на «примусовий» характер їхньої роботи, удалося актуалізувати відповідні робочі механізми (обидва на рівні $p \leq 0,05$).

Провідним завданням сьомої сукупної групи «*деідеалізація образу Я*» було підкреслити власні негативні риси, які поглиблюють невпевненість сільської молоді у власних силах і можливостях. Ураховуючи, що учасники цієї групи визначалися не за близькістю такої ситуації їхнім переживанням, а в довільному порядку, слід зазначити, що лише серед її учасників не вдалося активізувати жодного механізму на статистично значущому рівні. При цьому показники деідеалізації образу Я зменшилися і, навпаки, збільшився прояв

механізму «ідеалізація образу Я», хоч і не на статистично значущому рівні. Описаний факт свідчить про те, що студенти сільського походження відмовляються визнавати свої вади чи негативні риси, намагаючись постати в якомога кращому світлі. У ситуації виникнення загрози цілісності їхнього образу Я, на нашу думку, спрацював захисний механізм, що забезпечує захист ідентичності та утримання стабільності й цілісності загальної структури уявлень сільської молоді про себе.

Отже, як видно з рис. 3.2, у семи з восьми сукупних груп удалося актуалізувати робочі механізми, що може бути свідченням коректної організації експериментального впливу і можливості дальшого аналізу результатів експерименту. Лише в сукупній групі «деідеалізація образу Я» дія робочого механізму слабне, при цьому незначуще інтенсифікується протилежний механізм «ідеалізація образу Я», тому результати цієї групи до уваги не бралися.

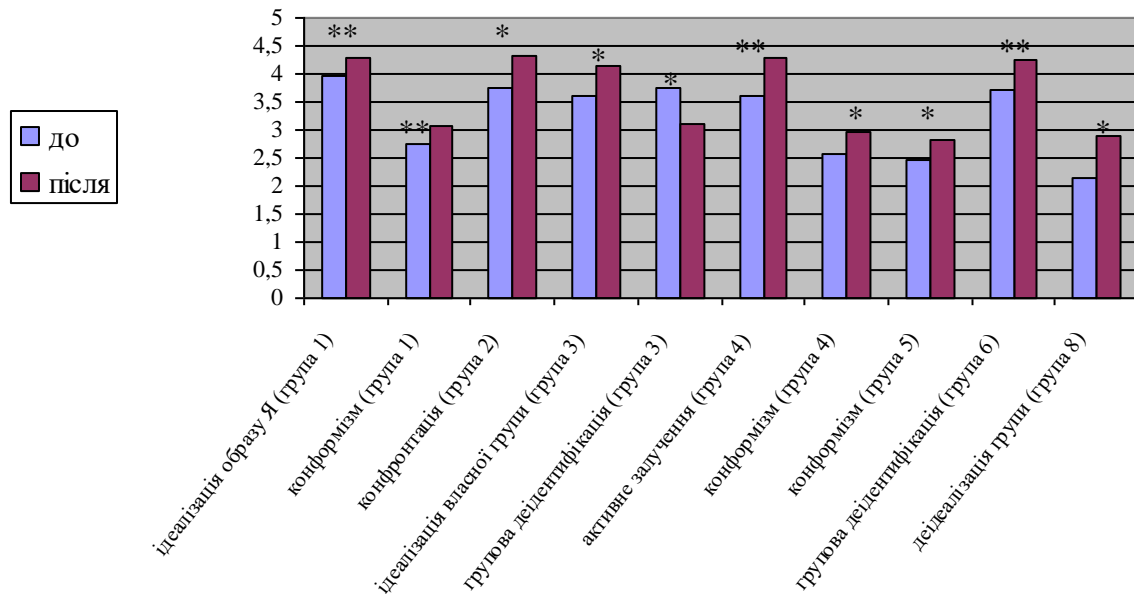

Рис. 3.2. Зміни у рівні актуалізації психологічних механізмів до та після експериментального впливу

Примітка (тут та в усіх наступних рисунках): * – відмінність на рівні $p \leq 0,05$;

** – відмінність на рівні $p \leq 0,01$.

Номери і назви сукупних груп: 1 – ідеалізація образу Я; 2 – конфронтація; 3 – ідеалізація власної групи; 4 – активне залучення; 5 – конформізм; 6 – групова деідентифікація; 8 – деідеалізація групи.

У трьох сукупних групах відбулися також зміни в рівні актуалізації, крім робочого, ще одного механізму: у групах «ідеалізація образу Я» та «активне залучення» додатково інтенсифікувався прояв конформізму, а в групі «ідеалізація власної групи» зменшився рівень прояву групової деідентифікації.

Варто звернути увагу на загалом низький рівень прояву конформізму, деідеалізації образу Я та деідеалізації власної групи (M не перевищує 3,0), що говорить про неактуальність цих механізмів у середовищі студентської молоді і підтверджує факт невибору учасниками експерименту відповідних текстів. Оскільки в більшості сукупних груп було актуалізовано саме той механізм, на який було спрямовано роботу підгруп, то маємо всі підстави аналізувати трансформації, що відбулися в різних компонентах соціальної ідентичності, за винятком дії механізму «деідеалізація образу Я».

Наступним етапом інтерпретації результатів експериментального дослідження став аналіз змін компонентів соціальної ідентичності у відповідних сукупних групах. Для цього ми порівняли дані попереднього і контрольного опитувань по кожній групі, у тому числі й контрольній.

У першій сукупній групі «ідеалізація образу Я» в результаті експериментального впливу сім компонентів соціальної ідентичності зазнали змін на статистично значущому рівні (рис. 3.3).

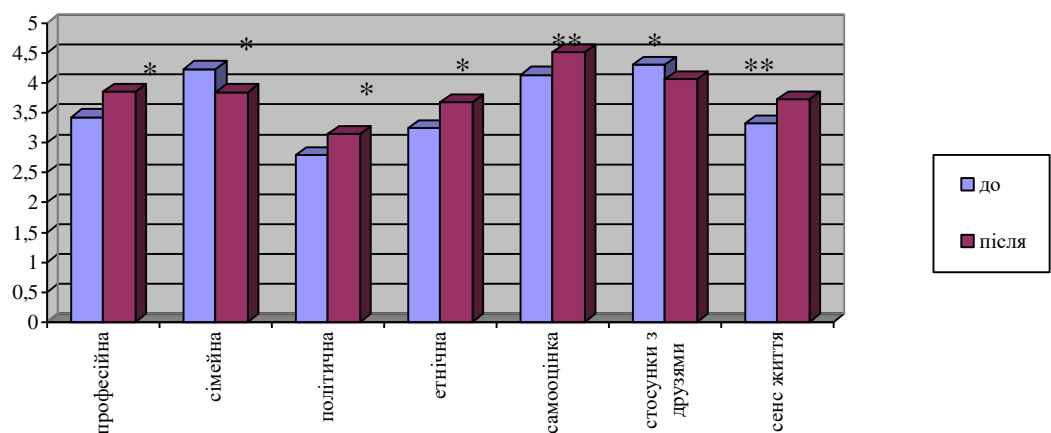

Рис. 3.3. Трансформація соціальної ідентичності під впливом механізму «ідеалізація образу Я»

Поряд із підвищенням рівня самооцінки ($p \leq 0,01$) інтенсифікується відчуття своєї професійної ($p \leq 0,05$), політичної ($p \leq 0,05$) та етнічної ($p \leq 0,05$) належності, а також актуалізуються екзистенційні пошуки особистості ($p \leq 0,01$). Водночас знижується рівень сімейної ідентичності ($p \leq 0,05$), поступово втрачають свою значущість стосунки з друзями ($p \leq 0,05$).

Ідеалізація образу Я супроводжується формуванням більш активної соціальної позиції, прагненням самореалізації в соціальній сфері, оскільки актуалізується самосприймання себе в професійній, політичній та етнічній сферах, при цьому близькі взаємини, пов'язані зі створенням сім'ї та наявністю друзів, дещо втрачають актуальність. Мігруючи до міста, сільська молодь частіше розмірковує над сенсом життя і переосмислює власні життєві позиції.

У другій сукупній групі, що дістала назву «конфронтація», чутливими до дії відповідного механізму виявилися три компоненти соціальної ідентичності (рис. 3.4).

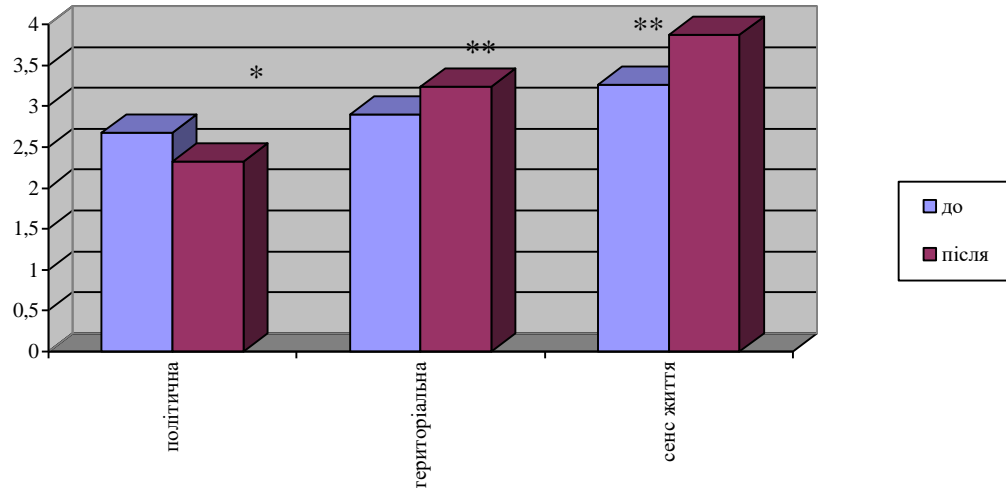

Рис. 3.4. Трансформація соціальної ідентичності під впливом механізму «конфронтація»

Таке контрпозиціонування і відстоювання своїх переконань спонукає молодь до глибшого переживання сенсу життя ($p \leq 0,01$) та розуміння власної територіальної належності ($p \leq 0,01$). При цьому слабне відчуття своє

політичної належності ($p \leq 0,05$). Наведені дані, на нашу думку, свідчать про те, що сільська молодь, для якої характерним є домінування цього механізму, усвідомлює себе представником сільської спільноти, і для неї це важливо. Вона прагне підкреслено демонструвати своє походження, що супроводжується інтенсивними екзистенційними переживаннями та усвідомленням або переосмисленням сенсу власного життя. Зважаючи на низьку політичну обізнаність та активність сільського населення, можна припустити, що підвищення рівня усвідомлення свого сільського походження провокує зниження рівня політичної ідентичності сільської молоді.

Аналіз отриманих даних по третій сукупній групі показав, що актуалізація механізму «ідеалізація власної групи» (рис. 3.5) детермінує трансформації в таких компонентах соціальної ідентичності, як сімейна ($p \leq 0,05$), політична ($p \leq 0,05$), статево-рольова ($p \leq 0,05$), етнічна ($p \leq 0,05$), територіальна ідентичність ($p \leq 0,01$), самооцінка ($p \leq 0,05$), стосунки з друзями ($p \leq 0,05$).

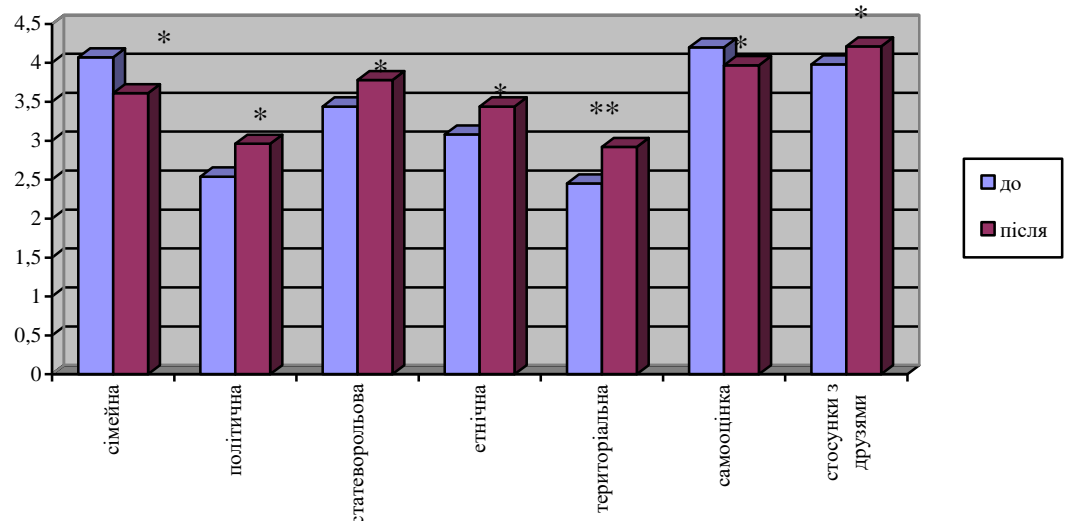

Рис. 3.5. Трансформація соціальної ідентичності під впливом механізму «ідеалізація власної групи»

Функціонування цього механізму стимулює формування позитивної політичної, статево-рольової, етнічної і територіальної ідентичності. Молоді люди сільського походження, які схильні наділяти власну громаду позитивними рисами, сильніше відчувають значущість дружніх взаємин,

однак при цьому знижується рівень їхньої самооцінки і значущість сімейних стосунків.

Особливо чутливими компоненти соціальної ідентичності виявилися до функціонування механізму «активне залучення» (рис. 3.6). У результаті його інтенсифікації зафіксовано найбільше змін у структурі соціальної ідентичності сільської молоді.

Під впливом дії цього механізму розвивається професійна ($p \leq 0,05$), сімейна ($p \leq 0,01$), релігійна ($p \leq 0,05$) ідентичність, знижується рівень самооцінки ($p \leq 0,05$) та поступово втрачається важливість дружніх взаємин ($p \leq 0,05$). Водночас функціонування механізму «активне залучення» сприяє формуванню позитивної політичної ($p \leq 0,01$), статевої ($p \leq 0,01$), етнічної ($p \leq 0,01$) і територіальної ідентичності ($p \leq 0,01$), що передбачає можливість активної участі в діяльності відповідних спільнот. Для молодих людей сільського походження з активною позицією менш важливими є сфери особистих стосунків, натомість актуалізується необхідність колективної взаємодії.

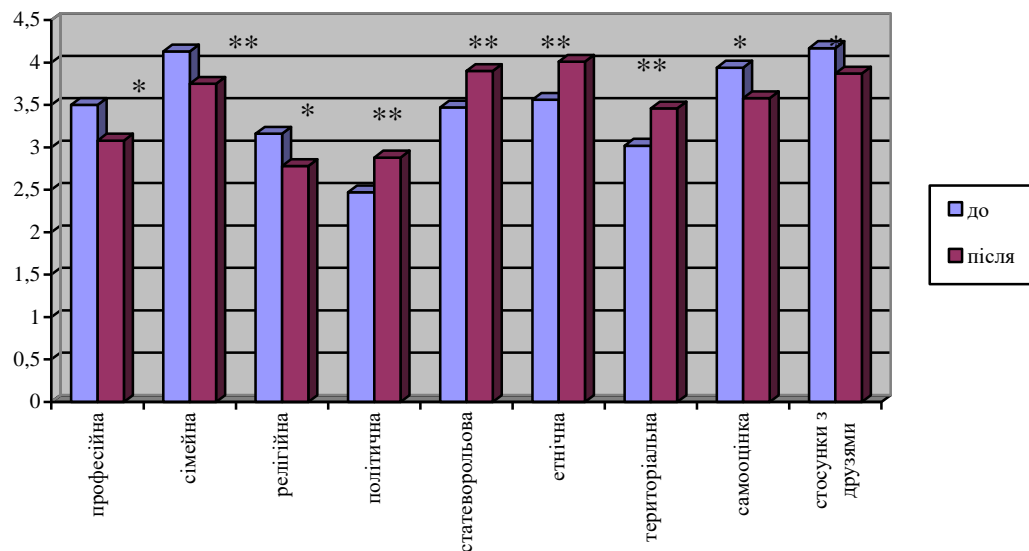

Рис. 3.6. Трансформація соціальної ідентичності під впливом механізму «активне залучення»

У нашому експериментальному дослідженні було актуалізовано «конформізм» як психологічний механізм трансформації соціальної ідентичності сільської молоді, що мігрувала до міста (рис. 3.7).

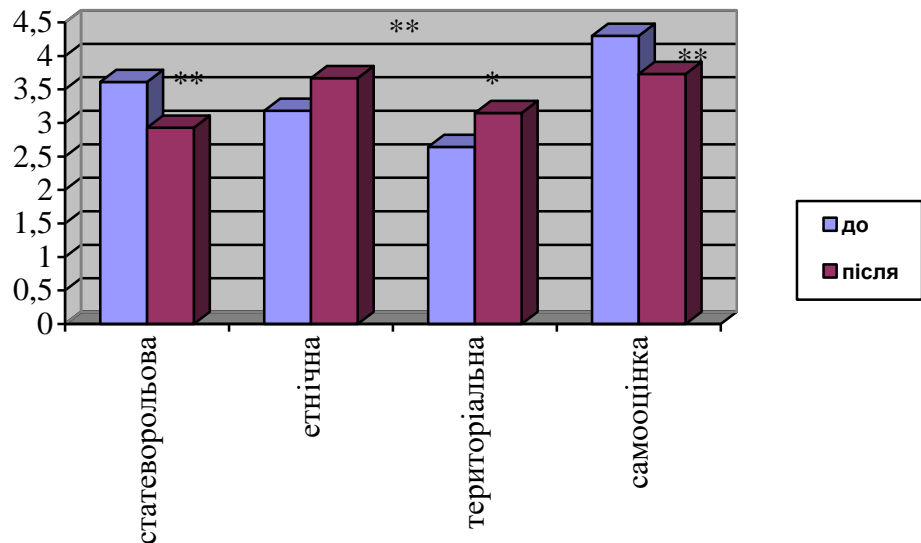

Рис. 3.7. Трансформації соціальної ідентичності під впливом дії механізму «конформізм»

Найбільш чутливими до його дії виявилися чотири компоненти соціальної ідентичності: статево-рольова ($p \leq 0,01$), етнічна ($p \leq 0,01$), територіальна ($p \leq 0,05$) та самооцінка ($p \leq 0,01$), при цьому рівень статево-рольової ідентичності і самооцінки знижується та актуалізується відчуття своєї територіальної та етнічної належності. Очевидно, що необхідність прислухатися до інших, часто пасивно приймати їхню позицію провокує появу в сільській молоді невпевненості у власних силах, певної зневіри. Однак саме невпевнені в собі люди схильні до прояву конформізму, у такий спосіб перекладаючи відповідальність на інших. Посилення етнічної і територіальної ідентичності сільської молоді пояснюється наявністю сильного впливу, який довгий час мала громада на життя молодої людини. А отже, бажання (або необхідність) дослухатися до інших, урахувати думку оточення пов'язане з посиленням відчуттям належності до власної громади та етнічної групи.

Функціонування механізму «групова деідентифікація» (рис. 3.8) сприяє формуванню позитивних професійної ($p \leq 0,05$), етнічної ($p \leq 0,05$), територіальної ідентичностей ($p \leq 0,05$), а також підвищенню власної самооцінки сільської молоді ($p \leq 0,05$).

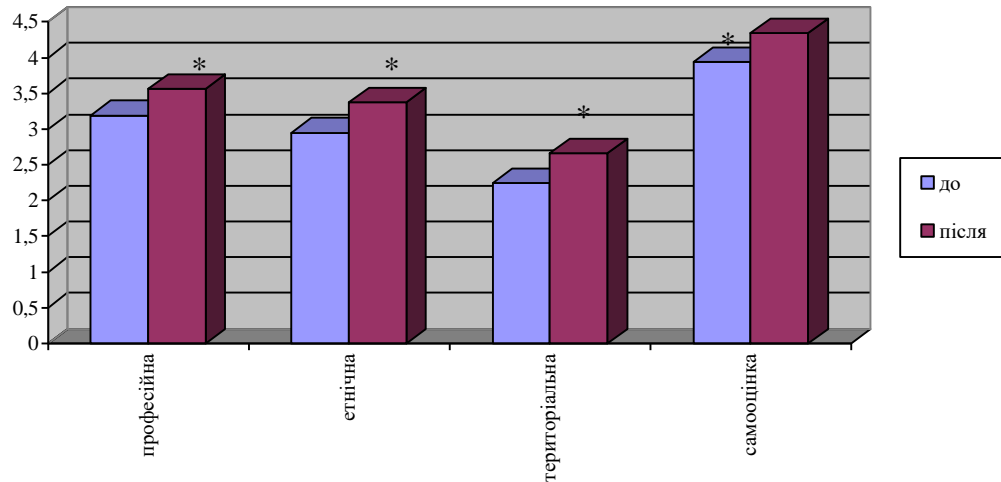

Рис. 3.8. Трансформація соціальної ідентичності під впливом механізму «групова деідентифікація»

За результатами роботи в підгрупі було також зафіксовано зміни в структурі соціальної ідентичності респондентів. Очевидно, що відсторонення молоді від власної громади пояснюється насамперед прагненням здобути освіту і знайти добру роботу. Переїзд молоді до міста з метою навчання та здобуття професії, а отже, і віддалення від сільського життя супроводжуються професійним самовизначенням, що, безумовно, посилює рівень її професійної ідентичності. Переїзд до міста та відсторонення від сільського життя сприймаються як певного роду успіх; він позитивно оцінюється громадою, що впливає на рівень упевненості в собі і самооцінку. Зафіксовано певну невідповідність між активізацією групової деідентифікації і посиленням відчуття своєї територіальної належності. При цьому варто зауважити, що в учасників цієї сукупної групи рівень позитивної територіальної ідентичності є найнижчим, що свідчить про несформованість і навіть дифузність цього компонента ідентичності.

Аналіз даних, отриманих у результаті роботи восьмої сукупної групи, показав, що під дією механізму «деідеалізація власної групи» (рис. 3.9) знижується рівень сформованості таких компонентів соціальної ідентичності, як професійна ($p \leq 0,05$), сімейна ($p \leq 0,05$), етнічна ($p \leq 0,05$), а також рівень самооцінки ($p \leq 0,01$) та значущість стосунків з друзями ($p \leq 0,01$). Закономірно, що порушення позитивного образу інгрупи спровокувало нестабільність у певних структурних компонентах соціальної ідентичності. Учасники цієї групи продемонстрували, яким чином знецінення власної групи може сприяти розмиванню окремих компонентів соціальної ідентичності.

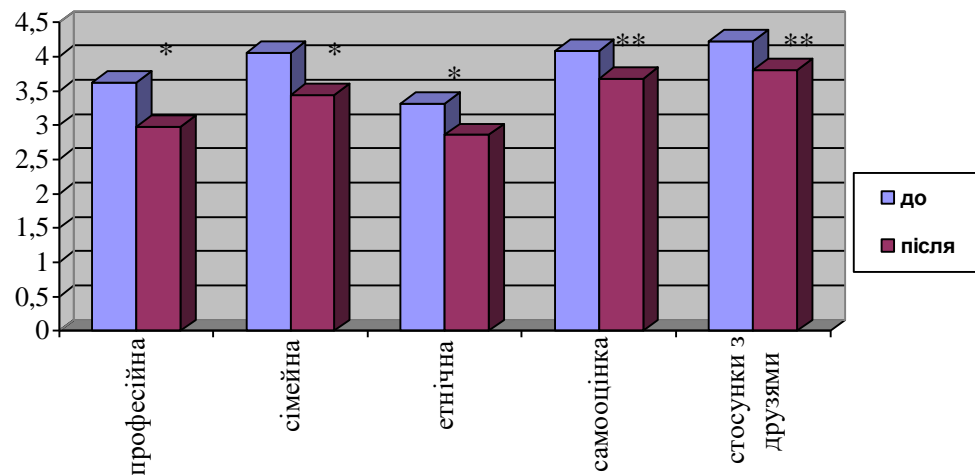

Рис. 3.9. Трансформація соціальної ідентичності під впливом механізму «деідеалізація власної групи»

Як уже зазначалося (пункт 2.3.4), соціальна ідентичність молоді характеризується несформованістю ідентифікаційних структур. Можна констатувати певну розмитість уявлень сільської молоді про власну належність до відповідних спільнот. На думку Е. Еріксона, це є характерною ознакою юнацького віку і загострюється в кризових ситуаціях [192], якою є міграція із сільської місцевості до міста. Ці компоненти виявляються досить гнучкими і чутливими до змін у соціальному оточенні. Припускаємо, що зафіксована мінливість є ознакою кризи ідентичності, яка перебуває на стадії активного становлення.

Ситуація міграції до міста справді є складною для молоді сільського походження і провокує трансформації в багатьох компонентах соціальної ідентичності. При цьому вона не обов'язково стимулює формування позитивної ідентичності. Дія кожного психологічного механізму – надзвичайно складний і геть неоднозначний процес. Функціонування одного й того самого механізму може лежати в основі актуалізації однієї ідентичності і деактуалізації іншої. Лише механізм «групової деідентифікації» сприяє формуванню позитивної соціальної ідентичності, а «деідеалізація власної групи», навпаки, провокує розмивання різних її компонентів. Природно, що процес трансформації соціальної ідентичності, пов'язаний із переїздом сільської молоді до міста, супроводжується функціонуванням не одного окремого механізму, а цілої низки їх. При цьому домінуючий механізм визначатиме напрям трансформації.

Слід зазначити, що та молодь, яка начебто наділяє свою спільноту позитивними рисами, відчуває при цьому невпевненість у собі і своїх силах. І навпаки, та частина сільської молоді, що схильна до групової деідентифікації, демонструє вищий рівень самовпевненості. Припускаємо, що зафіксований факт може служити підтвердженням наявності певної невдоволеності і суперечності між оцінкою ін- та аутгрупи.

Найменш чутливими до дії психологічних механізмів виявилися релігійна ідентичність (її значення знижується в молоді, яка займає активну життєву позицію і демонструє активне залучення), сенс життя, статево-рольова ідентичність. Припускаємо, що ці компоненти соціальної ідентичності якщо й не є повністю сформованими, то досить стабільними (ригідними) в ситуації міграції із сільської місцевості до міста.

Найбільш чутливими до дії описаних психологічних механізмів виявилися етнічна і територіальна ідентичності та рівень самооцінки. Очевидно, що ці компоненти соціальної ідентичності безпосередньо пов'язані із ситуацією міграції сільської молоді до міста та відчуттям нею власної територіальної належності. В умовах міграції сільська молодь

переживає дифузію територіальної та етнічної ідентичностей, які, як було доведено вище, перебувають у тісному кореляційному зв'язку. При цьому в їхній актуалізації задіяно всі зазначені психологічні механізми. В умовах загрози територіальній ідентичності сільської молоді ці компоненти набувають нового значення й актуальності, оскільки молодь, що мігрувала до міста, чіткіше усвідомлює свою територіальну та етнічну належність.

Самооцінка сільської молоді тісно корелює зі ставленням самої особи до ситуації переїзду, до того, яким чином вона оцінює ін- та аутгрупу в контексті міграції. Зазначимо, що за загалом високого рівня самооцінки вона істотно піддається впливам різних механізмів і підвищується лише під впливом функціонування механізмів «ідеалізація образу Я» та «групова деідентифікація». В умовах функціонування інших механізмів її показники зменшуються, що свідчить про латентну невпевненість сільської молоді в собі та своїх силах. Навіть коли вона ідеалізує сільську громаду, простежується зниження впевненості в собі, що може бути індикатором показової, штучної самовпевненості.

Переживання сенсу життя, роздуми про своє місце в житті, переосмислення життєвих позицій зумовлюються дією двох психологічних механізмів – «ідеалізації образу Я» та «конфронтації». Припускаємо, що такі загострені екзистенційні переживання спровоковано пошуком та утвердженням власного статусу в новій спільноті. Сільська молодь, намагаючись стати повноправним членом міської громади, прагнучи відшукати своє місце в новому суспільстві, переоцінює свої життєві цінності й позиції та намагається приписувати собі позитивні риси і відстоювати їх у міському середовищі.

Сімейна ідентичність трансформується під дією чотирьох психологічних механізмів – «ідеалізації образу Я», «ідеалізації групи», «активного залучення», «деідеалізації власної групи». В усіх випадках ці зміни пов'язано з розмиванням та ослабленням сімейної ідентичності. Зрозуміло, що переїзд до міста супроводжується певного роду відривом,

унезалежненням від батьківської сім'ї, ослабленням сімейних зв'язків, а це провокує зменшення цінності сім'ї.

За результатами емпіричного дослідження теоретичну модель трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті (параграф 1.3) було доповнено переліком відповідних механізмів (табл. 3.1).

Функціонування досліджуваних психологічних механізмів реалізовується на двох стадіях залежно від напрямку трансформації соціальної ідентичності. В ситуації поновлення ідентифікації зі старою групою на першій стадії серед студентів сільського походження, які планують жити в селі, активно діють ідеалізація власної групи, деідеалізація власної групи, деідеалізація образу Я, конфронтація та конформізм. На другій стадії серед сільської працюючої молоді цей процес супроводжується активізацією ідеалізації власної групи, групової деідентифікації, конформізму.

Таблиця 3.1

**Стадійність функціонування психологічних механізмів
трансформації соціальної ідентичності**

Стадії	Поновлення ідентифікації зі старою групою	Ідентифікація з новою групою
<i>I стадія</i>	<ul style="list-style-type: none"> - ідеалізація власної групи - деідеалізація власної групи - деідеалізація образу Я - конфронтація - конформізм 	<ul style="list-style-type: none"> -ідеалізація власної групи - групова деідентифікація - ідеалізація образу Я -конфронтація -деідеалізація власної групи - активне залучення
<i>II стадія</i>	<ul style="list-style-type: none"> - ідеалізація власної групи - групова деідентифікація - конформізм 	<ul style="list-style-type: none"> - деідеалізація власної групи - групова деідентифікація - активне залучення - ідеалізація образу Я - деідеалізація образу Я

Ідентифікація з новою групою на першій стадії у студентів сільського походження, які планують жити в місті, реалізовується завдяки активному функціонуванню ідеалізації власної групи, групової деідентифікації,

ідеалізації образу Я та конфронтації. На другій стадії цього процесу для молоді сільського походження, яка живе й працює в місті, характерною є реалізація таких психологічних механізмів, як деідеалізація власної групи, групова деідентифікація, активне залучення, ідеалізація образу Я, деідеалізація образу Я.

Підсумовуючи, варто зазначити, що функціонування психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності забезпечує переконструювання ідентифікаційної структури залежно від домінування того чи іншого механізму. Актуальними механізмами трансформації соціальної ідентичності студентів сільського походження є ідеалізація власної групи, ідеалізація образу Я, групова деідентифікація, активне залучення, конфронтація. Найбільш чутливими до дії зазначених механізмів виявилися територіальна та етнічна ідентичності, а також самооцінка сільської молоді.

Висновки до третього розділу

Експериментальну частину дослідження було побудовано на основі положень про динамічність і мінливість соціальної ідентичності, її чутливість до змін у соціальному оточенні. В основу програми експериментального вивчення покладено розуміння ситуації міграції до міста як складної для особи, що актуалізує механізми трансформації соціальної ідентичності.

Для проведення експериментального впливу було використано метод активного навчання з використанням елементів тренінгу, який мав на меті активізувати дію окремих психологічних механізмів. Діагностичне і контрольне опитування проводилося за допомогою методики «Статуси ідентичності» Дж. Марсія.

На основі добровільного вибору текстів-розповідей було утворено вісім сукупних груп. Основним завданням занять була активізація дії відповідних механізмів, що спонукало б зміни в соціальній ідентичності.

Було доведено, що в студентів сільського походження активно функціонують такі механізми: «ідеалізація образу Я», «конфронтація», «ідеалізація власної групи», «активне залучення» і «групова деідентифікація». Психологічні механізми «конформізм», «деідеалізація образу Я» і «деідеалізація власної групи» перебувають у латентному стані і починають активно функціонувати в результаті цілеспрямованого впливу.

Після реалізації експериментального впливу було проведено контрольний зріз, який дав змогу зафіксувати зміни в структурі соціальної ідентичності сільської молоді. Зокрема завдяки актуалізації механізму «ідеалізація образу Я» було зафіксовано позитивну трансформацію таких сфер соціальної ідентичності, як професійна, політична, етнічна, самооцінка і сенс життя. Негативні трансформації простежуються в ослабленні сімейної ідентичності та втраті значущості дружніх взаємин.

Інтенсифікація механізму «конфронтація» спровокувала зниження рівня усвідомлення учасниками експерименту своєї політичної належності, при цьому активізувалися їх відчуття територіальної ідентичності та розуміння сенсу життя.

Функціонування психологічного механізму «ідеалізація власної групи» спровокувало позитивні трансформації в політичній, статево-рольовій, етнічній, територіальній ідентичності, підвищило значущість стосунків із друзями. Негативні трансформації було зафіксовано в сімейній ідентичності та рівні самооцінки.

Активне залучення студентської молоді до діяльності своєї громади актуалізувало найбільшу кількість трансформацій соціальної ідентичності. Так, інтенсифікація цього механізму зумовила позитивні зміни в політичній, статево-рольовій, етнічній, територіальній ідентичностях. Натомість слабне усвідомлення своєї професійної, сімейної, релігійної ідентичності, знижується рівень самооцінки та значущість дружніх взаємин.

Функціонування механізму «групова деідентифікація» сприяє формуванню позитивної професійної, етнічної, регіональної ідентичності, а також підвищенню самооцінки сільської молоді.

Активізація механізму «конформізм» спровокувала позитивні трансформації в етнічній і територіальній ідентичності та негативні зміни в статево-рольовій ідентичності і рівні самооцінки.

Деідеалізація власної групи супроводжується ослабленням професійної, сімейної, етнічної ідентичності, зниженням рівня самооцінки та значущості дружніх стосунків.

Результати порівняльного аналізу даних, отриманих в експериментальних і контрольній групах, показали вірогідність зафіксованих змін, які відбулися в учасників експериментальних груп, на відміну від контрольної, де такі зміни виявилися незначущими.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення і нове розв'язання наукової проблеми виявлення психологічного змісту та особливостей функціонування механізмів, які лежать в основі трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті, що дає підстави зробити такі висновки.

1. Ситуація міграції сільської молоді до міста є складною для молодих людей і провокує зміни в структурі їхньої соціальної ідентичності, що пов'язано з усвідомленням себе членом іншої громади, набуттям нового соціального статусу. Трансформацію соціальної ідентичності визначено як психологічно опосередковане переконструювання компонентів соціальної ідентичності в результаті впливу на людину різних чинників із метою збереження балансу та сталості в структурі особистості. Це одна із стратегій захисту ідентичності в умовах наявної суперечності між власними цінностями й переконаннями і вимогами нового соціального оточення.

В уявленнях сільської молоді міська громада постає як більш гетерогенна, роз'єднана, відкритою до нового, із вищим ступенем диференціації і функціональної взаємозалежності членів спільнот, із вищим рівнем освіченості, а сільська – як більш гомогенна, згуртована, унітарна, контактна, консервативна.

2. Реалізація трансформації соціальної ідентичності можлива за умов функціонування психологічних механізмів, які було визначено як наявні в психологічній організації особистості функціональні способи зміни сутності та змісту когнітивних, афективних, поведінкових компонентів соціальної ідентичності, у результаті яких актуалізуються одні і деактуалізуються інші сфери соціальної ідентичності, змінюється їхня ієрархія і режим функціонування.

Було виявлено вісім провідних психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності, що актуалізуються і функціонують в

ситуації міграції сільської молоді до міста. «Ідеалізація власної групи» орієнтує на позитивну оцінку сільської громади, а отже, сприяє формуванню позитивної територіальної ідентичності. «Деідеалізація власної групи», навпаки, спрямовує молодь на нівелювання позитивних рис сільської громади, знецінення її образу, підкреслення негативних рис. «Активне залучення» орієнтує молодь на активну, діяльну позицію в житті незалежно від належності до певної громади. «Групова деідентифікація» активізує намагання молодої людини відокремитися від сільської громади і стати повноправним членом міської спільноти. «Конфронтація» полягає в активізації прагнення сільської молоді до відкритого протистояння, постійних суперечностей із метою захисту власних інтересів. «Ідеалізація образу Я» реалізується в схильності сільської молоді позитивніше описувати себе та свої здобутки порівняно з іншими, активно поліпшувати власний образ. «Деідеалізація образу Я» актуалізує почуття зневіри і провокує знецінення власних здобутків та схильність до самокатегоризації в негативних образах. «Конформізм» виявляється в браку власної позиції, пасивному прийнятті панівних думок, прагненні дослухатися до думки оточення.

3. Психологічні механізми трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження функціонують на двох стадіях. На першій активніше діють ідеалізація власної групи, групова деідентифікація, ідеалізація образу Я та конфронтація. Це зумовлює інтенсивні прояви інгрупового фаворитизму та аутгрупової дискримінації. На другій стадії більш характерною є дія деідеалізації власної групи, групової деідентифікації, активного залучення, ідеалізації образу Я, деідеалізації образу Я. У результаті посилюється інтеграція молоді сільського походження в міську спільноту та її самовизначення в міському соціумі.

4. Функціонування виявлених психологічних механізмів спричиняє як позитивні, так і негативні трансформації в структурі соціальної ідентичності. Ідеалізація образу Я сприяє підвищенню рівня самооцінки, інтенсифікації

відчуття своєї професійної, політичної та етнічної належності, актуалізації екзистенційних пошуків особистості та формуванню розмитої сімейної ідентичності і втраті значущості дружніх взаємин. Конфронтація провокує глибше переживання сенсу життя та власної територіальної належності, ослаблення політичної ідентичності. Ідеалізація власної групи стимулює формування позитивної політичної, статево-рольової, етнічної і територіальної ідентичності, посилення дружніх взаємин, водночас знижує рівень самооцінки та значущість сімейних стосунків. Активне залучення супроводжується розмиванням професійної, сімейної, релігійної ідентичності, зниженням рівня самооцінки та поступовим знеціненням дружніх взаємин, актуалізацією політичної, статево-рольової, етнічної і територіальної ідентичності. Групова деідентифікація сприяє посиленню професійної, етнічної, територіальної ідентичності, підвищує самооцінку. Конформізм супроводжується зниженням рівня статево-рольової ідентичності та самооцінки, актуалізацією відчуття територіальної та етнічної належності. Деідеалізація власної групи зумовлює послаблення професійної, сімейної, етнічної ідентичності, зниження рівень самооцінки та знецінення стосунків з друзями.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні умов і чинників актуалізації психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження, визначенні стратегій адаптивної поведінки сільської молоді в міській спільноті, розробці програм із формування соціальної мобільності сільської молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности / К. А. Абульханова-Славская // Психология формирования и развития личности. – М. : Наука, 1981. – С. 19–45.
2. Агеев В. С. Социальная идентичность личности / В. С. Агеев : хрестоматия / Сост. О. А. Тихомандрицкая. – М., 2000. – С. 349–356.
3. Ананьев Б. Г. Психологическая структура личности и ее становление в процессе индивидуального развития человека / Б. Г. Ананьев // Психология личности : отечественная психология. – М., 1999. – С.7–94.
4. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
5. Андреева Г. М. Социальное познание. Психология социального познания : Учебное пособие / Г. М. Андреева. – М., 2000. – 288 с.
6. Антонова Н. В. Проблема личностной идентичности в интерпретации современного психоанализа, интеракционизма и когнитивной психологии / Н. В. Антонова // Вопросы психологии. – 1996. – № 1. – С. 131–135.
7. Анцыферова Л. И. Личность в трудных жизненных условиях : переосмысление, преобразование ситуации и психологические защиты / Л. И. Анцыферова // Психологический журнал. – 1994. – № 1. – С. 3–18.
8. Аронсон Э. Общественное животное. Введение в социальную психологию / Э. Аронсон. – В 2-х т. – М., 2006. – 416 с.
9. Баклушинский С. А. Развитие представлений о понятии «социальная идентичность» / С. А. Баклушинский, Е. П. Белинская : хрестоматия / Сост. О. А. Тихомандрицкая. – М., 2000. – С. 356–364.
10. Бандура А. Теория социального научения / А. Бандура. – СПб : Евразия, 2000. – 320 с.
11. Баранова Т. С. Психологическое исследование социальной идентичности личности / Т. С. Баранова // Социальная идентификация личности. Вып.2. Кн. 2. – М., 1994. – С. 202–237.

12. Баранова Т. С. Эмоциональное «Я - Мы» (опыт психосемантического исследования социальной идентичности) / Т. С. Баранова // Социология. – М. – 2002. – №14. – С. 70–101.
13. Барский Ф. И. Представления об идентичности в рамках нарративного подхода / Ф. И. Барский, Д. А. Кутузова // Мир психологии. – 2004. – № 2 (38). – С. 67–77.
14. Бергер П. Социальное конструирование реальности / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Моск. филос. фонд и др., 1995. – С. 279–295.
15. Блинова О. Є. Психологічні засади міграційної активності сучасної молоді / О. Є. Блинова // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. Випуск 74. Серія : психологічні науки : Збірник наукових праць: у 2 т. – Чернігів : ЧДПУ, 2009. – Вип. 74. – Том 1. – С. 45–49.
16. Блинова О.Є. Трудова міграція населення України у соціально-психологічному вимірі : монографія / О. Є. Блинова. – Херсон : РПО, 2011. – 486 с.
17. Блинова Т. В. Социальная устойчивость сельского сообщества / Т. В. Блинова, Р. П. Кутенков, В. Н. Рубцова // Социологические исследования. – 1999. – № 8. – С. 35–38.
18. Богомолова Н. И. Контент-анализ / Н. И. Богомолова, В. Г. Стефаненко. – М. : МГУ, 1992. – 60 с.
19. Большой толковый социологический словарь терминов [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.onlinedics.ru/slovar/soc/i/indikator.html>
20. Бондаревська І. Теоретичні підходи до вивчення соціальної ідентичності / І. Бондаревська // Соціальна психологія. – 2011. – № 4 (48). – С. 14–25.
21. Бондарчук О. І. Модель особистісного розвитку студентської молоді / О. І. Бондарчук // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. Випуск 74. Серія : психологічні науки :

- Збірник наукових праць : у 2 т. – Чернігів : ЧДПУ, 2009. – Вип. 74. – Том 1. – С. 49–56.
22. Боришевський М. Й. Психологічні механізми розвитку особистості / М. Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 3. – С. 26–33.
23. Вагин В. Соціологія міста [Електронний ресурс] / В. Вагин – Режим доступу : www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Vagin/
24. Васютинський В. О. Можливості та обмеження дослідження механізмів колективного самовизначення спільноти / В. О. Васютинський // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – 2009. – Вип. 23 (26). – С. 77–86.
25. Васютинський В. О. Принцип інтеракційно-дискурсивного опосередкування соціалізації особи в спільноті / В. О. Васютинський // Психолого-педагогічні аспекти соціалізації особистості в умовах сучасного суспільства : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції / За ред. М. І. Томчука. – Вінниця : ВОІПОП, 2009. – С. 39–44.
26. Васютинський В. О. Психологічні виміри спільноти : монографія / В. О. Васютинський. – К. : Золоті ворота, 2010 – 120 с.
27. Васютинський В. О. Соціально-психологічні властивості спільноти / В. О. Васютинський // Проблеми емпіричних досліджень у психології. – 2010. – Вип. 4. – С. 282–293.
28. Вебер М. Избранное. Образ общества / М. Вебер ; [пер. с нем.]. – М. : Юрист, 1994. – 704 с.
29. Виноградова В. Проблеми соціалізації студентської молоді / В. Виноградова // Соціальна психологія. – 2007. – Спеціальний випуск. – С. 150–154.
30. Возрождение городов через культуру / [пер. с англ. М. Бадхен]. – СПб. : «Нотабене», 2000. – 87 с.
31. Войчишина Л. В. До питання про дослідження етнічної складової соціальної ідентичності учнівської молоді / Л. В. Войчишина // Психолого-педагогічні аспекти соціалізації особистості в умовах сучасного суспільства :

- Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції / За ред. М. І. Томчука. – Вінниця : ВОПОПП, 2009. – С. 45–51.
32. Волосков И. В. Особенности социализации учащейся молодежи / И. В. Волосков // Социс. – 2009. – №6 (302). – С. 107–109.
33. Волошина Т. В. Психологические механизмы регуляции уровня коммуникативной активности личности / Т. В. Волошина // Психологические механизмы регуляции активности личности : сб. научных трудов. Ч. I. [под ред. В. Г. Леонтьева] – Новосибирск : Изд. НГПУ, 2001. – С. 94–102.
34. Вотчин И. С. Психологические механизмы и структурные образования личности / И. С. Вотчин // Психологические механизмы регуляции активности личности : сб. науч. трудов. Часть 1. – Новосибирск : НГПУ, 2001. – С. 102–108.
35. Выготский Л. С. Реальные формы социального поведения / Л. С. Выготский // Психология личности в трудах отечественных психологов ; [под ред. Л. В. Куликова]. – СПб : Питер, 2000. – 480 с.
36. Гнатенко П. И., Павленко В. Н. Идентичность : философский и психологический анализ / П. И. Гнатенко, В. Н. Павленко. – К. : «Арт-Пресс», 1999. – 466 с.
37. Голд Дж. Психология и география : основы поведенческой географии / Дж. Голд. – М., 1990. – 304 с.
38. Голота А. С. Теоретико-методологічні засади вивчення етнонаціональної ідентичності / А. С. Голота // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави : зб. наук. праць / Асоціація політичних психологів України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України; [за заг. ред. М. М. Слюсаревського ; упоряд. Л.А. Найдьонова, Г.В. Мироненко] – К. : Міленіум, 2011. – Вип. 11. – С. 102–112.
39. Горбунова В. В. Як спланувати психологічний експеримент? / В. В. Горбунова // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – № 4. – С. 12–16.

40. Гордієнко К. Розвиток соціальної культури особистості в молодіжному середовищі / К. Гордієнко // Соціальна психологія . – 2006. – № 3 (17). – С. 66–75.
41. Горностай П. П. Групова ідентичність як предмет психології малих груп / П. П. Горностай // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – 2010. – Вип. 24 (27). – С. 105–113.
42. Горностай П. П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности / П. П. Горностай. – К. : Интерпресс ЛТД, 2007. – 312 с.
43. Горностай П. Психологічний феномен «Ми» / П. Горностай // Соціальна психологія. – 2006. – № 2 (16). – С. 88–96.
44. Готтсданкер Р. Основы психологического эксперимента / Р. Готтсданкер ; [пер. с англ. Ч. А. Измайлова и В. В. Петухова] ; науч. ред. рус. текста Ю. Б. Гиппенрейтер. – М. : Издательский центр «Академия», 2005. – 368 с.
45. Грибенко І. В. Когнітивний та емоційний компоненти самоідентифікації в межах соціальної ідентичності особистості / І. В. Грибенко // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – 2010. – Вип. 24 (27). – С. 147–156.
46. Григорьева Е. В. Подходы к исследованию идентичности : интегративная позиция / Е. В. Григорьева // ЧФ : Социальный психолог. – 2008. – Вып. № 2 (16). – С. 111–118.
47. Губогло М. Н. Идентификация идентичности: Этносоциальные очерки / М. Н. Губогло. – М. : Наука, 2003. – 764 с.
48. Данилюк І. Мова як чинник згуртованості групового «Ми» / І. Данилюк // Соціальна психологія. – 2008. – № 1 (27). – С. 105–112.
49. Демида К. Є. Формування соціально-психологічних особливостей людини під впливом зовнішнього середовища села і міста / К. Є. Демида // Актуальні проблеми психології : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія : зб. наук. праць; [за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки]. – К. : Вид-во «А.С.К.», 2010. – Т. 1. – Ч. 27. – С. 128–131.

50. Джемс У. Психология [Электронный ресурс] / У. Джемс. – М. : Педагогика, 1991. – Режим доступа : <http://psylib.org.ua/books/james02/index.htm>
51. Дмитриева Н. В. Психологические факторы трансформации идентичности: дис. ... доктора психол. наук : 19.00.03 / Н. В. Дмитриева. – Новосибирск, 1999. – 216 с.
52. Дмитриева Н. В. Системный подход в изучении развития идентичности / Н. В. Дмитриева // Психологические механизмы регуляции активности личности: Сборник научных трудов. – Ч.1. – Новосибирск : Изд. НГПУ, 2001. – С. 217–227.
53. Дмитрова Т. В. До питання про окремі характеристики образу «Я» як фактора оптимізації міжособистісних стосунків у ранній юності / Т. В. Дмитрова // Психолого-педагогічні проблеми розвитку особистості в сучасних соціокультурних умовах : зб. наук. праць / Вінницький обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників ; [за ред. А. І. Анцибора]. – Вінниця : ПП Балюк І. Б., 2011. – С. 97–101.
54. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) : Монографія / О. Донченко, Ю. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с.
55. Дудченко О. Н. Социальная идентификация и адаптация личности / О. Н. Дудченко, А. В. Мытиль // Социологические исследования. – 1995. – № 6. – С.110–119.
56. Драганова М. Социальная идентификация жителей сельских поселений и малых городов восточной Европы / М. Драганова, П. Староста, В. Столбов // Социс. – 2002. – №2. – С. 52–60.
57. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Э. Дюркгейм. – М. : Наука, 1991. – 576 с.
58. Жоголева О. Р. Современный процесс социализации студенческой молодежи / О. Р. Жоголева // Социально-экономические проблемы трансформационной экономики : Сборник материалов. – Тюмень : Изд-во «Вектор Бук», 2006. – В. 3. – С. 217–220.

59. Завьялова Е. К. Психологические механизмы социальной адаптации человека / Е. К. Завьялова // Вестник Балтийской педагогической академии. Вып. 40. – СПб., 2001. – С. 55–60.
60. Заїка В. М. Особливості трансформації особистості при подоланні кризових ситуацій у житті людини / В.М. Заїка, Л. Г. Перетятко // Наукові студії із соціальної та політичної психології : Зб. статей / АПН України, Інститут соціальної та політичної психології; Редкол.: С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський та ін. – К. : Міленіум, 2007. – Вип. 16 (19). – С. 191–199.
61. Заковоротная М. В. Идентичность человека. Социально-философские аспекты / М. В. Заковоротная. – Ростов-на-Дону : Издательство Северо-Кавказского научного центра высшей школы, 1999. – 96 с.
62. Зборовский Г. Е. Теоретические основания изучения социальной общности / Г. Е. Зборовский // Социс. – 2010. – № 3 (311). – С. 3–15.
63. Злобіна О. Особистість як суб'єкт соціальних змін : монографія / О. Злобіна. – К. : Інститут соціології НАН України, 2004. – 400 с.
64. Іваненко О. О. Українське селянство в умовах кризи : подальший розвиток чи ще одна спроба виживання? / О. О. Іваненко // Український соціум. – 2009. – № 1 (28). – С. 36–51.
65. Иванова Н. П. Психологическая структура социальной идентичности : автореф. дис. на получение наук. степени докт. психол. наук : спец. 19.00.05 / Н. П. Иванова. – Ярославль, 2003. – 20 с.
66. Иванова Н. П. Социальная идентичность и профессиональный опыт личности / Н. П. Иванова, Е. В. Конева / Ярославский государственный пед. ун-т им. К. Д. Ушинского, Международная академия психологических наук. – Ярославль, 2003. – 131 с.
67. Иванова Н. П. Городская ментальность как предмет психологического исследования : монография / Н. П. Иванова. – Самара, 2003. – 124 с.
68. Иванова Н. Л. Социальная идентичность : теория и практика / Н. Л. Иванова, Т. В. Румянцева. – М. : Изд-во СГУ, 2009. – 455 с.

69. Каган В. Е. Половая идентичность и развитие личности / В. Е. Каган // Обозрение психиатрии и медицинской психологии им. Бехтерева. – 1991. – № 4. – С. 25–33.
70. Кайгер В. Особливості процесу соціалізації особистості в сучасних умовах / В. Кайгер // Соціальна психологія. – 2007. – Спеціальний випуск. – С. 116–120.
71. Каламаж Р. В. Самоставлення як складова частина емоційно-оцінного компонента Я-концепції / Р. В. Каламаж // Психологічні перспективи. – 2010. – Вип. 15. – С. 72–81.
72. Карп'юк Л. Колективна психіка як соціально-психологічний феномен / Л. Карп'юк // Соціальна психологія. – 2006. – № 2 (16). – С. 48–57.
73. Качанов Ю. Л. Территориальная идентичность как предмет социологического исследования / Ю. Л. Качанов, Н. А. Шматко // Социологические исследования. – 1998. – № 4. – С. 94–98.
74. Кириченко Т. В. Психологічні механізми саморегуляції поведінки підлітків : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. психол. наук : 19.00.07 / Т. В. Кириченко / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – К., 2001. – 20 с.
75. Клименко А. Б. Становление проблемы идентичности в западной философии и психологии / А. Б. Клименко // Наука. Религия. Общество. – 2008. – № 2. – С. 152–158.
76. Климова С. Г. Критерии определения групп «мы» и «они» / С. Г. Климова // Социальные исследования. – 2002. – № 6. – С. 83–94.
77. Ключко В. Е. Самореализация личности : системный взгляд / В. Е. Ключко, Э. В. Галажинский. – Томск : ТГУ, 1999. – 154 с.
78. Коваліско Н. Сучасні типи соціальної мобільності населення / Н. Коваліско // Соціальна психологія. – 2007. – № 2 (22). – С. 48–60.
79. Козырев Ю. Н. Дискурсивность социальных идентичностей / Ю. Н. Козырев // Социологический журнал. – 1995. – № 2. – С. 23–42.

80. Корнилова Т.В. Введение в психологический эксперимент : учебник / Т. В. Корнилова. – 2-е изд. – М. : Изд-во МГУ, 2001. – 256 с.
81. Короленко Ц. П. Идентичность. Развитие. Перенасыщенность. Бегство : монография / Ц. П. Короленко, Н.В. Дмитриева, Е.Н. Загоруйко. – Новосибирск : Изд-во НГПУ, 2007. – 472 с.
82. Коростелина К. В. Система социальных идентичностей : опыт анализа этнической ситуации в Крыму / К. В. Коростелина. – Симферополь, 2002. – 255 с.
83. Коростелина К. В. Структура и динамика системы социальной идентичности : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.05 / К. В. Коростелина / Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского. – Симферополь, 2003. – 446 с.
84. Кули Ч. Х. Человеческая природа и социальный порядок / Ч. Х. Кули : [пер. с англ.] – М. : Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2000. – 320 с.
85. Кэмпбелл Д. Модели экспериментов в социальной психологии и прикладных исследованиях / Д. Кэмпбелл. – СПб : Социально-психологический центр, 1996. – 391 с.
86. Левин К. Теория поля в социальных науках / К. Левин : [пер. с англ.] – СПб. : Речь, 2000. – 365 с.
87. Левчишина О. В. Проблема ідентичності особистості в психодинамічних теоріях / О. В. Левчишина // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. Випуск 82. Серія: психологічні науки : Збірник наукових праць : у 2 т. – Чернігів : ЧДПУ, 2010. – Вип. 82. – Том 1. – С. 297–301.
88. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность: Учебное пособие / А. Н. Леонтьев. – М. : Смысл, 2004. – 346 с.
89. Леонтьев В. Г. Мотивация и психологические механизмы ее формирования [Текст] / В. Г. Леонтьев. – Новосибирск : ГП «Новосибирский поликомбинат», 2002. – 204 с.

90. Лескова И. В. Трансформация социальной идентичности в российском обществе : социологический анализ / И. В. Лескова. – М. : Изд-во РГСУ «Союз», 2008. – 374 с.
91. Литвак Б. Г. Экспертные оценки и принятие решений / Б. Г. Литвак. – М. : Патент, 1996. – 271 с.
92. Ліщинська О. А. Культурна психічна залежність особистості : передумови, чинники, механізми / О. А. Ліщинська. – К. : Друк ТОВ «Легко інк», 2008. – 266 с.
93. Ложкін Г. Професійна ідентичність в контексті маргінальної поведінки суб'єкта / Г. Ложкін, Н. Волянчук // Соціальна психологія. – 2008. – № 3 (29). – С. 123–131.
94. Лозовая О. Н. Ментальность города и села как объект психосемантического исследования : к постановке проблемы / О. Н. Лозовая // Журнал практикующего психолога. Выпуск 15. – 2009. – С. 130–140.
95. Макарова Г. И. Проблемы социальной и культурной идентификации в переходный период / Г. И. Макарова // Проблемы культурной идентичности / [сост. Т. М. Шатунова]. – Казань : «Экоцентр», 1998. – С. 79–82.
96. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К. : Изд-во ТОВ «КММ», 2006. – 256 с.
97. Максименко С. Д. Психологічні механізми розвитку і саморозвитку особистості / С. Д. Максименко // Психолого-педагогічні засади розвитку особистості в освітньому просторі : [матеріали методологічного семінару АПН України 19 березня 2008 р.]. – К., 2008. – С. 28–37.
98. Малкина-Пых И. Г. Психологическая помощь в кризисных ситуациях [Электронный ресурс] / И. Г. Малкина-Пых. – М. : Изд-во Эксмо, 2005. – 960 с. – (Справочник практического психолога). – Режим доступа : <http://www.klex.ru/9nf>
99. Маркелова Н. В. Механизмы социализации и их роль в процессе формирования представлений об успешности личности [Электронный ресурс] / Н. В. Маркелова // Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия

- «Гуманитарные науки». – Ставрополь. – 2005. – № 1. – Режим доступа до журн. : abiturient.ncstu.ru/Science/articles/hs/13/30.pdf
100. Мачинський О. В. До проблеми ідентифікації особистості / О. В. Мачинський // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 7 (24). – С. 28–30.
101. Менегетти А. Система и личность / А. Менегетти : [пер. с итал.]. – М., 2007. – 342 с.
102. Мід Дж. Дух, самість і суспільство з точки зору соціального біхевіориста / Дж. Мід : [пер. з англ. Т. Корпало]. – К., 2000. – 416 с.
103. Микляева А. В. Социальная идентичность личности : содержание, структура, механизмы формирования : монография / А. В. Микляева, П. В. Румянцева. – 2008. – 118 с.
104. Милграм С. Эксперимент в социальной психологии / С. Милграм. – СПб : Питер, 2000. – 336 с.
105. Милюска Й. Идентичность женщин и мужчин в жизненном цикле / Й. Милюска // Социология. Серия.11. – 1999. – № 4. – С. 102–114.
106. Митина О. В. Факторный анализ для психологов / О. В. Митина, И. Б. Михайловская. – М. : Учебно-методический коллектор «Психология», 2001. – 169 с.
107. Москаленко В. В. Культурно-діяльнісна концепція соціалізація особистості (методологічний аспект) / В. В. Москаленко // Актуальні проблеми психології. Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 1999. – Вип. 19. – С.153–161.
108. Москаленко В. В. Особливості дослідження соціалізації особистості в інтерсуб'єктній парадигмі / В. В. Москаленко // Соціальна психологія. – 2009. – № 5 (37). – С. 35–48.
109. Москаленко В. Теоретико-методологічні підходи у дослідженні особливостей соціального образу / В. Москаленко, О. Міщенко // Соціальна психологія. – 2010. – № 3(41). – С. 3–19; № 4 – С. 3–16.

110. Москаль Ю. Ідентифікація та ідентичність у суспільному форматі теоретичного аналізу / Ю. Москаль // Психологія і суспільство. – 2006. – № 1. – С. 96–112.
111. Московичи С. Век толп : исторический трактат по психологии масс / С. Московичи. – М. : Центр психологии и психотерапии, 1998. – 480 с.
112. Мудрик А. В. Социализация человека : [учебное пособие для вузов] / А. В. Мудрик. – М. : Академия, 2004. – 304 с.
113. Мухина В. С. Проблемы генезиса личности / В. С. Мухина. – М., 1985. – 378 с.
114. Мяленко В. В. Соціально-психологічні механізми фінансової поведінки молоді : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.05 / В. В. Мяленко. – К. – 2008. – 193 с.
115. Найдьонова Л. А. Поділений досвід як онтологічна основа рефлексивного капіталу територіальної спільноти / Л. А. Найдьонова // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – 2010. – Вип. 24 (27). – С. 62–76.
116. Найдьонова Л. Психологічне благополуччя людини [Електронний ресурс] / Л. Найдьонова // Директор школи. Україна. – 2008. – вівторок, 26 лютого 2008. – Режим доступу до журн. : <http://www.pleyady.kiev.ua/index.php?go=Pages&in=view&id=1008>
117. Налчаджян А. А. Социально-психическая адаптация личности (формы, механизмы и стратегии) [Електронний ресурс] / А. А. Налчаджян. – Ереван : Издательство АН Армянской ССР, 1988. – Режим доступу: <http://ethnopsyhology.narod.ru/libr/N/nalchajan/nalchjan-adapt.htm>
118. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных / А. Д. Наследов. – СПб. : Речь, 2004. – 392 с.
119. Настольная книга практического психолога [Електронний ресурс] / Сост. С. Т. Посохова, С. Л. Соловьева. – М. : АСТ : Хранитель ; СПб : Сова, 2008. – 671 с. – Режим доступу : <http://testoteka.narod.ru/lichn/1/41.html>

120. Нечипоренко О. В. Сельское население и реформы аграрной сферы : адаптация или деградация / О.В. Нечипоренко // Социс. – 2009. – № 6 (302). – С. 57–66.
121. Никифоров Л. В. Город и село : особенности интеграции в советский и постсоветский периоды / Л. В. Никифоров, Т. Е. Кузнецов // Журнал исследований социальной политики. – 2007. – Т. 5 – № 2. – С. 179–200.
122. Ожигова Л. Н. Гендерная идентичность личности и смысловые механизмы ее реализации : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук : 19.00.01 / Л. Н. Ожигова. – Краснодар. – 2006. – 20 с.
123. Орбан-Лембрик Л. Е. Вплив міграційних процесів на поведінкові прояви особистості / Л. Е. Орбан-Лембрик // Збірник наукових праць : філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2008. – Вип. 13. – 4.1. – С. 3–15.
124. Орбан-Лембрик Л. Специфіка міжособистісної та міжгрупової взаємодії в умовах міграції / Л. Орбан-Лембрик // Соціальна психологія. – 2008. – № 5 (31). – С. 68–80.
125. Орбан-Лембрик Л. Феномен групи в соціальній психології : від старого знання до нового / Л. Орбан-Лембрик // Соціальна психологія. – 2006. – № 6 (20). – С. 72–94.
126. Павленко В. И. Представления о соотношении социальной и личностной идентичности в современной западной психологии / В. И. Павленко // Вопросы психологии. – 2002. – № 1. – С. 135–142.
127. Павленко В. Н. Трансформация социальной идентичности в посттоталитарном обществе / В. Н. Павленко, Н. Н. Корж // Психологический журнал. – 1998. – Т. 19. – № 1. – С. 75–88.
128. Панченко Т. Ієрархія територіальних ідентичностей як основа політичної культури субсидіарної демократії / Т. Панченко // Політичний менеджмент. – 2010. – № 6. – С. 90–99.

129. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс ; [пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева] / Под ред. М. С. Ковалевой. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
130. Парыгин Б. Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории / Б. Д. Парыгин. – СПб., 2003. – 592 с.
131. Паршина Т. О. Структурная модель социально-психологической адаптации человека / Т. О. Паршина // Социологические исследования. – 2008. – № 8 (август). – С. 100–106.
132. Пирогов С. В. Социология города. Конспект лекций [Электронный ресурс] / С. В. Пирогов. – Томск., 2003. – 181с. – Режим доступа : www.ecsocman.edu.ru/images/pubs.
133. Петренко В. Ф. Основы психосемантики / В.Ф. Петренко. – 3-е изд. – М. : Ексмо, 2010. – 480 с. – (Психологическое образование)
134. Позняк Д. В. Рефлексивні механізми свідомості виборців як суб'єктів політичної взаємодії : автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.05 / Д. В. Позняк / Ін-т соц. та політ. психології АПН України. – К., 2004. – 20 с.
135. Помиткіна Л. Психологічні особливості становлення у студентів життєвої позиції особистості / Л. Помиткіна // Соціальна психологія. – 2010. – № 5. – С. 130–137.
136. Попов М. Е. Социокультурная идентичность советского человека : опыт формирования надэтнической общности / М. Е. Попов // Толерантность и проблема идентичности. – Т. 9. Вып. 4. – Ижевск, 2002. – С. 26–31.
137. Поршнев Б. Ф. Социальная психология и история / Б. Ф. Поршнев. – М., 1999. – 131 с.
138. Правдивець Н. О. Теоретична модель феномену ідентичності особистості / Н. О. Правдивець // Актуальні проблеми психології : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія : зб. наук. праць / за ред. С. Д. Максименка, Л. М., Карамушки. – К. : Вид-во «А.С.К.», 2010. – Т. 1. – Ч. 27. – С. 137–145.

139. Практикум по возрастной психологии : Учеб. пособие / [под ред. Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко]. – СПб. : Речь, 2002. – 694 с.
140. Присяжнюк Ю. П. Ментальність українського селянства в умовах капіталістичної трансформації суспільства / Ю. П. Присяжнюк // Український історичний журнал. – 1999. – № 3. – С. 23–33.
141. Реан А. А. Психология личности : социализация, поведение, общение / А. А. Реан. – М., 2007 – 407 с.
142. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога : Учеб. пособие / Е. И. Рогов ; в 2 кн. – [3-е изд.] – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – Кн.1 : Система работы с детьми разного возраста. – 384 с.
143. Розум С. И. Психология социализации и социальной адаптации человека / С. И. Розум. – СПб, 2006. – 364 с.
144. Румянцева П. В. Гендерная идентичность / П. В. Румянцева // Практикум по гендерной психологии И. К. Клецина. – СПб. : Питер, 2003. – С. 171–178.
145. Рывкина Р. Социология села / Р. Рывкина // Социология в России ; [под ред. В. А. Ядова]. – М., 1998. – С. 144–156.
146. Савельев Д. И. Психологическое содержание кризиса идентичности личности [Электронный ресурс] / Д. И. Савельев // Психология. – С. 276–283. – Режим доступа до журн. : ftp://lib.herzen.spb.ru/text/savelyev_116_276_283.pdf.
147. Сагитова Л. В. Региональная идентичность : социальные детерминанты и конструктивистская деятельность СМИ (на примере Республики Татарстан) [Электронный ресурс] / Л. В. Сагитова // Центр и региональные идентичности ; [под ред. В. Гельмана, Т. Хопфа]. – СПб : Летний сад, 2004. – Режим доступа : www.ethnonet.ru/lib/1003-01.html.
148. Самошкина И. С. Территориальная идентичность как социально-психологический феномен: дис. ... канд. психол. н. : 19.00.05 / И. С. Самошкина – М., 2008. – 187 с.
149. Сарджвеладзе Н. И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой / Н. И. Сарджвеладзе. – Тбилиси : «Мецниереба», 1989. – 204 с.

150. Семенова Т. В. Городская ментальность : социально-психологическое исследование / Т. В. Семенова : монография. – Самара : СГПУ, 2008. – 354 с.
151. Семків І. І. Адаптація методики «Портрет цінностей» (Portrait values questionnaire) / І. І. Семків // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки / [за ред. С. Д. Максименка]. – К., 2009. – Вип. 26 (50). – Частина II. – С. 289–294.
152. Скотт Дж. Оружие слабых: обыденные формы сопротивления крестьян / Дж. Скотт // Крестьяноведение. Теория. История. Современность. Ежегодник / Под ред. В. Данилова, Т. Шанина. – М. : Аспект-Пресс, 1996. С. 26–59.
153. Слюсаревський М. М. «Ми» і «Я» в сучасному світі. Вибрані твори / М. М. Слюсаревський. – К. : Міленіум, 2009. – 340 с.
154. Смакотина Н. Л. Национально-культурная идентичность молодежи : социологический метод оценки / Н. Л. Смакотина, Н. А. Хвилья-Олинтер / Вестник Московского университета. Сер.18. Социология и политология. – 2010. – № 2. – С. 59–79.
155. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер ; [пер. с англ.]. – М. : Феникс, 1994. – 688 с.
156. Смирнов В. А. Основные концепции молодости в западной социологии / В. А. Смирнов // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. – 2010. – № 3. – С. 205–219.
157. Сокурянская Л. Г. Трансформация пространства идентичностей студенческой молодежи : теоретический и эмпирический анализ / Л. Г. Сокурянская // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Випуск 15. – 2009. – С. 616–622.
158. Солдатова Е. Л. Эго-идентичность в нормальных кризисах развития / Е. Л. Солдатова // Вопросы психологии. – 2006. – № 5. – С. 75–84.
159. Сорокин П. А. Система социологии / П. А. Сорокин. – М. : Астрель, 2008. – 1008 с.

160. Социальная идентичность и изменение ценностного сознания в кризисном обществе / [отв. ред. Шматко Н. А.]. – М. : РАН, Институт социологии, 1992. – 70 с.
161. Старовойтова І. І. Ідентифікація в соціальному пізнанні : дис. ... кандидата філософ. наук : спец. 09.00.02 «Діалектика і методологія пізнання» / І. І. Старовойтова. – Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 1999. – 180 с.
162. Стефаненко Т. Г. Изучение идентификационных процессов в психологии и смежных науках [Электронный ресурс] / Т. Г. Стефаненко // Трансформация идентификационных структур. – с. 11–29. – Режим доступа : ecsocman.hse.ru/data/849/691/1219/001.STEFANENKO.pdf.
163. Сушков И. Р. Психологические отношения человека в социальной системе / И. Р. Сушков. – М. : Ин-т психол. РАН, 2008. – 412 с.
164. Тард Г. Мнение и толпа / Г. Тард // Психология толп. — М. : Институт психологии РАН; Издательство КСП+, 1999. – 416 с. — (Библиотека социальной психологии).
165. Татенко В. А. О системной организации социально-психологических механизмов воздействия человека на человека / В. А. Татенко // Психология общения XXI век : 10 лет развития : материалы Международной конференции 8–10 октября 2009 года : в 2-х томах. Т.1. – М. ; Обинск : ИГ-СОЦИН, 2009. – С. 107–110.
166. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості / Т. М. Титаренко. – К. : Марич, 2009. – 232 с.
167. Тоба М. Чинники збереження та розвитку групових норм / М. Тоба // Соціальна психологія. – 2008. – № 1 (27). – С. 112–120.
168. Торндайк Э., Уотсон Дж. Бихевиоризм / Э. Торндайк, Дж. Уотсон. – М., 1998. – 701 с.
169. Туров И. С. Городской образ жизни : теоретический аспект [Электронный ресурс] / И. С. Туров. – 1995. – Режим доступа : www.ecsocman.edu.ru/images/pubs.

170. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство. Основні поняття чистої соціології / Ф. Тьоніс. – К. : Дух і літера, 2005. – 259 с.
171. Урбанізація в формуванні соціокультурного пространства. – М. : Наука, 1999. – 285 с.
172. Федоренко Ю. Роль групових норм в процесі регуляції поведінки особистості та групи / Ю. Федоренко // Соціальна психологія. – 2006. – № 6 (20). – С. 72–94.
173. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов – М. : Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 490 с.
174. Філатова Г. Особливості формування образу „Ми” у вихованців школи-інтернату / Г. Філатова // Соціальна психологія. – 2006. – № 3 (17). – С. 89–94.
175. Фільц О. Психологія міста : соціально-психологічний «діагноз» спільноти Львова [Електронний ресурс] / О. Фільц. – Режим доступу : <http://www.ji-magazine.lviv.ua/diskusija/arhiv/filc.html>.
176. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого «Я» / З. Фрейд // Сигеле С. Преступная толпа, опыт коллективной психологии. – М. : КСП+, 1998. – 320 с.
177. Фрейд З. Тлумачення сновидінь [Електронний ресурс] / З. Фрейд. – Режим доступу : www.gumer.info/bibliotek.../_TolkSnov_Index.php.
178. Фромм Э. Иметь или быть / Э. Фромм // Забытый язык. Иметь или быть? – М. : "АСТ", 2009. – 444 с.
179. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность / Ю. Хабермас. – М., 1995. – 176 с.
180. Хабермас Ю. Историческое сознание и посттрадиционная идентичность. Западная ориентация ФРГ / Ю. Хабермас ; [пер. с нем. Б. М. Скуратова] // Политические работы / сост. А. В. Денежкина. – М. : Праксис, 2005. – С. 114–136.

181. Халитова А. Х. Самоидентификация студенческой молодежи по тесту «Кто Я?» / А. Х. Халитова // Становление гражданского общества и демократической политической системы в Российской Федерации. – Казань : Центр иннов. технол., 2004. – С. 238–240.
182. Хамзина Г. Р. Кризис идентичности в постсоветском российском обществе / Г. Р. Хамзина // Социология ; [под ред. Т. Г. Исламшиной и Ф. Г. Ялалова]. – Нижнекамск-Казань: Изд-во ИМИ «Чишмэ», 2004. – С. 182–187.
183. Циба В. Феноменологія соціалізації / В. Циба // Соціальна психологія. – 2009. – № 4 (36). – С. 21–31.
184. Циганенко Г. В. Соціально-психологічні механізми політико-ідеологічного самовизначення молоді : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.05 / Циганенко Галина Валентинівна. – К., 2005. – 236 с.
185. Чигрин В. О. Сільська молодь : досвід комплексного соціологічного аналізу : монографія / В. О. Чигрин. – Мелітополь, 2006. – 384 с.
186. Чистенко І. Г. Міграція як соціальний та соціально-психологічний феномен / І. Г. Чистенко // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. Випуск 74. Серія : психологічні науки : Збірник наукових праць : у 2 т. – Чернігів : ЧДПУ, 2009. – Вип. 74. – Том 2. – С. 177–181.
187. Чорна Л. Г. Рольова ідентичність : її локалізація серед інших видів ідентичності особистості / Л. Г. Чорна // Наукові студії із соціальної та політичної психології : Зб. статей ; [редакційна рада: М. М. Слюсаревський (голова), В. Г. Кремень, С. Д. Максименко та ін.] – К. : Міленіум, 2011. – С. 120–129.
188. Шатохін А. М. Соціологія села / А. М. Шатохін. – К. : Науковий світ, 2000. – 271 с.
189. Шипилов А. В. Иное города [Електронний ресурс] / А.В. Шипилов. – Режим доступу : www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2006/06/09/.../shipilov2/pdf.

190. Штепа О. С. Трансформація особистості у тренінгах особистісного зростання та способи її вимірювання / О. С. Штепа // Практична психологія і соціальна робота. – 2004. – № 3. – С. 53–57.
191. Шульга Н. А. Этническая самоидентификация личности / Н. А. Шульга. – К. : Институт социологии НАН Украины, 1996. – 200 с.
192. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон. – СПб. : ООО «Речь», 2000. – 416 с.
193. Эриксон Э. Идентичность : юность и кризис / Э. Эриксон ; [пер. с англ. А. В. Толстых]. – М. : Флинта; МПСИ; Прогресс, 2006. – 341 с.
194. Юнг К. Аналитическая психология / Карл Юнг : [Перевод и редакция В. В. Зеленского]. – СПб : ИЧП «Палантир», 1994. – 136 с.
195. Ядов В. А. Личность как объект и субъект социальных отношений [Электронный ресурс] / В. А. Ядов // Социология и современность. Т.1 – 1976. Режим доступа : ecsosman.hse.ru/text/16183335/.
196. Ядов В. А. О регуляции социального поведения личности / В. А. Ядов // Социальная психология : хрестоматия ; [учебное пособие для студентов вузов]. – М. : Аспект Пресс, 2000. – С. 34–45.
197. Ядов В. А. Социальная идентификация в кризисном обществе / В. А. Ядов // Социологический журнал. – 1994. – № 1. – С. 14–20.
198. Ядов В. А. Социальная идентификация личности в условиях быстрых социальных перемен / В. А. Ядов // Социальная идентификация личности. Кн. 2. – М., 1994. – С. 267–291.
199. Ядов В. А. Социальные и социально-психологические механизмы формирования социальной идентичности личности / В. А. Ядов // Психология самосознания : хрестоматия. – Самара, 2000. – С. 589–601.
200. Яницкий О. Социология города / О. Яницкий // Социология в России / Под ред. В.А. Ядова. – М., 1998. – 696 с. – С. 133–144.
201. Ярушкин Н. Н. Психологические механизмы социального поведения личност : монография / Н. Н. Ярушкин. – Самара : ПГСГА, 2010. – 236 с.

202. Abes E. S. Reconceptualizing the model of multiple dimensions of identity : the role of meaning-making capacity in the construction of multiple identities / E. S. Abes, S. R. Jones, M. K. McEwen // *Journal of College Student Development*. – 2007. – № 48. – P. 1–22.
203. Amiot C. E. Integration of social identities in the self : toward a cognitive-developmental model [Электронный ресурс] / C. E. Amiot, R. de la Sablonnière, D. J. Terry, J. R. Smith // *Personality and Social Psychology Review*. – 2007. – № 11. – P. 364–388. – Режим доступа до журн. : www.mapageweb.umontreal.ca/delasabr/.../Amiot%20et%20al.,%202007.pdf.
204. Baldwin J. M. The individual and society or psychology and sociology [Электронный ресурс] / J. M. Baldwin. – Boston : Richard G. Badger, 1911. – Режим доступа : http://www.brocku.ca/MeadProject/Baldwin/Baldwin_1911/Baldwin_1911_toc.html
205. Berman A. The division into us and them as an universal social structure mind and human interaction / A. Berman, M. Berger, D. Gutmann // *Trauma and Identity*. – 2000. – V.11. – n. 1. – P. 53–75.
206. Bandura A. Social-learning theory of identificatory processes / A. Bandura // *Handbook of Socialization Theory and Research*. – Chicago, 1969. – P. 216–262.
207. Breakwell G. M. Integrating paradigms, methodological implications / G. M. Breakwell // *Empirical Approaches to Social Representations* / eds. G. M. Breakwell, D. V. Canter. – Oxford : Clarendon Press, 1993. – P. 180–201.
208. Breakwell G. M. Illegitimate group membership and inter-group differentiation / G. M. Breakwell // *British Journal of Social and Clinical Psychology*. – 1979. – № 18. – P. 141–149.
209. Brewer M. B. The social self : on being the same and different at the same time / M. B. Brewer // *Personality and Social Psychology Bulletin*. – 1991. – № 17. – P. 475–482.

210. Deaux K. Social identity [Электронный ресурс] / К. Deaux // Encyclopedia of Women and Gender – New York : Guilford, 2001. – Режим доступа: www.utexas.edu/courses/.../identity.pdf
211. Deaux K. Reconstructing social identity / К. Deaux // Personality and Social Psychology Bulletin. – 1993. – Vol. 19. – No. 1. – P. 4–12.
212. Doise W. Social representation in personal identity / W. Doise // Social Identity. – NY : Free Press. – 1988. – P. 13–25.
213. Huddy L. Context and meaning in social identity theory : a response to Oakes / L. Huddy // Political Psychology. – 2002. – № 23. – P. 825–838.
214. Jarymowicz M. Self-we-others schemata and social identifications / M. Jarymowicz // Social Identity. – NY : Free Press. – 1988. – P. 44–52.
215. Jenkins R. Social identity (Key ideas) / R. Jenkins. – L. : Routledge, 2008. – 256 p.
216. Lazowick L. On the nature of identification / L. Lazowick // Social Psychology / J. Abnorm. – 1995. – V. 51. – P. 175–183.
217. MacGarr L. The rural community / L. MacGarr. – BiblioBazaar, LLC, 2008. – 260 p.
218. Marcia J. E. Development and validation of ego identity statuses / J. E. Marcia // Journal of Personality and Social Psychology. – 1966. – № 3. – P. 551–558.
219. Marcia J. E. Identity in adolescence [Электронный ресурс] / J. E. Marcia // Handbook of Adolescent Psychology / In J. Adelson (Ed.). – New York : Wiley – 1980. – P. 159–187. Режим доступа : egitim.baskent.edu.tr/.../marcia_identity.pdf
220. Mead G. H. The social self [Электронный ресурс] / G. H. Mead // Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods. – 1913. – №10. – P. 374–380. www.marxists.org/reference/subject/.../us/mead3.htm - Режим доступа до журн. :
221. Miller N. E. Social learning and imitation / N. Miller, J. Dollard – New Haven, 1941. – 365 p.

222. Pretty G. Psychological sense of community and its relevance to well-being and everyday life in Australia / G. Pretty // *The Australian Community Psychologist*. – 2007. – V. 19. – No 2. – December. – P. 6–25.
223. Sarason S. B. *The psychological sense of community : prospects for a community psychology* / S. B. Sarason. – San Francisco : Jossey-Bass. – 1988. – 290 p.
224. Stets J. E. Identity theory and social identity theory / J. E. Stets, P. J. Burke // *Social Psychology Quarterly*. – 2000. – Vol. 63. – No. 3. – P. 224–237.
225. Tajfel H. *Social identity and intergroup relations* / H. Tajfel. – Cambridge: Cambridge Univ.Press, 2010. – 528 p.
226. Taylor D. M. *Theories of intergroup relations : international social psychological perspectives [Электронный ресурс]* / Donald M. Taylor and Fathali M. Moghaddam. – 2-nd ed. – 1994. – Режим доступа : <http://books.google.com/books?id=>.
227. Turner J. C. Social comparison and social identity : some prospects for intergroup behaviour / J. C. Turner // *European Journal of Social Psychology*. – 1975. – № 5. – P. 5–34.
228. Turner J. C. Towards a cognitive redefinition of the social group / J. C. Turner // *Social Identity and Intergroup Relations* / H. Tajfel. – Cambridge : Cambridge Univ.Press, 2010. – Chapter 1. – P. 15–40.
229. Waterman A. Identity development from adolescence to adulthood / A. Waterman // *DeveLPsychol*. – 1982. – V. 18. – № 3. – P. 341–358.
230. Wirth L. Urbanism as a way of life [Электронный ресурс] / L. Wirth // *American Journal of Sociology*. – Chicago. – 1938. – Vol. 44. – № 1. – Режим доступа до журн.: www.sociol.unimi.it/docenti/semi/.../Wirth%20-%20Urbanism.pdf.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1.

Результати контент-аналізу «Образ сільської і міської молоді»

№ п/п	Категорії, що описують сільську молодь	Частота зустріч	Категорії, що описують міську молодь	Частота зустріч
1.	Працьовиті	48	гарно вдягнені, модні	34
2.	фізично сильні	36	ліниві	26
3.	не вимогливі до одягу, неохайний зовнішній вигляд	34	наполегливі, цілеспрямовані	26
4.	Добрі	32	байдужі до життя інших, до оточуючих	24
5.	неосвічені, не широке світобачення	28	нахабні, грубі	22
6.	наївні, довірливі, відкриті, щирі	22	невиховані	20
7.	Дружелюбні	20	люблять погуляти, розбещені	20
8.	Прості	18	розумні	18
9.	прагнуть більшого, кращого; цілеспрямовані; знають, чого хочуть у житті	18	лицеміри, хитрі	18
10.	Виховані	18	освічені	16
11.	комунікабельні, легкі у спілкуванні, компанійські	18	економлять свій час, планують, розсудливі, пунктуальні (організовані)	16
12.	красиві зовні (загорілі, білозуба усмішка коротко стрижені мають світле волосся, худі)	18	беруть хабарі, корисні	14
13.	Україномовні	16	зарозумілі	14
14.	сором'язливі	16	самовпевнені, впевнені у собі	14
15.	енергійні, активні	16	погані звички	13
16.	погані звички (пияцтво, паління)	16	російськомовні	13
17.	Невиховані	14	комунікабельні, розкомплексовані	12
18.	Веселі	14	креативні	12
19.	Розумні	14	інтелігентні, ввічливі	10
20.	Відповідальні	12	амбітні	10
21.	підтримують традиції	10	веселі	9
22.	тихі, спокійні, урівноважені	10	відповідальні	9
23.	розсудливі, організовані	8	все роблять заради власного задоволення, егоїсти	9
24.	Бідні	6	добрі	8
25.	емоційні, метушливі	6	мають підтримку, зв'язки	6
26.	женуться за модою	6	представники молодіжної субкультури	4
27.	Уважні	6	сучасні	4
28.	сильні духовно і морально	4	уважні, чуйні	4
29.	відпочивають на природі, люблять тварин, природу	4	тупі, обмежені	4
30.	замріяні, мрійливі	4	багаті	3
31.	Самовпевнені	4	безвідповідальні	3
32.	роблять щось для громади, а не для власної користі	4	статні	2
33.	Прямолінійні	2	прагнуть до фінансової незалежності	2
34.	Толерантні	2	бліді	1
35.	неординарне мислення	2	худорляві	1
36.	Щедрі	2	мають більше перспектив	1
37.	не палять	2	щедрі	1
38.	мають родину, декілька дітей	2	мають організаторські та лідерські якості	1
39.	цікавляться особистим життям інших	2	мрійливі	1
40.	неохочі до навчання	1		
41.	їздять на моторолері	1		
42.	просять допомоги у влади	1		

Таблиця А.2.

Результати контент-аналізу «Образ сільської і міської громади»

№ п/п	Категорії, що описують сільську громаду	Частота зустріч	Категорії, що описують міську громаду	Частота зустріч
1.	згуртовані, дружні	52	цікавить тільки власне життя, кожен сам за себе, один проти одного	36
2.	Роботящі	38	освічені, цивілізовані, розумні, обізнані	24
3.	простодушні, відкриті, щирі	26	жорстокі, грубі, злі	24
4.	Комунікабельні	20	ліниві	18
5.	Добрі	18	нахабні, хами	16
6.	грубі, б'ються, лаються, невиховані	18	перш за все робота, зайняті	15
7.	все один про одного знають, пліткарі, балакучі	16	нещирі, брехливі, хитрі	15
8.	допомагають один одного (взаємодопомога)	15	прагнуть збагачення, багаті, велике значення надають грошам, корисні	13
9.	Веселі	12	жадібні	11
10.	деградація, глупі, необізнані	12	самовпевнені, горді, амбітні	11
11.	Щедрі	10	виховані	10
12.	сором'язливі	9	вміють і люблять розважатися, відпочивати	8
13.	Чесні	6	добрі	6
14.	живуть одним днем, радіють кожній миті життя, беруть від життя все	6	високий рівень пристосованості до життя	6
15.	підтримують народні традиції	6	модні, елегантні, різноманітні в одязі	6
16.	Виховані	5	креативні, експериментують	6
17.	поважають дорослих	4	організовані, дисципліновані	6
18.	здібності до науки, цінують освіту	4	веселі	5
19.	прихована злоба, всі проти одного	4	щедрі	4
20.	Стійкі	4	прямолинійні	4
21.	старіння громади	3	балакучі	4
22.	головне - сім'я та власне господарство	3	відпочивають на свіжому повітрі	2
23.	Корисні	2	погані звички	2
24.	Пияцтво	2	досягають мети будь-якими шляхами, цілеспрямовані, прагнуть вершин	2
25.	Бідні	2	зіпсовані розвитком техніки	2
26.	Привітні	2	поважають старших	1
27.	Відповідальні	2	допомагають	1
28.	релігійні	2	тупіші	1
29.	легко керовані	2	не мають мети в майбутньому	1
30.	Кмітливі	1	згуртовані	1
31.	властивий принцип «моя хата з краю»	1	спрямовують інших	1
32.	фізично сильні	1	відпочинок і робота чітко відокремлені	1
33.	не достатньо забезпечені технікою	1	цинічні	1
34.	вміють розслабитись	1	далекоглядні	1
35.	намагаються виглядати розумними	1	незадоволені життям	1
36.	Розумні	1	розбещені	1
37.	Україномовні	1	гарні	1
38.	здоровий спосіб життя	1	впевнені	1
39.	поступовий переїзд до міста	1	духовні	1
40.	мало говорять	1	«тщеславие»	1
41.	Чуйні	1	акуратні	1
42.	Активні	1	зосереджені	1
43.	Сміливі	1	не змінюють свої звички	1
44.	Організовані	1	серйозні	1
45.	Безробітні	1	не релігійні	1
46.	Консервативні	1	не підтримують традиції	1
47.	Аскетичні	1		
48.	малочисельність громади	1		

Додаток Б

Скорочений варіант Інтерв'ю за статусами ідентичності

1. У мене в житті був період, коли я намагався зробити вибір між двома зовсім різними професіями
2. Я вважаю за краще не брати шлюбу
3. Мої погляди на батьківство схожі на погляди моїх батьків
4. Мене дуже хвилює проблема конфлікту між шлюбом і кар'єрою
5. Я віруюча людина
6. Політика важлива для мене на даний момент
7. Я погоджуюсь з думкою, що головна роль жінки - бути матір'ю та дружиною
8. Я дуже пишаюся своєю етнічною групою і її досягненнями
9. Я беру активну участь у діяльності своєї громади (свого села чи міста)
10. Вибір між двома професіями був важким для мене
11. Стосунки моїх батьків у шлюбі є зразковими для мене (Мені хотілося б, щоб моє сімейне життя було схоже на сімейне життя моїх батьків)
12. Мені подобається батьківська поведінка у моїй сім'ї (виконання батьківських ролей)
13. Мої батьки вдало розв'язують конфлікт між шлюбом і кар'єрою
14. Я проявляю активність у релігійному плані
15. Мої політичні погляди збігаються з політичними уподобаннями моїх батьків
16. Я підтримую думку, що головна роль чоловіка - заробляти гроші і забезпечувати свою родину
17. Якби я мав таку можливість, я із задоволенням змінив би свою етнічну групу
18. Я хотів би бути членом іншої громади
19. Мої батьки мали певні плани щодо моєї майбутньої професії
20. Мої погляди на сімейне життя збігаються із поглядами моєї коханої людини
21. Я хотів б, щоб моя батьківська поведінка була схожа на поведінку моїх батьків
22. Я хотів б розв'язувати конфлікт між шлюбом і кар'єрою у той самий спосіб, як це роблять мої батьки
23. Я відчуваю, що остаточно визначився у своєму релігійному виборі
24. Вважаю себе політично обізнаною людиною
25. Моє розуміння ролі чоловіка/жінки у суспільстві збігається із тим, як виконують ці ролі мої батьки
26. Проблеми моєї етнічної групи є серйозними для мене
27. Я прагну якомога більше бути схожим на представників своєї громади (свого села чи міста)
28. Мій вибір професії відповідає прагненням і бажанням моїх батьків щодо моєї майбутньої професії
29. Я вважаю шлюб джерелом невдоволення та розчарувань
30. Мої погляди на батьківство збігаються з поглядами моєї коханої людини
31. Мої погляди на питання конфлікту між шлюбом і кар'єрою збігаються із поглядами моєї коханої людини
32. Для мене важлива релігія і віра взагалі
33. Я відчуваю задоволення, коли беру участь у політичних акціях
34. Вважаю, що мої погляди на роль чоловіка і жінки у суспільстві вже сформувалися і залишаться стабільними
35. Я беру активну участь у заходах, що безпосередньо стосуються моєї етнічної приналежності
36. У майбутньому я планую стати членом іншої громади

Додаток Г

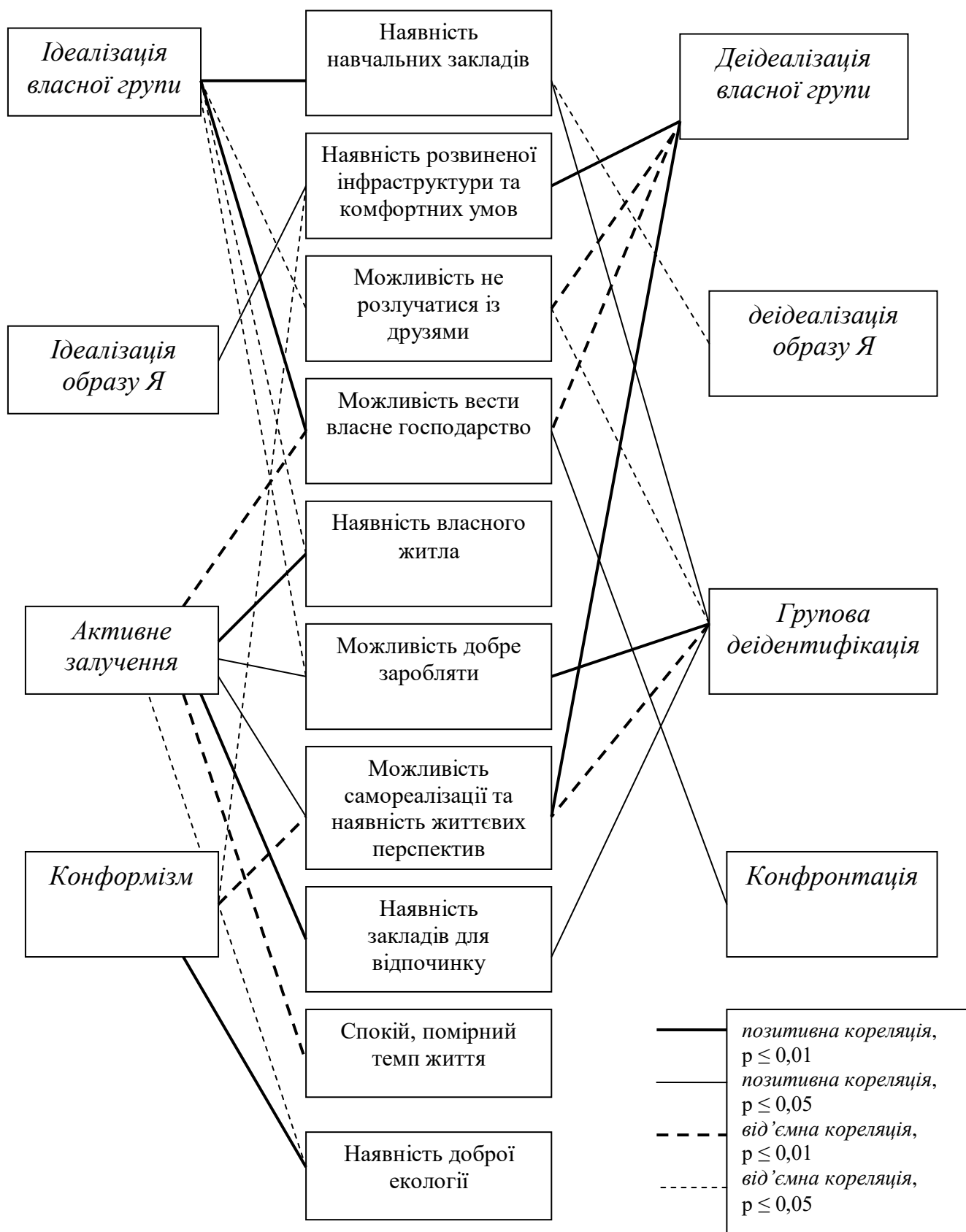
Семантичний диференціал

Інструкція: Оцініть, яка характеристика в кожній парі точніше описує сільську молодь (міську молодь/ міських жителів), і відмітьте цифру, що відповідає мірі прояву цієї риси

1.	Працьовиті	2 1 0 1 2	Ліниві
2.	Замкнуті, відлюдкуваті	2 1 0 1 2	Товариські, дружелюбні
3.	Фізично сильні	2 1 0 1 2	Фізично слабкі
4.	Гарно вдягнені, модні	2 1 0 1 2	Невимогливі до одягу, неохайно одягнені
5.	Неосвічені	2 1 0 1 2	Освічені
6.	Мають перспективи	2 1 0 1 2	Не мають перспектив
7.	Хитрі, нещирі	2 1 0 1 2	Відкриті, щирі
8.	Невиховані	2 1 0 1 2	Виховані
9.	Добрі	2 1 0 1 2	Злі
10.	Самовпевнені, амбітні	2 1 0 1 2	Сором'язливі, невпевнені
11.	Україномовні	2 1 0 1 2	Російськомовні
12.	Цілеспрямовані, наполегливі	2 1 0 1 2	Безініціативні
13.	Погані звички, пияцтво	2 1 0 1 2	Здоровий спосіб життя
14.	Енергійні, активні	2 1 0 1 2	Пасивні, бездіяльні
15.	Бідні	2 1 0 1 2	Багаті
16.	Люблять розважатися	2 1 0 1 2	Займаються серйозними справами
17.	Творчі, новатори	2 1 0 1 2	Консервативні
18.	Уважні, чуйні	2 1 0 1 2	Байдужі
19.	Сумні	2 1 0 1 2	Веселі
20.	Мають зв'язки, підтримку	2 1 0 1 2	Не мають зв'язків, підтримки
21.	Відповідальні	2 1 0 1 2	Безвідповідальні
22.	Підтримують традиції	2 1 0 1 2	Не підтримують традицій
23.	Спокійні, урівноважені, стримані	2 1 0 1 2	Емоційні, метушливі
24.	Щедрі	2 1 0 1 2	Жадібні, корисливі
25.	Згуртовані	2 1 0 1 2	Роз'єднані
26.	Цікавляться життям інших	2 1 0 1 2	Байдужі до життя інших
27.	Перш за все робота, кар'єра	2 1 0 1 2	Перш за все сім'я і родина

Додаток Д

Кореляційна плеяда психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності й умов, на які орієнтується молодь при плануванні свого життя

Додаток Е

Бланк експертної оцінки

Шановний експерте!

Просимо Вас допомогти в підготовці матеріалів для вивчення психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті.

Визначте, будь-ласка, відповідність між вісьмома переліченими механізмами і розповідями студентів: який із механізмів найбільше відображає зміст розповіді. Поставте номер механізму навпроти відповідної розповіді студента.

Далі оцініть, наскільки кожна з розповідей відповідає зазначеному механізму за 5-бальною шкалою (від 1 – слабка відповідність до 5 – сильна відповідність розповіді і механізму).

Якщо у Вас виникнуть сумніви, питання чи зауваження, Ви можете їх відтворити в низу даного бланку в графі «Коментарі».

Дякуємо за допомогу!

Психологічні механізми:

1. «ідеалізація образу-Я»
2. «конфронтація»
3. «ідеалізація власної групи (сільської молоді)»
4. «активне залучення» (до участі у своїй групі)
5. «конформізм»
6. «групова деідентифікація» (відмова від власної групи (сільської молоді))
7. «деідеалізація образу-Я»
8. «деідеалізація власної групи (сільської молоді)»

№	Розповіді студентів	№ механізму	Оцінка відповідності розповіді і механізму
1.	Коли я переїхала до міста, то зрозуміла, наскільки нам, вихідцям із села, далеко до міських жителів. У новому оточенні ми часто не знаємо, як правильно поводитися в певних ситуаціях, і через це нас сприймають невихованими й неосвіченими. Часто з нас глузують, що ми неправильно говоримо. Та й одягаємося ми скромніше. Ще б пак, у нас же немає таких грошей на дорогий одяг, як у городян. Мене завжди дратувало, що в селі всі один про одного знають, лізуть у твоє приватне життя. Однак навіть тепер деякі мої сільські знайомі продовжують робити те саме. Мені соромно, що вони такі прості й прямолінійні.		1 2 3 4 5
2.	Я часто стикаюся із складними ситуаціями. Мені здається, що я так мало знаю про життя в місті. Мені не вдається налагодити стосунки з новими знайомими. Інші зловживають моєю щирістю і добротою. Я інколи почуваюся ніяково і сумніваюся у своїх силах. Часто мені буває соромно за свої дії, бо я не знаю, як учинити правильно. Часто мені не вистачає грошей навіть на найнеобхідніше, а так хочеться мати модний одяг або сходити в нічний клуб. Доводиться багато вчитися, щоб бути на рівні з іншими одногрупниками.		1 2 3 4 5
3.	Мені дуже подобається жити в місті. Я легко знаходжу нових друзів, бо я уважний і чуйний. Для мене важливо дружити і мати відкриті, щирі стосунки. Мої друзі говорять, що я – добрий, працьовитий, щедрий. Мені цікаві проблеми інших. Можливо, я ще чогось не знаю,		1 2 3 4 5

	але я обов'язково навчуся, бо я розумний і наполегливий. Мої батьки підтримують мене, дають достатньо харчів, так що мені не доводиться витратити багато грошей. Та й роботу в місті завжди можна знайти.		
4.	Я навчаюся в університеті вже третій рік і помітила, що мої однокласники, які приїхали із сіл, дуже старанні і відповідальні. Я пишаюся, що в навчанні ми вигідно відрізняємося від городян. Звичайно, бо ми ж звикли багато працювати. На жаль, серед сумчан таких небагато. Сільська молодь – уважна і чуйна, ми завжди готові прийти на допомогу. Мені здається, що сільська молодь більш відкрита і щира, ніж міська. Ми – добрі й дружні, активні і цілеспрямовані.		<i>1 2 3 4 5</i>
5.	Після того як я пожила в місті, я зрозуміла, як важливо для мене відчувати себе членом своєї громади, свого села. Я пишаюся тим, що народилася і виросла в селі. Тепер, приїжджаючи до свого села, я намагаюся брати активну участь у різних заходах, що організовуються тут. Нещодавно ми з моїми друзями готували концерт до Дня села. Мені дуже хочеться, щоб наше село було найкращим.		<i>1 2 3 4 5</i>
6.	Коли я переїхав до міста, то зрозумів, що багато чого не знаю про життя в ньому. Я почав активно прислухатися до того, що говорять і роблять мої однокласники з міста. Я думаю, що важливо одягатися, як городяни, поводитися так само, як вони, ходити в ті самі заклади, щоб стати «справжнім» мешканцем міста. Мені дуже подобається жити в місті і я хочу залишитися тут, тому прагну у всьому наслідувати своїх однолітків із міста. Вони точно знають, як правильно.		<i>1 2 3 4 5</i>
7.	Чим довше я живу в місті, тим сильніше переконуюся, що не хочу більше повертатися в село. Я навчаюся в університеті, планую знайти добру роботу і залишитися жити тут. Я відчуваю, як поступово віддаляюся від колишніх друзів і знайомих, що живуть у селі. Мої інтереси змінилися, і в мене зовсім не вистачає часу на спілкування з ними. Та й спільних тем для розмов уже майже не залишилося. Напевно, у нас різні шляхи... Тепер у мене багато нових друзів і знайомих, які поділяють мої інтереси.		<i>1 2 3 4 5</i>
8.	Звичайно, що сільське і міське життя значно відрізняються одне від одного. Проте я думаю, що це не привід пристосовуватися до їхніх правил життя. Мене дратує, що тільки міські знають, як правильно! Чому ми повинні наслідувати їх? Я переконаний, що ми не гірші, і готовий доводити свою думку, навіть якщо доведеться з усіма пересваритися. Я буду відстоювати свою правоту до останнього.		<i>1 2 3 4 5</i>

Коментарі: _____

Додаток Ж

Результати експертної оцінки

Механізм	Експерти																				Середнє знач	Неправильно визначені
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20		
<i>ідеалізація власної групи</i>	5	5	5	5	4	5	5	3	5	5	5	5	5	5	5	4	5	4	5	4,75	-	
<i>деідеалізація власної групи</i>	5	5	4	4	4	5	4	3	3	3	4	4	4	3	4	-	-	-	-	3,86	5	
<i>групова деідентифікація</i>	4	5	5	4	5	4	5	4	3	4	4	5	5	4	4	-	-	5	-	4,38	3	
<i>активне залучення</i>	5	5	4	3	4	4	4	3	5	4	5	5	5	2	-	5	5	5	5	4,29	2	
<i>ідеалізація образу Я</i>	4	4	3	5	3	3	4	2	4	4	4	5	3	4	3	5	4	5	2	3,79	-	
<i>деідеалізація образу Я</i>	5	4	3	5	3	4	4	2	3	3	4	5	3	4	4	4	4	-	3	3,67	1	
<i>конфронтація</i>	5	4	5	3	4	4	5	3	5	4	4	5	5	5	-	5	4	5	3	4,29	2	
<i>конформізм</i>	5	5	4	4	4	4	3	3	5	4	4	5	5	5	5	4	4	-	4	4,24	2	

Додаток 3

Програма експериментального заняття

Мета – активізувати відповідні психологічні механізми трансформації соціальної ідентичності сільської молоді в міській спільноті.

Час – 1 год 20 хв.

Обладнання: анкета 1, анкета 2, тексти, номери груп, папір для виконання завдань, маркери, бейджи, м'яч.

Хід заняття

1. **Попереднє опитування (5 хв)**
2. **Привітання. Пояснення мети і цілей заняття**
3. **Знайомство «Асоціації». Очікування від заняття (5-7 хв.)**
4. **Спроби об'єднуватися у групи. «Броунівський рух» (2-3 хв.)**
5. **Утворення мікрогруп за текстами (див. нижче). Із запропонованих восьми текстів учасникам необхідно вибрати один, який найбільше відгукується і найближчий за відчуттями. Відповідно до обраних текстів учасники об'єднують в мікрогрупи (не менше 2 осіб). Якщо певна сукупна група вже набралася, текст видаляється зі списку. Якщо в одну групу одна людина, їй пропоную обрати якийсь інший механізм. Учасники дають назву своїй мікрогрупі (5 хв.).**
6. **Виконання завдання 1. Обговорення (7 хв).**
7. **Спільна гра (3 хв)**
8. **Завдання 2. Оцінка власного досвіду (10-15 хв.)**
9. **Спільна гра (3 хв.)**
10. **Завдання 3. Виконання практичного завдання (10-15 хв.)**
11. **Контрольне опитування (5 хв.)**
12. **Підведення підсумків (10-15 хв)**

Текст 1. «Ідеалізація образу-Я». Мені дуже подобається жити в місті. Я легко знаходжу нових друзів, бо я уважний і чуйний. Для мене важливо дружити і мати відкриті, щирі стосунки. Мої друзі говорять, що я – добрий, працьовитий, щедрий. Мені цікаві проблеми інших. Можливо, я ще чогось не

знаю, але я обов'язково навчуся, бо я розумний і наполегливий. Мої батьки підтримують мене, дають достатньо харчів, так що мені не доводиться витратити багато грошей. Та й роботу в місті завжди можна знайти.

Завдання 1. Чи згодні Ви зі студентом? Які позитивні риси цього студента допоможуть йому успішно адаптуватися до життя у місті? Як часто, на вашу думку, сільська молодь, яка приїхала до міста, схильна поліпшувати свій образ (наділяти себе позитивними ознаками)?

Завдання 2. Подумайте і напишіть, чим Ви особисто вигідно вирізняєтесь серед інших однолітків, що дозволить Вам стати повноправним членом міської громади (*обговоріть свої напрацювання у мікрогрупі*).

Завдання 3. Створіть рекламу сільській молодій людині.

Текст 2. **«Конфронтація».** Звичайно, що сільське і міське життя значно відрізняються одне від одного. Проте я думаю, що це не привід пристосовуватися до їхніх правил життя. Мене дратує, що тільки міські знають, як правильно! Чому ми повинні наслідувати їх? Я переконаний, що ми не гірші, і готовий доводити свою думку, навіть якщо доведеться з усіма пересваритися. Я буду відстоювати свою правоту до останнього.

Завдання 1. Чи дійсно існує велика різниця між селом і містом? Якщо так, то чим вони відрізняються? Чому сільській молоді важливо і необхідно відстоювати свої цінності й інтереси, навіть за допомогою конфронтації і суперечностей? Як часто, на вашу думку, такі відчуття виникають у сільській молоді, яка приїхала до міста? (*обговоріть у мікрогрупі*)

Завдання 2. Прислухайтеся до своїх відчуттів: що Ви особисто відчуваєте в такій ситуації. Чи згодні Ви з позицією автора тексту, що сільській молоді варто відстоювати свої інтереси будь-яким шляхом. Як ви думаєте, що відчуває людина, яка має дух протиріччя і готова будь-що сперечатися?

Завдання 3. Доведіть ефективність стратегії конфронтації у ситуації адаптації сільської молоді до нових умов життя. Складіть перелік дій, яких має дотримуватися людина, яка не прагне дотримуватися думки інших.

Текст 3. **«Ідеалізація власної групи (сільської молоді)».** Я навчаюся в університеті вже третій рік і помітила, що мої одногрупники, які приїхали із сіл, дуже старанні і відповідальні. Я пишаюся, що в навчанні ми вигідно відрізняємося від городян. Звичайно, бо ми ж звикли багато працювати. На жаль, серед сумчан таких небагато. Сільська молодь – уважна і чуйна, ми завжди готові прийти на допомогу. Мені здається, що сільська молодь більш відкрита і щира, ніж міська. Ми – добрі й дружні, активні і цілеспрямовані.

Завдання 1. Чи дійсно сільська та міська молодь так сильно різняться між собою? Якщо так, то чим вони відрізняються? Напишіть, чим сільська

молодь вигідно вирізняється від міської. Наскільки часто сільська молодь, на вашу думку, схильна прикрашати позитивний образ своєї громади?

Завдання 2. Прислухайтеся до власних відчуттів: чим особисто Ви, як представник сільської громади, можете пишатися за свою громаду (обговоріть у мікрогрупі).

Завдання 3. Створіть рекламу сільській молоді

Текст 4. **«Активне залучення».** Після того як я пожила в місті, я зрозуміла, як важливо для мене відчувати себе членом своєї громади, свого села. Я пишаюся тим, що народилася і виросла в селі. Тепер, приїжджаючи до свого села, я намагаюся брати активну участь у різних заходах, що організовуються тут. Нещодавно ми з моїми друзями готували концерт до Дня села. Мені дуже хочеться, щоб наше село було найкращим.

Завдання 1. Чи підтримуєте Ви позицію студента? Як часто, на вашу думку, молодь сільського походження бере участь у подібних заходах і активно долучається до справ громади? Чому певна частина молоді бере участь у діяльності громади, а інша – ні?

Завдання 2. Як часто Ви берете участь у заходах свого села? Чому для Вас важливо бути активним членом своєї громади і долучатися до її справ? Що особисто Ви відчуваєте, коли берете активну участь у діяльності громади?

Завдання 3. Уявіть, що ви мешканці одного села. Який захід чи корисну справу ви могли б організувати для свого села? (складіть план реалізації, розподіліть ролі)

Текст 5. **«Конформізм».** Коли я переїхав до міста, то зрозумів, що багато чого не знаю про життя в ньому. Я почав активно прислухатися до того, що говорять і роблять мої одногрупники з міста. Я думаю, що важливо одягатися, як городяни, поводитися так само, як вони, ходити в ті самі заклади, щоб стати «справжнім» мешканцем міста. Мені дуже подобається жити в місті і я хочу залишитися тут, тому прагну у всьому наслідувати своїх однолітків із міста. Вони точно знають, як правильно.

Завдання 1. Чи дійсно існує велика різниця між селом і містом? Якщо так, то чим вони відрізняються? Чому сільській молоді краще прислухатися до того, що говорять і роблять міські жителі? Що відчуває людина, яка постійно пристосовується до інших, надає іншим можливість приймати рішення? Як часто, на вашу думку, у сільської молоді, яка приїхала до міста, виникають прагнення прислухатися до думки інших, приймати їх позицію?

Завдання 2. Прислухайтеся до своїх відчуттів: як часто Ви обираєте таку стратегію, що Ви особисто при цьому відчуваєте?

Завдання 3. Доведіть (на основі власного досвіду і міркувань) ефективність стратегії пристосування (прислухатися до інших, надавати можливість іншим приймати рішення тощо) у ситуації адаптації сільської молоді до життя у

місті. Складіть перелік дій, яких має дотримуватися людина, яка прагне дотримуватися думки інших (можливо, розіграти ситуацію)

Текст 6. «Групова деідентифікація». Чим довше я живу в місті, тим сильніше переконуюся, що не хочу більше повертатися в село. Я навчаюся в університеті, планую знайти добру роботу і залишитися жити тут. Я відчуваю, як поступово віддаляюся від колишніх друзів і знайомих, що живуть у селі. Мої інтереси змінилися, і в мене зовсім не вистачає часу на спілкування з ними. Та й спільних тем для розмов уже майже не залишилося. Напевно, у нас різні шляхи... Тепер у мене багато нових друзів і знайомих, які поділяють мої інтереси.

Завдання 1. Чи підтримуєте Ви позицію автора тексту? Як часто і чому, на вашу думку, така ситуація трапляється серед сільської молоді, яка приїхала у місто?

Завдання 2. Чому для Вас особисто важливо переїхати до міста і стати «справжнім» городянином і більше ніколи не повертатися жити у село? Чи мали Ви подібні відчуття у Вашому житті? Що Ви відчуваєте, «відриваючись» від сільського населення? Напишіть, що змінилося в Вас, що тепер відрізняє Вас від однолітків, які залишилися жити у селі?

Завдання 3. Уявіть, що Ви більше не вихідці з села, а справжні міські жителі. Створіть порівняльну таблицю «Ми-Вони», де «Ми» - це міські жителі, а «Вони» - жителі села.

Текст 7. «Деідеалізація образу-Я». Я часто стикаюся із складними ситуаціями. Мені здається, що я так мало знаю про життя в місті. Мені не вдається налагодити стосунки з новими знайомими. Інші зловживають моєю щирістю і добротою. Я інколи почуваюся ніяково і сумніваюся у своїх силах. Часто мені буває соромно за свої дії, бо я не знаю, як учинити правильно. Часто мені не вистачає грошей навіть на найнеобхідніше, а так хочеться мати модний одяг або сходити в нічний клуб. Доводиться багато вчитися, щоб бути на рівні з іншими одногрупниками.

Завдання 1. Чи згодні Ви з автором тексту? Які негативні риси є у цього студента, що заважають йому адаптуватися до міського життя? Як часто, на вашу думку, такі відчуття виникають у сільської молоді, яка приїхала до міста?

Завдання 2. Складіть перелік рис, яких Вам особисто не вистачає, щоб стати повноправним членом міської громади. Прислухайтеся до своїх відчуттів: як Ви оцінюєте себе у новому для вас середовищі, у місті. Що Ви відчуваєте?

Завдання 3. Створіть спільний перелік негативних рис, які заважають комфортно почуватися у міській громаді

Текст 8. «Деідеалізація власної групи (сільської молоді)» Коли я переїхала до міста, то зрозуміла, наскільки нам, вихідцям із села, далеко до

міських жителів. У новому оточенні ми часто не знаємо, як правильно поводитися в певних ситуаціях, і через це нас сприймають невихованими й неосвіченими. Часто з нас глузують, що ми неправильно говоримо. Та й одягаємося ми скромніше. Ще б пак, у нас же немає таких грошей на дорогий одяг, як у городян. Мене завжди дратувало, що в селі всі один про одного знають, лізуть у твоє приватне життя. Однак навіть тепер деякі мої сільські знайомі продовжують робити те саме. Мені соромно, що вони такі прості й прямолінійні.

Завдання 1. Чи дійсно сільська та міська молодь так сильно різняться між собою? Якщо так, то в чому? Як часто, на вашу думку, такі відчуття виникають у сільської молоді, яка приїхала до міста?

Завдання 2. Прислухайтесь до власних відчуттів: за які риси чи поведінку вам особисто соромно за сільську громаду, через що Вам не хочеться відчувати себе членом цієї спільноти.

Завдання 3. Створіть антирекламу сільській молоді. Напишіть негативні риси сільської молоді.